

Kontexty

6
2
0
2
2

Babišismus: Otázka viny

Pavel Šafr

Putinismus: Vláda duševně mrtvých lidí. Rozhovor s Dmitrijem Bykovem

Michail Sokolov

Hlasy – Epigramy z pobřeží Baltu. Nad poezií Jana Polkowského

Józef Maria Ruszar

Petr Veselý v síti věcí, obrazů a slov

Barbora Kundračíková

NOVINKY Z PORTÁLU

OLE MARTIN HOLTE

Bůh na ulici

Jak jsem našel lidskost na dně společnosti

PŘEKLAD DANIELA MRÁZOVÁ

Norský františkán se rozhodl opustit klášter a strávit padesát dní rozprostřených do tří let jako bezdomovec na ulicích Osla a Kodaně. Přemítá o pokoření, o oživení lásky k samozřejmým věcem, o nečekané lidské dobrotě, ale i o neustálé nutnosti vztahování se ke smrti, o hledání Boha v drogách, o povaze konfliktů s představiteli „slušné“ společnosti, o problematice ztráty identity a závislosti na společnosti. Jeho zážitky přinášejí pohled na život na okraji společnosti a podněcují k úvahám nad bezdomovectvím z nezvyklé perspektivy.

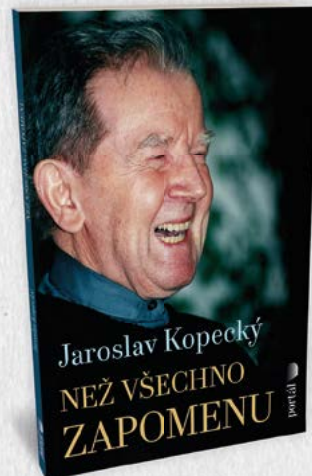
Brož., 136 s., 259 Kč

JAROSLAV KOPECKÝ

Než všechno zapomenu

Paměti známého salesiána Jaroslava Kopeckého (1924–2014) jsou mimořádným svědectvím o životě salesiánů ve 20. století. Kopecký vzpomíná na svůj život od mládí spojený se salesiány Dona Boska – na válečná studia ve Fryštáku, na okolnosti zrušení řádu po komunistickém převratu, na dobu, kdy pracoval na stavbě řady přehrad, na nespravedlivé věznění, tajné svěcení na kněze i fungování řádu v době normalizace. Jeho vyprávění se nesoustředí jen na sebe, ale připomíná velké množství dalších salesiánů, kteří žili své povolání navzdory nesčetným protivenstvím.

Brož., 184 s., 199 Kč

IVO ČERMÁK, RADOVAN ŠIKL (EDS.)

Příběh československé psychologie II.

Rozhovory s osobnostmi oboru

Druhý svazek knihy mapuje novodobou historii československé psychologie prostřednictvím vyprávění jejích žijících spoluvůřců. Rozhovory do prostředního svazku třídílného projektu poskytli čeští doyenové oboru narození v letech 1939 až 1948: Karel Balcar, Petr Kulišťák, Jiří Mareš, Jiří Růžička, Vladimír Řehan, Iva Šolcová, Jaroslav Šturma, Marie Vágnerová a Zdeněk Vtípil. Rozhovory jsou doplněny životopisnými medailony a duchovními portréty, mikroportréty referenčních osobností, dobovými dokumenty a fotografiemi.

Váz., 400 s., 669 Kč

obchod.portal.cz

portál

Obsah 6/2022

Jiří Hanuš

Editorial – Dějiny v každém z nás 2

TEXTY

Pavel Šafr: Babišismus: Otázka viny 4

Josef Mlejnek jr.: Perpetuum mobile
ukrajinské nezávislosti 14

Filip Memches: Přímí dědicové Zlaté hordy.
Rusové jsou vůči všemu, co přichází
ze Západu, zcela imunní 29

Karolina Foletti: Emigrace a pandemie
včera a dnes 32

ROZHOVOR

Michail Sokolov: Putinismus: Vláda duševně
mrtvých lidí. Rozhovor s Dmitrijem Bykovem
z vysílání Rádia Svoboda 49

LITERATURA & KULTURA

Mojmír Jeřábek: S Petrem Demetzem
(nejen) o Kafkovi 63

Josef Mlejnek: Nikdy nejde vyslovit

všechno bezezbytku. Rozhovor
s básníkem a katolickým knězem
Františkem Xaverem Halašem 66

Józef Maria Ruszar: Hlasy – Epigramy
z pobřeží Baltu. Nad poezií Jana Polkowského . . 75

Jan Polkowski: Hlasy 81

NAD KNIHAMÍ

Stanislav Balík: Tučkové bělovodská
šifra mistra Leonarda? 84

VÝROČÍ

Jiří Baroš: Náčrt duchovního portréту
Stanislava Krátkého 89

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Barbora Kundračíková: Petr Veselý
v síti věcí, obrazů a slov 97

Editorial

Dějiny v každém z nás

Jiří Hanuš

Už čtvrt století učím studenty základní poučku, že historie se neopakuje a že si mají dát velký pozor na představu cyklického opakování všech dějů. To se odehrává v přírodě, ale také pokaždé trochu jinak. Kdo by mohl tvrdit, že přicházející podzim nebo zima jsou vždycky stejné?

Přesto se poslední měsíce lze těžko ubránit pocitu, že se určité jevy podobné příznakům z minulosti vyskytují. Když jsem se onehdy poprvé procházel s historikem Andrejem Borisovičem Zubovem na dvorku brněnské filozofické fakulty, neubránil jsem se myšlence na ruskou emigraci ve dvacátých letech minulého století, kdy po témže dvorku chodil jazykovědec Roman Jakobson a jeho kolegové utíkající před bolševickým terorem.

Léta také vykládám příběh o zániku imperiálních říší, o Británii a jejím postupném opouštění nadvlády nad moři a symbolickém předání moci mladistvým Spojeným státům, o rozpadu osmanské nebo habsburské říše, jejichž slábnoucí moc pohřbila Velká válka. Nyní se ale mohu k imperiálním tématům znovu vrátit a uvažovat nad tím, zda Rusko není onen imperiální obr na hliněných nohou, který se po nezdařené transformaci let devadesátých pokouší o imperiální comeback, za nímž může následovat totální rozpad a chaos.

Válka na Ukrajině je sice vedena i moderními prostředky včetně raketových systémů a dronů, stejně se ale spíše podobá bitvám druhé světové

války se vši její špínou, brutalitou a nesnesitelnou propagandou. Vzhledem k ruské ideologické směsi může být dějů tu ještě silnější – stačí si přečíst pronikavé analýzy Tomáše G. Masaryka o slavjanofilech 19. století, abychom si připomněli, že nenávisť k Západu nebo představa o spásonosném bohatýrovi z Východu tu není od věčejška.

Těmto konkrétním poukazům na opakování dějin se dá čelit poměrně snadno. Jsme stavěni do stále nových situací a stačí jen trocha pozornosti a rozlišovací schopnosti, abychom dokázali postihnout rozdíly mezi emigrací tehdy a nyní, impériem kdysi a teď, bitvami minulosti a přítomnosti. Mnohem větší problém než konkrétní události a okolnosti, které jsou vždy jiné, tvoří strukturní jevy, které vypadají značně trvanlivě. Každá válka je trochu jiná, trvalým faktem zůstává existence válek. Impéria se mění, ale fakt, že vznikají nová, je neoddiskutovatelný. Skutečnost, že existuje vývoj vojenské techniky, ještě neznamená, že se nenajde voják, který brutálně rozpáře svou oběť, podobně jako v paleolitu. A ideologie? Ty jsou přímo páteří moderní doby, stále živé, vynalézavé, rafinované. Obecně sdílenou představu, že žijeme v nějak osvětleném jednadvacátém století, kdy už nečekáme jiné smrště než klimatické, můžeme odložit na smetiště našich naivních ideálů. Jsme na začátku tohoto století, a už jsme zažili všechny staré špatné věci: nespravedlivé války, nepochopitelnou brutalitu, zlomyslné ohýbání tradičních hodnot, zneužití médií a sociálních sítí, bezmoc zákona, nové formy oligarchických a populistických uskupení, nenávisť na úrovni osobní i národní.

Dějiny se neopakují, stereotypy jsou pouze v naší mysli a učebnicích dějepisu. Jak najít opakování tam, kde jde o kreativitu a střety našich svobodných myslí a činů, které jsou omezo-
vány

pouze určitými biologickými danostmi nebo společenskými zvyklostmi a pravidly? To, co je však s námi stále, je základní povaha našeho světa a naše schopnost volit mezi dobrem a zlem (chcete-li, někdy i mezi menším a horším zlem).

Často se mi vrací Chestertonova myšlenka, kterou možná vyslovil už někdo před ním. Že totiž nejméně vidíme či chceme vidět to, co máme přímo před nosem. Stává se mi to takřka denně. Klíče, které pravidelně po ránu hledám, se nalézají zpravidla na stole nebo v tašce, nikoli v sofistikovaných úkrytech, v nichž pracně pátrám. Totéž lze říci o zkušenostech s naším světem. Pravdu o něm máme v podstatě stále přítomnou v našich malých životech, v našich osobních zápasech, v našich výhrách i prohrách, v našem vlastním zastírání skutečnosti, v našich pochybnostech. Staří Řekové říkali, že člověk je mikrokosmos, a dá se jim to věřit. Jak si můžeme myslet, že jednadvacáté století bude bez válek, když jsme schopni se do krve pohádat o kus pole se sousedem nebo z malicherných důvodů se svými nejbližšími. Když ve své mysli nalézáme vedle chvályhodných a poctivých myšlenek i ty negativní, nesmyslné,

ba zvrácené. Jak je možné, že se pohoršujeme nad bídou a slabostí tohoto světa, když s toutéž bídou a slabostí každodenně vstáváme a uléháme? Náš problém není, že nevíme, co je dobré – i když i takové případy mohou nastat. Horší problém je v tom, že se k pravdě nepřidáme, i když ji známe. A to je jediné pravé opakování dějin, které se v tomto smyslu odehrává v každém z nás.

Existuje samozřejmě značný prostor mezi našimi individuálními životy a strukturálními světovými problémy, prostor vytvářený zvyklostmi, sdílenými hodnotami v rodinách, společenskými a politickými institucemi, soubory pravidel, která jsme zdědili nebo jsme je vymysleli. Celý tento prostor ale záleží na nás, a to i ve chvíli, když po ránu startujeme auto nebo odemykáme kolo. V jistém smyslu se dějiny uskutečňují v každém z nás, a to naprosto originálně a neopakovatelně. ■

Jiří Hanuš (1963), historik,
působí na Filozofické fakultě
Masarykovy univerzity.

Kontexty časopis o kultuře a společnosti

**BOOKS
& PIPES**

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)** ve spolupráci s nakladatelstvím **Books & Pipes**

Adresa redakce: Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, email: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník XIV. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXIII.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Petr Dvořák, Martin Fiala, Kateřina Hloušková, Kateřina Míkšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Grafika a sazba** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 600 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 200 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, email: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Registrace MK ČR E 18685** • **ISSN 18036988** • **Na obálce:** Petr Veselý: Poutník, 1998.

Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR a Nadace Český literární fond

Babišismus: Otázka viny

Pavel Šafr

Pavel Šafr, šéfredaktor týdeníku *Forum24*, připravil nové, rozšířené vydání své úspěšné knihy *Češi mezi pravdou a lží*. Jedna z kapitol, kterou do knihy dopsal a z níž přinášíme následující ukázkou, nese název „Babišismus a otázka viny“. Jde o velmi důležitý text, ale nikoli proto, že by nám říkal něco překvapivě nového o Andreji Babišovi nebo o tzv. éře babišismu, jak se doba jeho osmiletého působení ve vrcholných vládních funkcích nazývá. Klade si jiné, hodně nepříjemné, ale důležité otázky – otázky o příčinách jednoho velkého kolektivního selhání a viny. Jak je možné, že k něčemu takovému u nás vůbec došlo, po čtvrtstoletí budování demokratických institucí, právního a civilizovaného státu? Proč jsme dopustili systematické pošlapávání jeho základních principů a hodnot, bezprecedentní propojení politické, ekonomické a mediální moci v rukou jednoho člověka, navíc s velmi pochybnou minulostí? Kdo všechno selhal? A jak zabránit tomu, aby se něco podobného v budoucnosti neopakovalo?

Předvolební billboard hnutí ANO, srpen 2013. Foto: © Petr Švancara / Profimedia

V letech 2013 až 2021 prožila česká společnost velice zvláštní dobu. Děly se věci, které se v žádné normální demokratické zemi dít nemohou. Byly by totiž pro veřejnost i pro řadu veřejných autorit prostě nepřijatelné. Pro toto období, vyznačující se obrovským souběhem moci politické, ekonomické a mediální, se vžilo označení „babišismus“.

Babišismus se projevoval jako permanentní okázalé divadlo s velmi jednoduše rozdanými rolemi dobrých a zlých. Před vstupem do politiky byl jedinou Babišovou učebnicí státovědy film *Matrix*. Všude kolem sebe viděl rysy spiknutí a manipulace a rozhodl se proti nim bojovat spiknutím a manipulací. Tím se mu podařilo vytvořit systém, který *Matrix* velmi připomínal. Samotnou podstatou babišismu byla kumulace ekonomické, mediální a politické moci v takové míře, že to hraničilo s nástupem autokracie. A protože se při nástupu Andreje Babiše k moci fakticky jednalo o zásadní proměnu režimu, bylo nutné provést i cosi jako revoluci.

Řada českých médií se svezla na uměle živém znechucení z korupce a spolu s naivními aktivisty vyrobila na jaře a v létě roku 2013, tedy v době posledních měsíců vlády Petra Nečase (ODS) a po jejím pádu, dojem velké antikorupční revoluce se všemi patetickými a divadelními rysy, jaké má mít. Dokonce se jako hvězda první třídy zjevila i krásná prokurátorka a neohrožený policejní plukovník s razantním útvarem pro boj proti organizovanému zločinu. A zatímco Babiš roztácel kola své kampaně, policisté vodili před televizními kamerami přítelkyni padlého premiéra v poutech a mluvilo se o ukradených zlatých cihlách. Nezbytnou součástí revoluční dynamiky je totiž zúčtování s exponenty starého režimu a prokázání jejich hanebnosti, což pak

slouží jako ta nejlepší legitimizace nových politických pořádků. I toto proběhlo.

Nástup Andreje Babiše k moci byl pro českou společnost i pro českou demokracii pozoruhodným testem. Jakkoli hovoříme o proměně režimu a o revolučních začátcích Babišovy éry, zároveň nemůžeme vytvářet dojem, že by znamenala naprosté opuštění principů svobodné společnosti. Nedocházelo k násilí, Babiš nikomu nedržel pistoli u hlavy a nikoho nedal mučit. Došlo ale k postupnému utahování šroubů v médiích. Zejména média, jež Babiš přímo ovládl, prodělala novou a tuhou normalizaci. Nikoli okamžitě, ale postupně.

Do prvních Babišových voleb v říjnu 2013 se v ovládnutých médiích nedělo zdánlivě nic. Zřejmě v nich „jen“ nevyšlo něco, co by Babišovi zásadně uškodilo ve volební kampani. Kdyby tyto noviny byly svobodné, rozhodně by si nenechaly ujít příležitost popsat minulost nového politického lídra.

Po volbách už to ale jelo. Z *MF Dnes* i *Lidových novin* odešli šéfredaktoři a obsah se začal proměňovat. Masový titul *MF Dnes* přestal o Babišovi publikovat výrazně kritické články, navíc zvýšil pozitivní, a dokonce přinesl i vysloveně oslavné, které by v něm před Babišovým ovládnutím nikdo nenašel. Intelektuální *Lidové noviny* ještě v prvním období Babišovy nadvlády pár kritických článků přinesly, ale opravdu razantně zvýšily množství pozitivních textů. V obou titulech se dramaticky zvedlo množství příspěvků o vlastním majiteli. Pravda, on se také na veřejné scéně opravdu činil. I tak je to ale pro noviny absurdní situace. V každém případě se naplnilo to, co je osou celého Babišova systému: stal se subjektem i objektem mediálního provozu zároveň.

Z hlediska veřejné kontroly moci, k čemuž slouží v normální zemi média, se stal Babiš

kontrolorem i kontrolovaným zároveň. Podobně jako v podnikání, kde se stal tím, kdo určuje pravidla hry, a tím, kdo podle nich hraje. Jeho klíčovou metodou je být na hřišti rozhodčím a zároveň i kapitánem jednoho mužstva. Logicky pak toho vítězného.

Tento zruďný systém potlačoval v médiích kritiky a v podnikání konkurenci. K tomuto stavu se lidé stavěli různě. Někdo s tímto systémem nechtěl mít nic společného, někomu se líbil. Šéfredaktor *MF Dnes* Jaroslav Plesl to brilantně vyjádřil v našem posledním rozhovoru: „Takhle tu jsou teď rozdaný karty, vole!“ Byl to velmi silný zážitek. Kromě těchto krajních poloh ale drtivá většina novinářů či intelektuálů dělala, že se nic zvláštního či podezřelého neděje. Bohumil Doležal tyto lidi nazval „nechumelisty“. Proběhla sice nová normalizace, ale oni dělali, jako by se nechumelilo.

Morální test nebyl v éře babišismu pro nikoho tak těžký jako v plně autoritářském či totalitním prostředí. Jednalo se ovšem o zřetelný úpadek civilizovaných poměrů, který se mimo jiné odrazil i v mezinárodních žebříčcích, jež sledují úroveň svobody médií. Také došlo k narušení právního pořádku, neboť jeden silný hráč si mohl dovolit něco, co by nikomu jinému neprošlo. V odborné právnické veřejnosti se o tomto faktu raději stále mlčelo. V novinářských kruzích spíše také.

Každý poctivý novinář či politický publicista by zde měl vycítit zásadní téma – zásadní pro udržitelnost svobodné společnosti: ohledně těch osmi let Babišova vládnutí v Česku musí přijít společenská sebereflexe. Společnost, která prodělala takovou nemoc, by měla mluvit o jejích příčinách i o tématech zodpovědnosti a selhání.

Obě otázky, otázka po příčinách i otázka po zodpovědnosti, otevírají jak možnosti triviálního

zjednodušení, tak i zbabělé bagatelizování a popírání morálního rozměru celého příběhu Babišovy éry. Typickým triviálním žvástem je, že za Babiše může předchodí korupce v politických stranách. Pokusím se o strukturovanější odpověď, která je určená k další debatě.

Často jsme si během těch osmi let kladli otázku, jak se toto všechno mohlo stát. Selhaly tradiční strany? Selhala média? Selhali voliči? Když ovšem mluvíme o zodpovědnosti za babišismus, je nezbytné hovořit o skandálním selhání velkého množství konkrétních jednotlivců, ale také o zřejmé kolektivní odpovědnosti. Přitom platí, že všichni jako svéprávní občané České republiky neseme svůj díl zodpovědnosti za náš stát, její míra se však liší podle našich možností ovlivnit stav věcí. Nelze zakrývat, že babišismus jsme si tu vyrobili společně a že šlo v záporném slova smyslu o „národní výkon“. Kolektivní odpovědnost přitom nesmí zakrýt individuální selhání. A naopak svalování odpovědnosti na pár jednotlivců zase nesmí zakrýt naši společnou odpovědnost.

Je nutné, abychom byli schopni mluvit otevřeně o selhání, ale musíme vidět i kontext, který umožnil toto částečné vykojení z civilizačního rámce, kterému říkáme zjednodušeně liberální stát či svobodná společnost a právní stát. Jedná se o složitý souběh příčin a vlivů, jež bychom měli hledat v celém polistopadovém vývoji.

Klíčovým předpokladem takového průběhu Babišovy éry, jakého jsme tu byli svědky, bylo zavedení přímé volby prezidenta, vítězství Miloše Zemana a masivní antiliberální propaganda, jejíž zdroje pocházejí dílem z Ruska a dílem od domácích nepřátel západního konceptu svobodné společnosti. Přímá volba prezidenta umožnila nebývalé zploštění veřejné debaty do toho

nejprimitivnějšího bipolárního zápasu, v němž došlo k oživení modelu „nepřítele lidu“, jemuž jako šlechtic a ryzí Evropan odpovídal Zemanův poražený soupeř Karel Schwarzenberg. Pro atmosféru kolektivní vyšinutosti bylo přitom typické využití sudetoněmecké karty i ostré útoky na ODS a TOP 09 kvůli rozpočtové střídmosti v časech finanční krize.

Zásluha Miloše Zemana

Miloš Zeman umožnil Babišův nástup tím, že pohrdal lustračním zákonem i platným zákonem o konfliktu zájmů a navzdory oběma těmto překážkám Babiše jmenoval členem vlády a posléze i premiérem. Zeman našel v Babišovi výhodný nástroj pomsty sociálním demokratům i liberálnímu obyvatelstvu za to, že neuznalo jeho genialitu. K soustavnému narušování pravidel a k omezení vlivu demokratických stran přispělo i to, že Zeman ignoroval v červnu 2013 po pádu Nečasovy vlády parlamentní většinu a v rozporu s ústavním pořádkem jmenoval úřednickou vládu složenou ze svých kamarádů. Tím došlo k dramatickému zhoršení politické kultury a k nastolení stavu, u něhož jsme ani nevěděli, jak ho pojmenovat. Nejjednodušší vyjádření bylo, že je tu najednou všechno možné. Na velkou „zásluhu“ Miloše Zemana na ustavení babišismu by se nemělo nikdy zapomenout.

Selhání voličů?

Selhání voličů je nejkomplikovanější otázkou, na niž lze ovšem aplikovat Jaspersovu „otázku viny“. Německý filozof se v tomto slavném eseji

vyrovnával po pádu třetí říše s tématem německé viny. Podstatou jeho sdělení je rozlišování mezi rozličnými formami odpovědnosti. Když někdo volí nedemokratickou stranu, jistě nese vinu morální i politickou. Otázkou ale je, jaké dostal informace a zda věděl, že dotyčná strana má tendenci demokratický život ve státě narušovat.

U prvních Babišových úspěšných voleb v roce 2013 tolik zřetelných informací většina jeho voličů ještě neměla a mít nemohla. Spíše lze konstatovat, že jim ve vysoké míře chyběla schopnost rozlišit systémovou stranu od nesystémové. Nelze ale zapomenout ani na to, že řada voličů dobře pochopila, že ANO Andreje Babiše je antisystémová protestní strana, a volili ji právě proto, aby trestali demokratické strany. Takový motiv navozuje otázku selhání.

V letech 2017 a 2021 měl ovšem každý český volič již dostatek informací o Babišově zneužívání moci a ignoranci pravidel. Morální selhání voličů je v takovém případě neoddiskutovatelné. Jenom se o tom u nás z nějakého důvodu nemluví. Toto selhání lze omluvit snad jedině s přihlédnutím k nižšímu rozhledu či vzdělání. Měli bychom mít na paměti, že Babišovi voliči z let 2017 a 2021 byli z velké části jiní než ti ve volbách v roce 2013. Tehdy ještě volili ANO tzv. „zklamaní voliči“ demokratické pravice. V těch dalších volbách ale začali převažovat lidé, kteří odmítali demokracii jako takovou, polistopadovou svobodu považovali za dějinnou chybu a dávali přednost vládě pevné ruky. Je to fenomén, který ve zvýšené formě provází všechny země, jež se vymanily z komunistické diktatury. Babiš jako bývalý člen KSČ a agent Státní bezpečnosti se tak stal symbolem stále přítomnosti stínů totalitní minulosti.

Selhání politických stran?

České politické strany byly díky koncepci nepolitické politiky Václava Havla v očích inteligence a médií podezřelé instituce už od prvopočátku. Měly sice své ideové základy, ale nebyly schopny čelit kontaminaci takzvanými politickými podnikateli. Zatímco idealističtí lidé se od politických stran drželi často spíše zpátky, cyničtí kariéristé se na ně vysloveně lepili. Když Andrej Babiš spustil svoji štvanici proti tradičním politickým stranám, v nichž se prý nemakalo a kradlo, vlastně tím nevědomky potvrdil teze Václava Havla a v lidovém vidění věcí poskytl rozběsněnému davu obraz třídního nepřítele. Prostě zneužil strukturální slabosti české demokracie, která měla své příčiny v typickém postkomunistickém zmatení společnosti.

Když ale hovoříme o selhání politických stran, jedná se o paušalizaci, která sama odpovídá Babišově propagandě. Správnější je mluvit o selhání řady lidí v politických stranách.

Zodpovědnost médií

Česká média se v době nástupu Andreje Babiše nacházela v bíděném stavu. Z pěti klíčových pražských vydavatelství tehdy právě odcházely profesionální západní mediální koncerny. Jejich úprk byl motivován jak oslabením printových médií v důsledku nastupujícího internetu, tak i nevstřícností českého prostředí k západním podnikatelům v oblasti tisku. Zhroutila se tím dosud vysoká vydavatelská kultura a přísné mantinely pro novinářskou práci. Místo kultivovaných vlastníků médií nastoupili typičtí východní oligarchové, jejichž byznys je založen na

klientelismu a obchodech se státem. Tím byla těžce poškozena česká žurnalistika. Přitom nelze opomenout fatální zodpovědnost vlastníků kdysi vynikajícího düsseldorfského vydavatelství RBVG, kteří Babišovi prodali dva klíčové deníky, *Mladou frontu Dnes* a *Lidové noviny*, a s nimi celou řadu dalších printových i internetových médií, zejména *iDNES.cz*.

Babiš se tím stal pánem nad titulní stranou *MF Dnes*, kde po dvacet let vycházely klíčové zprávy o zneužívání politické moci, po nichž padali ministři, a dokonce i premiéři. Dosazením loajálních novinářů do postů šéfredaktorů Babiš fakticky ovládl nejméně polovinu zpravodajské agendy v českém prostředí. Je skandální, kolik lidí se na tomto nehorázném útoku proti právu veřejnosti na informace podílelo. Dalším skandálním rysem českých médií byla ovšem také chronická inklinace k populismu, která se projevovala v bezmyšlenkovité účasti na očerňování řady lidí bez potřebných důkazů, a jakási zvrácená touha novinářů spolupracovat s policií a se státními zástupci. Tím byla silně přizívána atmosféra tekoucího lidového hněvu, jenž volal po zavírání. Úniky ze živých spisů byly v médiích běžnou praxí.

Tento styl se potkal s estébáckou metodickou výbavou Babišovy propagandy i s jeho oblíbenými praktikami, jež lapidárně shrnuje jeho často používaná věta: „Mám na vás složku.“

Selhání médií je ovšem opět neblaze paušální vyjádření. I zde šlo o odpovědnost konkrétních osob za to, že přispěly k atmosféře protikorupční revoluce. Nikdo z nás, kdo jsme tu dělali v předbabišovských dobách šéfredaktory, nejsme v tomto ohledu zcela bez viny. Hranice mezi legitimní publikací zpráv, jež odhalují nemravné praktiky, a nelegitimní štvanicí byla pro

řadu z nás někdy těžko rozeznatelná. Odchod západních vydavatelů pak oslabil vnitřní samo-regulační mechanismy v redakcích. Vedlo to až k takovým absurditám, že v Babišových *Lidových novinách* třeba vyšel vánoční rozhovor s populární vrchní státní zástupkyní Lenkou Bradáčovou, který nesl titulek „Zatýkat můžeme i o svátcích“. Občas to vypadalo, že policejní vyšetřování bylo díky novinářskému jakobínství povýšeno na klíčovou národní hodnotu, skrze niž přichází očistění a spása. Přesně to se Babišovi líbilo.

Odpovědnost Babišových novinářů

Když jsme u médií, nelze se nedotknout tématu, které je pro nás novináře nejsmutnější a mělo by naši profesi naplňovat vědomím hanby. V naší zemi se najednou stalo normální, že stovky novinářů pracovali pro ministra financí, a pak dokonce pro premiéra země. Oni byli zaměstnanci holdingu, jehož nejprve otevřeným a posléze špatně skrývaným vlastníkem byl Andrej Babiš. Všichni to dobře věděli, a přesto dělali, že jsou „jen“ zaměstnanci konkrétní redakce. Řekněme, že je ve slušné společnosti nepřipustné, abychom šmahem všem zaměstnancům Babišových médií přiřkli nálepku kolaborantů. Je ale namístě mluvit přinejmenším o politováníhodném chování. Nikdo nemusel pracovat v Mafře a častá výmluva na hypotéku neobstojí. Míra odpovědnosti je ovšem strukturovaná podle vlivu na dané médium a také podle zařazení konkrétního novináře. Nebudeme se zabývat redaktory z kulturních či sportovních rubrik. Ať si na otázku odpovědnosti za účast na špatné věci odpovídají sami. Máme tu ale velice specifickou skupinu politických žurnalistů a komentátorů. Jejich

práce s sebou nese značný veřejný vliv, a proto je u nich otázka na jejich morální profil vysoce relevantní. Osoby jako Petr Kamberský, Martin Zvěřina, Miroslav Korecký či Petr Kolář nesou zásadní odpovědnost za poměry, které tu panovaly, a jejich práci pro Babišův mocenský systém nelze pojmenovat jinak než jako principiální selhání, ať už jsou jejich interpretace jakékoli.

Někteří z této skupiny otevřených kolaborantů vyvinuli i zcela nové formy servility. Nezapomeneme na způsob, jakým vedl své rozhovory s premiérem a svým vlastním zaměstnavatelem redaktor *MF Dnes* Petr Kolář. Chybělo už jen: „Jak to děláte, že jste tak skvělý?“ Vůbec nejtrapnější rozhovor Petra Koláře s vlastním šéfem vyšel v *MF Dnes* na titulní straně v červenci 2018, kdy Babišova vláda konečně získala díky poslancům komunistické strany důvěru ve sněmovně. Článek s třístránkovým rozhovorem byl nadepsán kuriózním titulkem „KSČM je demokratická strana“. Sdělil nám to pan Babiš, ale jeho redakce se s tím bez mrknutí oka natolik identifikovala, že ani nepovažovala za nutné dát tento výrok do uvozovek jako tvrzení premiéra. Novinář se tu ptá svého vydavatele: „Máte radost, že už vaše vláda získala důvěru?“ Pan vydavatel/premiér má radost. Další otázka Petra Koláře zněla: „A nelezou vám už sociální demokraté trochu na nervy?“

Je na tom vidět, jak se novináři zaměstnávání Andrejem Babišem uměli vcítit do emocí svého nadřízeného. Nad těmito kolaboranty tu ještě ční jedna vrstva pachatelů, a to jsou šéfredaktoři, kteří nesou přímou odpovědnost za destrukci profesních pravidel, za službu držiteli moci, a dokonce v mnoha případech i za mediální štvance, za manipulaci veřejností a za zakrývání Babišových skandálů. Jaroslav Plesl spojil službu Babišovi se službou Zemanovi a zavedl v kdysi

seriózních novinách xenofobní výlevy o migrantech. Šéfredaktor *Lidových novin* István Léko zase v tomto tradičním deníku české inteligence publikoval či osobně stvořil články plné absurdního podlézání svému zaměstnavateli. Napsal kupříkladu o Babišovi, že je to muž, který když ostatní „šíří zprávy o konci světa, tak on vezme lopatu, vykope díru a zasadí strom“.

Dalším šokujícím příkladem vlezdoprdelismu byl také článek publikovaný k šedesátým narozeninám pana vydavatele. Jmenoval se „Andrej Babiš – varianta vůdce?“ (v internetové verzi: Andrej Babiš: Nový typ vůdce české společnosti?) a vyšel 20. září 2014. Podnikatel Bohumil Studýnka zde napsal: Andrej Babiš „[...] není Afroditou zrozenou náhle z mořské pěny. Byl stvořen po dvaceti letech kreativní práce v ekonomické sféře, kde se mu podařilo vystavět produktivní kolos v nejméně dvou stěžejních odvětvích ekonomiky – potravinářství a chemii. Nebyl však venture kapitalista ani spekulant, spíše zkušený, nadaný a energicky nevyčerpatelný selfmademan.“

Byly to tony neuvěřitelných hovadin, které český národ naposledy poznal v době kultu osobnosti, kdy novináři podlézali generálnímu tajemníkovi komunistické strany. Je třeba poznamenat, že všechny tyto zahanbující a trapné praktiky panu vydavateli a politickému lídrovi v jedné osobě vůbec nevadily.

Svědomí slušných lidí

Na úpadku demokratické politické kultury se velmi významně podílela ještě jedna skupina vlivných osob, kterou bychom mohli souhrnně nazvat „slušní lidé“. A to proto, že jde o vzdělance, umělce, publicisty, novináře či státní úředníky,

kteří dbají na svůj seriózní image. Bohužel se jim do rámce serióznosti nevešlo vědomí, že nemají sloužit špatné věci. Někdy své chování dokonce považovali za normální. Již jsme uvedli, že klíčovou potřebou a mocenskou technikou Babišova režimu bylo předstírání, že žijeme v normální zemi, kde probíhají běžné politické a společenské procesy.

Zakrývání premiérova konfliktu zájmů, zakrývání nelegálnosti jeho čerpání dotací či porušování zákona při ovládání médií politikem se stalo běžnou agendou novinářů ve veřejnoprávních médiích, kde stvořili mimořádně odporné slovní spojení „údajný konflikt zájmů“. Konflikt zájmů Andreje Babiše nebyl ani trochu „údajný“, nýbrž zcela zjevný, a byl prokázán audity Evropské komise.

Na legitimizaci Babišova vládnutí se podílela také řada expertů a analytiků, kteří asi nebudou moc rádi, když si po letech opět přečteme jejich texty anebo se podíváme na jejich vystupování v televizi a rozhlasu. Kupříkladu politolog Michal Klíma (neplést s mediálním manažerem Michalem Klímou) se 17. února 2015 zamýšlel nad hnutím ANO na stránkách *Lidových novin*. Nastolil otázku, jaký pohled na Babišovu formaci je ten správný. Zda „optimistická vize“, že ANO stojí „v čele snah občanské společnosti postavit se systémové korupci a klientelismu“ a tím může „revitalizovat defektní demokracii“, anebo naopak názor lidí z negativního pólu, kteří vidí „ANO jako největší zlo, jako nejvyšší stadium prorůstání byznysu s politikou“. Tyto krajní postoje pak umožnily politologovi najít vyvážené střední stanovisko. Na politika-miliardáře je třeba se dívat s vědomím rizik, ale expert v článku zároveň uznává, že Babiš je ve svém chování „transparentní“. Politolog v Babišových

Tisková konference ANO, Praha, 8. 8. 2013. Zprava: Věra Journová, Martin Komárek, Jaroslav Faltýnek, Andrej Babiš, Jiří Zlatuška, Helena Válková, Martin Stropnický. Foto: © Tomáš Krist / Profimedia

novinách uvedl, že miliardářova formace je skutečně založena jedním silným podnikatelem a je v ní cítit vůdcovský princip, ale vzápětí píše, že v ANO je řada nezávisle vystupujících osobností, a navíc „připravovaný sněm nabízí příležitost, aby se strana vnitřně demokratizovala“.

Politolog Klíma se poněkud spletl. O tři dny později tento sněm proběhl a sami členové hnutí ANO mu dali nálepkou „severokorejský sjezd“. Zvolili totiž svého vůdce předsedou sto procenty hlasů. Na příštích sněmech takovou nepatřičnost už vůdce zakázal. Škoda že si severokorejského aspektu tohoto sněmu nevšiml tehdejší okázalý přítel Andreje Babiše Guy Verhofstadt, bývalý belgický premiér a vedoucí liberální frakce v Evropském parlamentu. Ten se s Babišem na sněmu objímal a vítal ho mezi evropskými liberály.

Dnes už se Verhofstadt ocitl mezi množinou podvedených. Babiš se mnohem raději než s evropskými liberály kamarádí s Viktorem Orbánem. Jenže tehdy Babiš potřeboval udělat cokoli, aby ho evropské elity akceptovaly, a tak si od Pavla Teličky nechal zařídit pro své hnutí vstup

do klubu nejeurofederalističtějších poslanců ALDE. Všichni si mysleli, že Babiš dělá liberální proevropskou politiku. A on místo toho už zanedlouho vyrazil do českých vesnic, aby zde strašil voliče před migranty. Je záhadou, že to ti lidé nevěděli předem.

Podobně se u vzestupu Andreje Babiše ohrál také Václav Bělohradský, který na uvedeném sněmu rozvíjel myšlenku nástupu „postdemokracie“, v níž už budou platit nová pravidla. Podobně jako politolog Klíma viděl, že naše současná demokracie je defektní a vyžaduje si proměnu. Nástrojem tohoto zlepšování defektní demokracie měl být Babiš.

Představu, že nesmíme hnutí ANO a Andreje Babiše demonizovat a že je třeba „hledat pravdu někde uprostřed“, razil několik let také šéfredaktor *Respektu* Erik Tabery. V článku „Máme se bát ANO?“ (*Respekt*, 20. října 2014) napsal:

Je příchod ANO tím nebezpečím, jehož se máme bát? Pokud se podíváme na interpretaci médií, máme tu dva protipóly.

Jeden zastupují tituly vlastněné samotným Andrejem Babišem, které na svých názorových stránkách úspěch ANO vítají. Pak jsou tu ostatní média, jež většinou úspěch ANO interpretují jako vítězství nedemokratického uskupení, které volí lidé toužící buď přímo po předlistopadových časech, nebo aspoň po autoritativní vládě. Tezí, že pravda je někde mezi, zřejmě moc nepřekvapíme. Ale nedá se nic dělat, je to prostě tak.

Tabery opakovaně napsal, že autor těchto řádků přehání, když upozorňuje na Babišovy autoritářské tendence, na nepřijatelný souběh politické, ekonomické a mediální moci a na jeho minulost prominentního komunistického manažera a agenta totalitní politické policie. V roce 2017 pak Tabery v článku „Éra Andreje Babiše se blíží“ (*Respekt*, 16. ledna 2017) napsal:

Jenže Babiš si nakrást nepřišel. Ano, využívá své moci, aby se firmám v holdingu dařilo lépe, ale on je hlavně misionář, cítí se být otcem národa a především – on to myslí dobře.

Posléze ve stejném roce ovšem Erik Tabery ve své knize *Opuštěná společnost* otevřeně před praktikami Andreje Babiše varoval. Měl zpoždění asi tak pět let.

Podobné, ale mnohem dřívější procitnutí ze snu o seriózním Babišovi prožila respektovaná investigativní reportérka Sabina Slonková, která přijala místo Babišovy šéfredaktorky v *MF Dnes* v rozhodujícím okamžiku po volbách v roce 2013, kdy Babiš nutně potřeboval, aby někdo zakryl jeho pravé úmysly s nově nabytými médii.

Těch, co se nechali svést a pak procitli, byla celá řada. Vzpomeňme na profesora Jiřího Zlatušku nebo někdejšího advokáta disidentů Milana Hulíka. Oba z ANO zklamaně odešli. Stejně jako bývalý eurokomisař Pavel Telička. A někteří procitli jen částečně, ale ponechali si z velkolepé jízdy na osedlaném koni Babišovy moci své prebendy.

Zářným příkladem je dlouholetý místopředseda ANO, herec a diplomat Martin Stropnický, který byl řadu let ministrem a nyní je velvyslancem v Izraeli. Děsivou účast na rozvření antikorupční revoluce a na vzestupu popularity Andreje Babiše měl herec a bavič Jan Kraus, jinak symbol odkazu myšlenek Václava Havla mezi umělci. Ten ve své talk show pomohl Babišovi k jeho vzestupu tak jako málokdo. Navíc se angažoval spolu s dalšími osobnostmi na protikorupční aktivistické scéně přesně v tom duchu, jak se to tehdy Babišovi hodilo.

Bylo to celé velmi smutné divadlo. Je srozumitelné, že se někteří lidé mohli splést, mohli podlehnout dojmu, že mají šanci přispět k pozitivní změně ve společnosti. Je ale naprostou záhadou, že jim chyběly základní kontrolky a brzdy. Proč je nenapadlo, že souběžný vstup podnikatelského magnáta do médií a do politiky ukazuje na nečisté úmysly jak vůči politice, tak vůči médiím a veřejnosti? Proč jim nedošlo, že propojení obřího holdingu se státem nastoluje konflikt zájmů, protože dotýčný holding se státem obchoduje a pobírá od něj dotace a úlevy? Proč si nepřečetli o minulosti Andreje Babiše v dobách komunismu? A proč se nezajímali o to, jak získal Agrofert? Skutečnost, že ho vyvedl spolu s dobře motivovanými úředníky a manažery faktickým podvodem z vlastnictví slovenského podniku Petrimex, je zcela evidentní. A dnes již

víme, že si s sebou odnesl i smlouvy, díky kterým se Agrofert prudce zvedl a naopak Petrimex bez nich padl. Je to velická záhada.

Drtivá většina informací byla už v letech 2013 až 2015 na stole. Je třeba konstatovat, že klíčovou zodpovědnost za nadvládu Andreje Babiše má výrazná část české společenské elity a vysocí státní úředníci, kteří mu umožnili jeho čerpání veřejných dotací navzdory jeho jednoznačnému konfliktu zájmů. Všichni vystupovali jako „slušní lidé“ a všichni se i před zděšenými zástupci evropských misí chovali jako profesionálové, kteří dbají na dodržování pravidel. Přitom to celé kryli. Stejně jako tento zruďný systém v *Lidových novinách* kryli spisovatelé a fejetonisté, kteří dodávali listu jeho intelektuální glanc. Stejně jako někdejší Havlův přítel, disident a chartista Jan Macháček, který pro Andreje Babiše vedl a stále vede „intelektuální think-tank“ Institut pro politiku a společnost.

Celá tato komedie je dokladem zcela neobyčejné míry demoralizace českých elit. Můžeme stokrát vyčítat voličům, že volili ANO. Nelze je zcela vyvinít a povědomí o morální zodpovědnosti za věnovaný hlas bychom měli v naší zemi, v níž došlo k hanebným volbám v roce 1946, kdy KSČ dostala 40 procent hlasů, jediné utužovat. Ale demoralizace českých elit, demoralizace vysokých úředníků státu, demoralizace početného kolektivu novinářů je závažným faktem.

Co je třeba říci příštímu Babišovi

Novinář Jaroslav Kmenta řekl Andreji Babišovi do očí, že s ním nebude spolupracovat. Nic se mu nestalo, a navíc si zachoval čest.

Věřím, že vzhledem k míře angažmá v posledních letech mi čtenáři odpustí osobní závěr. Autor těchto řádků udělal totéž, co kolega Kmenta. Upozornil jsem Babiše, že je nepřijatelné, aby si zároveň koupil média a dělal politiku. Řekl jsem mu, že když půjde do dveří, já v tom vydavatelství půjdu ze dveří. Babiš se tehdy na mě rozkřičel, že mu nebudu nic „zakazovat“. A dodal: „Veď oni mi povedali, že jste psychopat, pán Šafr.“ Rád bych zdůraznil, že nešlo o žádné hrdinství. Považoval jsem ta „báječná léta s Babišem“ za docela hnusnou dobu. Ale nikdo nás nemučil, nikdo nás nezavíral. Jenom chodily nějaké ty výhrůžky a zastrašování, většinou ale jen od ubohých trollů.

Kdyby novináři v dostatečném počtu řekli Babišovi do očí, že musí dát ruce pryč od médií, ani by si neškrtil. Kdyby mu nepomáhali umělci, intelektuálové a mnozí politici a dali mu jasně najevo, že musí dodržovat pravidla, a hlavně kdyby s ním aktivně nekolaborovali, nebyl by tu žádný babišismus. Příštímu Babišovi je třeba se otevřeně a principiálně postavit, a to hned v zárodku. Nikoli až si vyzkoušíme, jestli to náhodou „nemyslí dobře“. To je v kostce můj pohled na dilema zodpovědnosti a selhání. Je to velký ranec problémů, se kterými je třeba něco udělat. Otevřeně o nich mluvit a vyvodit ponaučení, politování a někdy aspoň trochu studu. ■

Pavel Šafr (1967), novinář a komentátor, šéfredaktor internetového deníku *Forum24*.

Perpetuum mobile ukrajinské nezávislosti

Josef Mlejnek jr.

„Krasavice to snášet nebude!“ Mural od Kostjantyna Kočanovského v městě Rivne – odpověď na výrok Vladimira Putina z počátku letošního února o Ukrajině, kdy použil, ještě před invazí, rčení: „Ať se ti to líbí nebo ne, přetrp to, má krasavice.“ Foto: Instagram Kostjantyna Kočanovského

Dne 24. srpna 2021 slavila Ukrajina třicáté výročí vyhlášení své nezávislosti. Nad Kyjevem proletěla sestava strojů firmy Antonov, které dominoval majestátní šestimotorový An-225 Mrija, největší civilní dopravní letadlo světa. Vznikl sice v osmdesátých letech minulého století kvůli potřebě transportovat komponenty sovětského vesmírného programu raketoplánů, stal se však symbolem nezávislé Ukrajiny. Firma Antonov ho používala pro globální přepravu objemných nákladů, čímž si vylepšovala rozpočet. Mrija znamená ukrajinsky sen. V únoru 2022 však Mriju zničili ruští okupanti na jeho domovském letišti v Hostomelu u Kyjeva. A Ukrajina od té doby urputně bojuje o to, aby její sen o nezávislosti nezahynul pod pásy ruských tanků.

V moderní průmyslové společnosti závisí státní suverenita logicky i na technice a technologiích, byť samozřejmě nejen na nich. Ukrajinská technika posledních tří dekád je svérázná, často improvizovaná, mnohdy nesoucí stopy sovětského dědictví, ale odráží též vůli ho překonat.

Z kravčučky je nyní kučmovož:
Vpřed patříš mířit vlast rodnou.
Mrazů ona nedbá ni prognóz,
Výdrž, hola hej, má pevnou,

vykreslil ukrajinskou realitu devadesátých let
básník, filmový scenárista, disident i politik Ivan

Drač, jedna z významných postav ukrajinské kultury dvacátého století, v básni nazvané „Ukrajinské perpetuum mobile aneb Mašina ukrajinské nezávislosti“.¹

Kravčučka je bytelný vozík s dvěma kolečky podobný rudlu, na který se zpravidla upevňuje velká taška, u nás známá hlavně od vietnamských obchodníků, pytel či krabice. Tedy vlastně taška na kolečkách, leč ty určené pro běžné nákupy jsou jaksi příliš křehké. V ukrajinské realitě by nepřežily. Kravčučka, jež se dá sama snadno složit a přepravit, totiž uveze, ba musí uvést až 100 kilogramů.

Po zhroucení sovětské ekonomiky nezbylo mnoha obyvatelům někdejší sovětské říše nic jiného než se živit formálně drobným obchodem, ať už lokálně, jako trhovci, či se pokusit o větší akční rádius a převážet různé, zpravidla spotřební zboží z Evropy, Turecka či třeba z Číny. Hranice sice zůstaly, ale přestaly mít podobu neprostupné zdi obehnané ostnatým drátem. A hranice mezi legálním obchodem a pašováním byla mlhavá a nejasná. Těmto obchodníkům, mužům i ženám, se přezdívalo člunkové nebo člunci, poněvadž připomínali člunek u tkalcovského stavu, jenž se neustále pohybuje sem a tam, z jednoho okraje tkaniny na druhý. Své zboží si museli odtáhnout sami či ho napěchovat do nějakého veřejného dopravního prostředku, a často tak putovali ověšení mohutnými taškami, vlekoucí za sebou ještě obtěžkanou kravčučku. Nešlo o jev čistě ukrajinský, ale legendární dvoukolový vozík dostal jedno ze svých nejčastěji užívaných pojmenování po prvním ukrajinském přímo zvoleném prezidentovi Leonidu Kravčukovi, za jehož několikaleté vlády zmíněný fenomén expandoval. Do povědomí veřejnosti se Kravčuk zapsal rovněž větou: „Máme to, co máme.“² Citovanými

slovy chtěl shrnout skutečnost, že nová samostatná Ukrajina bohatstvím zrovna neoplývá, jeho průpovídka se však stala okřídlenou i jako ironický komentář obyvatelstva ke zhoršující se ekonomické situaci. Když Kravčuka v prezidentském úřadu vystřídal Leonid Kučma, mocenská změna se na ukrajinském území projevila i v přejmenování skládacího dvoukoláčku, které reflektoval Ivan Drač v citované básni. Ovšem nový název se přece jen už tolik neujal, a kravčučka tak stejně zůstala kravčučkou.

Drač pochopitelně éru kravčuček a kučmovožů glosuje s ironií, nicméně i tak vystihuje podstatný povahový rys svého národa: urputnou vytrvalost, ba nezníčitelnost. Schopnost čelit drsným poměrům úmornou dřinou, ale též vynalézavostí. A vlastně i pokornou a neokázalou statečností. Stejně vlastnosti Ukrajinci projevují i tváří v tvář ruské agresi, a právě díky nim dokázali, byť s pomocí některých západních zemí, zadržet ruský nápor. Nejen Vladimir Putin, ale i mnozí západní analytici si tak museli na svých strategických šachovnicích rozestavit figurky jinak.

Dva životy ve dvou kravčučkách? Foto: Unian

Ukrajina jako produkt komunismu?

Večer před referendem z 1. prosince 1991, v němž se přes 90 procent hlasujících při osmdesátitýřprocentní volební účasti vyslovalo pro samostatnost Ukrajiny, vysílala ukrajinská televize hraný film *Holod 33 (Hladomor 33)* o hladomoru z let 1932–1933. Režisér Oles Jančuk ho v roce 1991 natočil podle románu Vasyly Barky *Žlutý kníže*,³ vydaného poprvé v exilu roku 1962. Jeho snímek přivodí depresi i tomu, kdo tuto formu duševní strasti dosud neznal, neboť detailně sleduje umírání jedné rodiny hladu (přežije pouze jedno dítě, syn Andrij) a neopomene zachytit ani případ kanibalismu, k němuž se řada lidí, dohnáných hladem k šílenství, tehdy uchýlovala.

Jistě lze namítnout, že se jedná o docela zvláštní „politický marketing“, když v předvečer naprosto klíčového hlasování o samostatnosti země běží na televizních obrazovkách zrovna takové dílo. Ukrajina je určitě zvláštní země. Díky svým dějinám, a právě i kvůli hladomoru.

Každé velké neštěstí, hladomor nevyjímaje, má svůj „posmrtný život“ neboli přítomnost – často proměnlivou – v kolektivní paměti, v identitě, v politice, ve sporech o jeho výklad. Stalinem ve třicátých letech uměle vyvolaný hladomor, v Ukrajině označovaný slovem holodomor,⁴ v Sovětském svazu dlouho představoval absolutní tabu, událost, o níž se muselo mlčet. A od počátku ho temným závěsem clonily též zástupy popíračů, dokonce i na Západě. Až Gorbačovova glasnost, a zejména pak vznik nezávislého ukrajinského státu učinily z holodomoru palčivé téma ukrajinské veřejné debaty. Avšak z vrcholných politiků začal na udržování a rozvíjení jeho památky významně dbát vlastně až Viktor Juščenko, jehož do prezidentského křesla vynesla

Oranžová revoluce roku 2004. Patřil k těm, kteří usilují o zakotvení holodomoru v ukrajinské kolektivní paměti coby tragické události, jež formuje ukrajinskou identitu a tvoří jeden ze základních stavebních kamenů ukrajinského národního vědomí, ukrajinskosti samé. Vzpomínka na něj má v ukrajinské společnosti hrát podobnou roli jako odkaz holokaustu ve společnosti izraelské. Srovnání je sice souměřitelné i počtem obětí řádově v milionech, nicméně odkaz holodomoru v Ukrajině přesto nepředstavuje tak silný formativní faktor jako v Izraeli.

„Cože, dokonce Donbas hlasoval pro?“ reagoval prý Boris Jelcin na výsledky ukrajinského prosincového referenda, které potvrzovalo vyhlášení nezávislosti z 24. srpna 1991. Ruský prezident jim zprvu nechtěl příliš věřit, nicméně údajně ho též definitivně přesvědčily, že je nutné Sovětský svaz demontovat.⁵ Nacionalismus se sice Jelcinovi hodil, když potřeboval – i v zájmu vlastní moci – rozbit sovětské struktury, ale nezávislé Rusko se od začátku snažilo, aby prostor ostatních sovětských svazových republik zůstal přinejmenším jeho sférou vlivu. Současný rusko-ukrajinský konflikt lze tedy interpretovat jako cosi, co vlastně v různých podobách trvá celých posledních třicet let.

Vladimir Putin dlouhodobě zastává názor, že Rusové, Ukrajinci a Bělorusové v podstatě tvoří jeden historický národ, od něhož by se Ukrajinci neměli odštěpovat. Formuloval ho i v delším textu „O historické jednotě Rusů a Ukrajinců“, který v létě 2021 zveřejnil na webové stránce svého úřadu.⁶ Samostatnou Ukrajinu i ukrajinskou identitu pokládá za – v podstatě zavrženíhodné – produkty komunismu, neboť v roce 1991 se osamostatnila sovětská svazová republika v hranicích, které získala v rámci vnitřní politiky i zahraničních výbojů sovětského státu.

Ano, současná Ukrajina v sobě určitě odráží dědictví běsných dějin dvacátého století, ovšem podobně jako současné Rusko. To také tápalo a obtížně hledalo svou identitu, kterou jeho vedení soustředěné kolem Vladimira Putina hodlalo nalézt v obnově a rozvoji velmocenského a imperiálního statusu. I proto se od roku 1991 snažilo, aby Ukrajina zůstala oběžnicí ruského světa, rotující kolem kremelského slunce. A když kombinace politických a ekonomických prostředků nevedla ke kýženému cíli, sáhlo k hrubé síle. Nejprve v roce 2014 ulouplo Krym a některé východní části Ukrajiny, v únoru 2022 pak podniklo frontální útok.

Roku 1991 byla i Ukrajina nesporně zemí obtížně hledající vlastní roli a totožnost v nových poměrech. Politiku i ekonomiku v zásadě ovládaly nomenklaturní kádry a jejich sítě. Kromě kozáckých vůdců jako například Bohdana Chmelnyckého a neúspěšných snah o trvalé zformování ukrajinského státu ve vichřici občanské války na území někdejší carské říše po roce 1917 postrádala hlubší tradici vlastní státnosti. Ukrajinský národ ale nepochybně existoval, byť by se jeho dosavadní pouť dějinami dala přirovnat ke křížové cestě. A roku 1991 byla silná ukrajinská identita, spojená pochopitelně též s užíváním ukrajinštiny, zastoupena hlavně v západních částech země, východ daleko více poznamenala sovětizace a rusifikace. Tři dekády samostatnosti však jednoznačně znamenaly posilování ukrajinizace obyvatel státu jménem Ukrajina, především ve smyslu formování či celoplošného dotváření moderní národní identity, a to nikoliv na čistě jazykovém základě. Šlo o výsledek přirozeného vývoje v relativně svobodných poměrech i záměrné státní politiky, ale v posledních osmi letech i o reakci na rostoucí ruský tlak, kdy

zejména anexe Krymu a boje na východě země podnítily též růst ukrajinského vlastenectví.

Křižník *Ukrajina* a deindustrializace

Ztrátu křižníku *Moskva* letos na jaře mnozí Rusové snášeli opravdu těžce. Na sociálních sítích zveřejňovali rovněž fotografie její sesterské lodi, raketového křižníku třídy Slava jménem *Ukrajina*, jež nikdy nebyla zcela dokončena a léta chátřá v loděnici v ukrajinském Mykolajivu. Zlost si vybíjeli i pomocí následujícího často sdíleného postu: „Nehýbe se, nikam neplave, zatéká do ní, rezaví, rozpadá se, zapáchá, zbytečně zabírá místo, vyžaduje velké investice. Osud křižníku je předem daný – rozsekají ho na kusy, roztaví a novou ‚Ukrajinu‘ už nikdo nepostaví. A všichni na ni zapomenou. Ani Neptun ji nepotřebuje. Přímou slyším, jak jí křižník ‚Moskva‘ říká: ‚My půjdeme do nebe, ale vy prostě zdechnete.‘“⁷

Rezavějící *Ukrajina* v tom ale byla nevinně. Je reliktem Sovětského svazu – začala se pod jménem *Komsomolec* a později *Admirál flotily Lobov* stavět v Mykolajivu v roce 1983, tedy ve stejném roce, kdy tam dokončili její starší sestru *Moskvu*, jež pod svým původním jménem *Slava* sloužila i jako plovoucí základna sovětské delegace při světodějném summitu Michaila Gorbačova s Georgem Bushem starším na Maltě v prosinci 1989. Po rozpadu Sovětského svazu připadla většina (přes 80 %) sovětské černomořské flotily Rusku (k podpisu definitivní dohody došlo v květnu 1997), ruská flotila ovšem nadále sídlila na ukrajinském území, v Sevastopolu na Krymu. Zmíněný rozestavěný křižník však získala v rámci svého podílu Ukrajina. Její jméno loď získala již v roce 1993 usnesením parlamentu, leč

Nedokončený křižník *Ukrajina*, který stále chátrá v Mykolajivském přístavu. Stav z let 2008 a 2009.
Foto: Wikimedia Commons: Валерий Вильяльд

na její dokončení chyběly finanční prostředky. Chátrala tedy dál. Nehnula se z místa, ale o mnohém – jak si ještě ukážeme – vypovídá.

Ukrajina, zejména její východní část, představovala jednu z bašt sovětského průmyslu včetně toho strategického, kromě těžby uhlí a produkce oceli se tam vyráběly kupříkladu mezikontinentální střely, letecké motory, letadla, osobní i nákladní automobily a též velká válečná plavidla. Například všechny sovětské letadlové lodě byly postaveny v loděnicích v Mykolajivu – jedna z nich skončila po roce 1991 v Indii a hned tři, včetně jedné rozestavěné, v Číně, která díky tomu začala úspěšně navazovat na sovětské (sovětsko-ukrajinské) technologické dědictví.

Rozpad Sovětského svazu ukrajinským podnikům pochopitelně zasadil těžkou ránu, nicméně poté se alespoň některé z nich držely nad vodou díky obchodu a spolupráci s Ruskem. Tu v zásadě přetrhl konflikt, jenž propukl ruskou anexí Krymu roku 2014. Ukrajinským firmám se příliš nedařilo pronikat na západní trhy, což mělo řadu příčin, kromě zastaralosti jejich produkce a technologií i oligarchicko-mafiánskou

vlastnickou strukturu. Avšak západní pomoc se přesto, ba právě proto měla od roku 1991 zaměřit i na zastavení trendu nezdravé deindustrializace ukrajinské ekonomiky, v jejíž struktuře rostl podíl zemědělství, produkce surovin či polotovarů, ale klesal podíl odvětví s vysokou přidanou hodnotou. Například firma Antonov, kde se zrodil monumentální letoun Mrija, toho od roku 1991 mnoho nevyrobila.

Zmíněný proces v konečném důsledku evidentně oslabuje rovněž suverenitu země. Vždyť jen sotva lze za plně suverénní považovat stát, který je přinejlepším montovnou, producentem potravin a surovin a dodavatelem levné pracovní síly v podobě milionů gastarbeiterů.

Své by o tom mohla vyprávět třeba ukrajinská samohybná houfnice Bohdana. Existuje jen jedna. Když propukla válka, její vývoj dospěl právě k prototypu, který procházel zkouškami. Zpoždění vzniklo i kvůli ekonomickým problémům výrobce nákladních automobilů KrAZ, na jehož podvozku je houfnice instalována. Bohdana skončila na frontě, její další osud ale není znám, byť v červnu 2022 svou palbou z pobřeží údajně přispěla k vyhnání ruské okupační posádky z Hadího ostrova v Černém moři, obsazeného na počátku konfliktu právě i s pomocí křižníku *Moskva*, který tehdy ukrajinští obránci poslali – prozatím pouze verbálně – kamsi, a pronesli tak jednu z legendárních vět uvozujících celou válku.

Pokud by Ukrajina disponovala modernizovanou a funkční průmyslovou základnou, mohla mít ve výzbroji stovky Bohdan (či něčeho podobného), zkrátka kvalitní těžkou vojenskou techniku vlastní výroby ve velkých počtech, a její armáda by tudíž sama o sobě představovala odstrašující potenciál, až takový, že by Rusko prostě nezaútočilo. Ostatně, křižník *Moskva*

poslaly věčně „na chuj“ ukrajinské protilodní střely Neptun, rovněž stále spíše ve zkušební fázi svého vývoje. Původně je měly též nést nákladní vozy KrAZ, leč kvůli finančním i technickým potížím domácí automobilky se Ukrajinci museli poohlédnout po české Tatře. Což by nás mohlo těšit, kdyby se tak nezáplatoval velký problém.

Jaderná mocnost?

Ukrajina nepochybně patří k jaderným mocnostem pokud jde o energetiku, přičemž kvůli havárii v Černobylu zakusila i odvrácenou tvář získávání energie z atomu. Nicméně v devadesátých letech se mohla stát jadernou velmocí i ve vojenském smyslu. Zatímco v Československu i v dalších někdejších sovětských satelitech se rozpad Sovětského svazu vnímal s radostí a úlevou, západní státníky začaly trápit nové noční můry. Z jedné jaderné mocnosti se mohly zrodit celkem čtyři – kromě Ruska též Ukrajina, Bělorusko a Kazachstán. Hrozilo též použití zejména taktických jaderných prostředků ve válkách v postsovětském prostoru nebo scénář jejich přesunu do rukou teroristů. Západ tudíž rozhodně preferoval zachování Ruska jako jediné nástupnické jaderné mocnosti, ale i jeho demokratizaci a nastolení základů tržní ekonomiky.

Na ukrajinském území se v době rozpadu SSSR nacházely nejen značné zásoby jaderné munice, ale též strategické mezikontinentální rakety a rovněž základny strategických bombardérů. Ukrajina však neměla přístup ke kódům, jež by umožňovaly rakety odpálit. Zároveň ale, poněvadž tvořila jedno z center sovětského strategického průmyslu, disponovala mnoha špičkovými specialisty v oboru.

Rusko pochopitelně hodlalo prosadit ukrajinskou denuklearizaci, ovšem stejně tak i Západ, jenž dával ukrajinskému vedení jasně najevo, že se kvůli případnému lpění na zachování jaderné výzbroje ocitne v mezinárodní izolaci. Ukrajinský stát se jaderných zbraní definitivně vzdal až po dohodě uzavřené roku 1994 s Ruskem a Spojenými státy, k níž se připojila též Velká Británie. Uvedené tři země se v tzv. budapeštském memorandum zavázaly, že nikdy nenapadnou Ukrajinu jadernými ani konvenčními zbraněmi ani jí nebudou hrozit agresi a budou bezpodmínečně uznávat a respektovat její politickou nezávislost, suverenitu a teritoriální integritu, jakož i neporušitelnost jejích stávajících hranic a nebudou na Ukrajinu vyvíjet ekonomický nátlak.⁸ Po dvaceti letech se ale při ruské anexi Krymu honosně znějící dokument proměnil v cár papíru. Za svou ochotu zřici se jaderného arzenálu tak Ukrajina, kromě mírné finanční kompenzace od USA, neobdržela nic, respektive dostala nakonec potupnou facku. A nedostatek financí jí též fakticky znemožnil provozovat strategické bombardéry zděděné ze sovětských dob.

Otázka držení jaderné výzbroje jakoukoliv další zemí je samozřejmě velmi ožehavá. Navíc, zejména v devadesátých letech tvořily ukrajinské politické vedení i vojenské velení postsovětské struktury, tedy funkcionáři vyrostlí a vychovaní v Sovětském svazu, jejichž mentalita měla k západním politickým a vojenským standardům hodně daleko. Západem tehdy preferované Rusko na tom ale nebylo o nic lépe.

Ukrajinské vedení jeden čas zvažovalo variantu, při níž by se Ukrajina zřekla téměř všeho svého jaderného arzenálu kromě několika málo hlavíc a pár nosičů – že by si tedy ponechala jakési odstrašující minimum. Tak jako tak, vlastní

jaderný arzenál by ji před ruskou agresí ochránil patrně lépe než západní sliby.

Dva Leonidové z aparátu: Kravčuk a Kučma

Ukrajinská politická scéna dosud zpravidla odrážela poněkud nepřehlednou změť zájmů různých oligarchických klanů, kdy se potřeba kontroly nad významnými sektory ekonomiky řešila zakládáním účelových politických stran, korupcí i zneužíváním justice. A nezdídky přicházely ke slovu i ostřejší prostředky. Ukrajinský politický cyklus se tak donedávna pohyboval po trajektorii: frustrace – revoluce – naděje – zklamání – frustrace.

Ústřední bod politického systému vždy tvořil úřad přímo voleného prezidenta, byť se jeho pravomoci významně proměňovaly. Do Oranžové revoluce z roku 2004 byla Ukrajina často označována dokonce jako superprezidentský či hyperprezidentský režim, poté se zařadila, s výjimkou éry Viktora Janukovyče, k systémům poloprezidentským. Ukrajinskou politiku tak lze prezentovat i pomocí galerie dosavadních prezidentů.

První přímo zvolený ukrajinský prezident Leonid Kravčuk svůj úřad zastával od prosince 1991 do července 1994, kdy sociální protesty dané neutěšenou hospodářskou situací vedly k předčasným parlamentním i prezidentským volbám, v nichž Kravčuk svůj mandát neobhájil. V době Sovětského svazu působil jako vysoce postavený stranický aparátník, mj. jako hlavní ideolog ukrajinské komunistické strany. Posléze se však aktivně zapojil do procesu osamostatnění Ukrajiny i obrody ukrajinského národa. Dne 8. prosince 1991, jako čerstvě zvolený ukrajinský prezident, podepsal za Ukrajinu takzvanou

bělověžskou dohodu o vytvoření Společenství nezávislých států (SNS), která ukončila existenci Sovětského svazu.

K jeho proukrajinským postojům přispěl i jeho původ, neboť se narodil 10. ledna 1934 v rolnické rodině v západní části Ukrajiny, kde bylo historicky zakořeněno užívání ukrajinštiny a jež tvořila a dodnes tvoří baštu ukrajinského vlastenectví.

Druhý ukrajinský prezident Leonid Kučma též vzešel z komunistického aparátu. Jeden čas dokonce působil jako ředitel továrny na sovětské balistické rakety v Dnipropetrovsku. Hlasy Kučma čerpal zejména ve východních oblastech země – i díky slibu zrovnoprávnění ruštiny s ukrajinštinou. Po zisku prezidentského úřadu ale přece jen pochopil, že ukrajinská státnost se udrží, jen pokud bude existovat též ukrajinská identita, odlišná od ruské, a to v zásadě celoplošně, na celém teritoriu ukrajinského státu. Kučma dokonce vydal – v roce 2003 rusky a o rok později ukrajinsky – knihu *Ukrajina není Rusko*⁹ a za hlavní úkol po vzniku samostatnosti považoval vytvoření Ukrajinců. Více by se asi hodil termín dotvoření: po všech hrůzách dvacátého století, panování sovětského rusifikačního nacionalismu i vzhledem k výzvám, které přináší století jednadvacáté, a na území složeném z mnoha částí s velmi pestrou a dosti odlišnou historií.

Ukrajinsky se ale druhý ukrajinský prezident začal učit až po svém zvolení do úřadu, a byť údajně činil pokroky, stejně hovořil svéráznou ukrajinštinou hodně promísenou s ruštinou.¹⁰ Nicméně v tomto aspektu se tehdy příliš nelišil od značné části obyvatel vlastní země. A například dvojnásobná premiérka Julija Tymošenková i prezident Volodymyr Zelenskyj se naučili plyně ukrajinsky až kvůli politické kariéře. Premiér a prezident Viktor Janukovyč se o ukrajinštinu

sice snažil, leč s výsledky, které se mimo jiné staly terčem vtipů Zelenského kabaretu Kvartal 95.

Kučmovo panování ale nakonec vyústilo v nastolení režimu se silnými autoritářskými rysy. Jeho změna si v roce 2004 vyžádala první velkou ukrajinskou občanskou revoluci nazvanou Oranžová, podle stranických barev prezidentského kandidáta Viktora Juščenka.

Viktor a Julie aneb Tragická oranžová romance

Viktor Juščenko zpočátku patřil do sítě vládnoucích klanů. Byl guvernérem ukrajinské Národní banky a měl velký podíl na zavedení ukrajinské měny hřivny. V roce 1999, za prezidentství Leonida Kučmy, se stal dokonce premiérem. A velmi úspěšným: podařilo se mu pozdvihnout ekonomickou situaci i například vylepšit dostupnost sociálních dávek včetně důchodů. Snažil se však též rozbít či alespoň narušit strukturu oligarchických mafií, což pochopitelně naráželo na odpor. A jeho rostoucí popularita se stávala trnem v oku prezidenta Kučmy. Dne 26. dubna 2001 Juščenkova vláda padla, shodou okolností či ironií osudu na výročí černobylské havárie. Událost tak vešla do nejnovější ukrajinské historie jako „politický Černobyl“.

Do roku 2000 zastávala v Juščenkově kabinetu post místopředsedkyně pro paliva a energetiku Julia Tymošenkova, jež se posléze stala jeho věrnou souputnicí v Oranžové revoluci, nedlouho po ní však též ostrou konkurentkou. A vyhraněný souboj mezi dvěma hlavními tvářemi Oranžové revoluce pak natně přispěl k tomu, že skončila velkou deziluzí.

Viktor Juščenko absolvoval prezidentskou kampaň v roce 2004 ve velkých bolestech

a s obličejem znetvořeným po otravě dioxinem. Případ se nikdy pořádně nevyšetřil, leč pravděpodobně šlo o jeden z pokusů, jak odstranit nebezpečného kandidáta z cesty. Jiným, trochu „humánnějším“ způsobem bylo zfalšování volebních výsledků Juščenkova souboje s tehdejšími premiérem Viktorem Janukovyčem (Kučma už na prezidenta kandidovat nemohl), jenž později nechvalně proslul jako vládce s autoritářskými sklony podporující těsnou spolupráci s Ruskem.

Juščenka však dostal do prezidentského úřadu první Majdan (což ukrajinsky znamená náměstí), Oranžová revoluce, kdy si jeho příznivci v mrazech a plískanicích nakonec na kyjevském Náměstí nezávislosti vyvzdorovali opakované druhé kolo prezidentských voleb, tentokrát již řádně sečtené. Houževnatost a nezlomná vůle k odporu tehdy poprvé slavily úspěch i v politice, byť pouze dočasně.

Juščenko se narodil v Sumské oblasti, jež sice leží na severovýchodě Ukrajiny, avšak zároveň tam představovala jazykový ostrov, kde se daleko více používala ukrajinština. I proto v prezidentské funkci velmi dbal na posilování ukrajinských národních tradic a formování moderního národního vědomí stejně jako na prozápadní politikou orientaci Ukrajiny.

Rivalita mezi Juščenkem a Julií Tymošenkovou, jež od devadesátých let jako podnikatelka ovládala významnou část obchodu s plynem, a přezdívalo se jí proto „plynová princezna“, však po čase přivedla opět k moci Viktora Janukovyče. Juščenko sice v roce 2005 jmenoval Tymošenkovou premiérkou, avšak po pár měsících ji odvolal. A v srpnu 2006 dokonce jmenoval předsedou vlády svého soka z prezidentských voleb Janukovyče, jenž mu byl bližší než „Lady Ju“. Tymošenkova se však do úřadu premiérky vrátila po

úspěchu v předčasných parlamentních volbách v roce 2007.

Janukovyčovi se pak roku 2010 podařilo získat úřad prezidenta. Představitel rusofonní východní části Ukrajiny či spíše tamních oligarchických klanů, politicky zastřešených Stranou regionů, porazil ve druhém kole voleb právě Tymošenkovou, jež těžila hlasy především v západní části země, což ale k porážce Janukovyče nestačilo – i proto, že oranžový tábor rozklížily vnitřní spory. Viktor Juščenko zklamal naděje do něj vložené a ve zmíněných prezidentských volbách získal jen něco málo přes pět procent hlasů.

Tymošenková, jež si stěžovala na volební podvody, ve volbách doplatila rovněž na dopady světové finanční krize, v Ukrajině umocněné i konfliktem s Ruskem ohledně dodávek plynu a jeho ceny. Plynovou válku sice ukončila dohoda podepsaná Julií Tymošenkovou a Vladimírem Putinem, ta však cenu plynu dramaticky zvyšovala. Tymošenková pak v roce 2011 na svou signaturu doplatila uvězněním, ovšem po politicky zmanipulovaném soudním procesu.

Od rusifikace k Euromajdanu

Většina voličů ani politiků Janukovyčovy Strany regionů si sice nepřála přímé sjednocení s Ruskem, těsnější spolupráci s ním i zrovnoprávnění ruštiny s ukrajinštinou však ano. I za Janukovyče křížník *Ukrajina* nadále chátral v Mykolajivu, leč v té době se dokonce začalo – velmi příznačně – uvažovat o dokončení lodi společným úsilím Ukrajiny a Ruska. Ovšem parlament jí v létě 2010 odebral název *Ukrajina*. Janukovyč též se svým tehdejším ruským protějškem Dmitrijem Medveděvem podepsal v dubnu 2010 v Charkově

prodloužení smlouvy o pronájmu Sevastopolu na Krymu jako sídla ruské černomořské flotily, jež měla vypršet v roce 2017, až do roku 2042 s opcí na dalších pět let. Typicky za cenové úlevy za ruský plyn, který Moskva téměř vždy, a nejen ve vztahu k Ukrajině, využívala jako mocnou politickou zbraň. Nicméně v následujících letech pak stejně cena ruského plynu pro Ukrajinu rostla.

Janukovyčův prezidentský mandát lze určitě označit za éru opětovného posilování jazykové i kulturní rusifikace. Přesto stále zůstával ve hře i západní vektor, asociační dohoda s Evropskou unií. Ukrajinci frustrovaní chudobou i korupcí v ní viděli příznačné světlo na konci tunelu, zejména ti ze západní poloviny země. Vláda sice v září 2013 návrh dohody schválila, leč v listopadu ji kvůli především ekonomickému nátlaku Moskvy odmítla podepsat. Vyvolala tak vlnu protestů, druhý a dosud největší Majdan, zvaný též Euromajdan. Spontánní vlnu sebeorganizace společnosti, jež se nedala odradit ani zimou, ani násilím ze strany represivních složek. Hlavní kyjevské náměstí se proměnilo ve velký improvizovaně opevněný tábor, doslova v pevnost, jež svým bojovým duchem připomínala dávnou kozáckou Záporožskou Sič. Krom bojovného odhodlání ale na Majdanu převládala atmosféra spolupráce, kdy spolu dokázali kooperovat, ba přímo táhnout za jeden provaz představitelé skoro všech politických, náboženských i názоровých proudů ukrajinské společnosti.¹¹ Nikoliv náhodou se pro tehdejší události vžilo označení „revoluce důstojnosti“. Východní část země ji ale přesto považovala spíše za státní převrat.

Ostrá střelba do demonstrantů si v únoru 2014 vyžádala přes sto mrtvých, avšak zároveň zdvihla takovou vlnu odporu, že Janukovyč raději uprchl do Ruska, které se pak snažilo vyvolat

tzv. „ruské jaro“, a získat tak v podstatě celou východní a jihovýchodní Ukrajinu. Nicméně již tehdy moskevští stratégové špatně odhadli ochotu ruskojazyčných Ukrajinců připojovat se k Ruské federaci, ba podcenili jejich ukrajinské vlastenectví. Krym a části východní Ukrajiny sice přešly pod ruskou kontrolu, avšak na základě přímého ozbrojeného násilí, nikoliv z vůle většiny obyvatelstva.

Armáda, jazyk a víra čokoládového krále

V květnu 2014 zvítězil v předčasných přímých prezidentských volbách Petro Porošenko již v prvním kole. Nedlouho po Majdanu a pádu Viktora Janukovyče, ale i po ruské okupaci Krymu a za probíhajících bojů na východě Ukrajiny. Ukrajinci si do kontroverzního oligarchy promítli obrovské naděje: že ukončí válku, zlepší

ekonomiku a zatočí s korupcí. Porošenkovi se kvůli jeho koncernu Rošen (anglicky i na našem trhu jako Roshen), produkujícímu cukrovinky, přezdívá „čokoládový král“ – název vznikl jako výňatek z Porošenkova jména: poROŠENko. Avšak přebujelá očekávání společnosti splnit nemohl, ani kdyby se rozkrájel na maličké tabulky jím vyráběné čokolády. Sladké naděje zhořkly a Porošenkovy preference začaly klesat, k čemuž přispěly též informace, že svůj byznys údajně převedl do daňového ráje.

Porošenkovým zvolením v Ukrajině každopádně skončila doba, kdy favorit Moskvy mohl uspět i ve zhruba férových prezidentských volbách jako Viktor Janukovyč roku 2010. Na Krymu i ve východní části Ukrajiny se Janukovyčova Strana regionů i on sám dlouhodobě těšili podpoře v rozmezí 50–90 % hlasů. Po „odloupnutí“ sporného poloostrova i částí Luhanské a Donecké oblasti se tudíž snížily šance proruského kandidáta na celoukrajinskou nadpoloviční

Ukrajinská výtvarnice Darja Marčenková se svými díly. Vlevo: V roce 2015 vytvořila portrét Vladimira Putina z pěti tisíc nábojnic nasbíraných na válečných polích na východě Ukrajiny, na bojových liniích s Ruskem podporovanými separatistickými republikami. Nazvala ho „Tvář války“, s odkazem na stejnojmenný známý obraz Salvadora Dalího. Foto: dashart.com.ua. Vpravo: „Mám pocit, že nám nabídli sladkosti, ale nedali nám nic. Co vlastně máme? Jen prázdné obaly – zbytky,“ shrnula Marčenková deziluzi z vývoje pět let po Majdanu, když komentovala svůj portrét prezidenta Porošenka pojmenovaný „Tvář korupce“. Porošenko je majitelem cukrovinkářského koncernu Rošen (Roshen), přezdívá se mu „čokoládový král“, a Marčenková proto jeho tvář zhotovila z obalů sladkostí produkovaných jeho firmou. Tabulky čokolády coby pozadí jsou ale sestaveny opět z nábojnic. Foto: ZOYA SHU pro „Strana.ua“

většinu. Anexe Krymu i boje na východě země rovněž podnítily růst ukrajinského vlastenectví, což zároveň odrazovalo od hlasování pro někoho jako Janukovyč i část jeho někdejšího elektorátu. Kreml pak už neměl po ruce jinou strategii mocenské změny než puč nebo vojenskou agresi, popřípadě kombinaci obojího.

V roce 2019 se Porošenko neúspěšně pokoušel obhájit mandát pomocí sloganu „Armáda, jazyk, víra“. Nesporně shrnoval tři největší ukrajinské úspěchy dosažené po roce 2014, na nichž měl určitě zásluhu, byť samozřejmě zdaleka nejenom on sám.

Začneme armádou. V roce 2014 se jednalo o zkorumpovanou a v zásadě nefunkční instituci. Mnozí pozorovatelé bojů v Donbasu upozorňovali na smutnou skutečnost, že ukrajinského vojáka často nejvíce ohrožuje nikoliv proruský separatista či ruský „zelený mužik“, ale jeho vlastní velitel, jenž svůj post získal kvůli úplatku a o válčení nemá skoro potuchy. O službu v ozbrojených složkách nebyl valný zájem, hodně lidí se jí z výše uvedených důvodů vyhýbalo.

Což však rozhodně nelze říci o odhodlání bránit vlast. O něm velmi výmluvně vypovídá zcela klíčové působení mnoha ukrajinských dobrovolníků i dobrovolnic, na jejichž bedrech často spočívalo odražení separatistických či přímo ruských útoků především v roce 2014. Vznikaly vojenské dobrovolnické jednotky a hodně lidí pomáhalo v zázemí, například pořádáním finančních sbírek na nákup vybavení pro vojenské složky.

A právě tehdy se zrodil i fenomén ukrajinských lidových či podomácku vyráběných (upravovaných) vozidel pro armádní účely. Zejména v letech 2014–2015 vynaložila řada dobrovolníků obdivuhodně mnoho umu, invence, dřiny i úspor, a dala tak vzniknout početné a pestré

směsi improvizovaných válečných vozidel, obvykle postavených na základě nějakého civilního automobilu, která často sloužila právě u dobrovolnických vojenských jednotek. Jejich široká škála zahrnuje lehce upravená osobní auta i opravdu těžké obrněnce zhotovené z nákladůků. Ukrajinská armáda na tom tehdy opravdu byla dost bídě – z hlediska techniky (bojové i sloužící logistice), ale též výše zmíněných nízkých kvalit důstojnického sboru. Ke slovu tudíž celkem logicky musela přijít improvizace.¹²

Frustrující stav ozbrojených sil však podnítily změny a reformy. Výzbroj sice převážně zůstala ze sovětských časů, zásadně se ale změnil způsob práce s lidskými zdroji. Ukrajina začala budovat armádu západního typu, v níž se skoro ode všech složek vojenské hierarchie na bojišti vyžaduje iniciativnost a kreativita, nikoliv tupé plnění rozkazů linoucích se odněkud shora. Situace se tudíž vlastně obrátila. V roce 2022 je to ruský voják, komu je často největším nepřítelem právě jeho velení.

Jeden z nepalčivějších problémů ukrajinské politiky i společnosti po roce 1991 nesporně představovala jazyková otázka. Jediným oficiálním jazykem byla od roku 1991 ukrajinština, s výjimkou Krymu, jenž získal autonomní status a ruština na jeho území měla pozici dalšího úředního jazyka. Rusofonní východní a jihovýchodní část země se však dožadovala zrovnoprávnění ruštiny s ukrajinštinou a předmět politických sporů tvořilo i postavení ruštiny v médiích a ve školství, zejména v oblastech s převahou ruskojazyčného obyvatelstva. Jazykový zákon přijatý v roce 2019 měl za cíl podpořit další rozvoj a zakořenění ukrajinštiny, po staletí potlačované carskou říší a s výjimkou dvacátých let minulého století i sovětským komunistickým režimem.

Jeden z nejznámějších současných ukrajinských spisovatelů Serhij Žadan (na obrázku vpravo) je nyní hlavně motorem projektu, který má za cíl vybrat peníze na 100 aut pro ukrajinskou armádu. Vyhlásil ho v létě, na fotografii sedí na kapotě auta číslo 6, ve druhé polovině listopadu se ale dostal už na 77! Zdroj: facebooková stránka Serhije Žadana

Parlament ho schválil až po zvolení Volodymyra Zelenského prezidentem, v atmosféře znepokojení, že Zelenskij opět otevře vrátka rusifikačnímu vlivu. Vždyť jeho mateřštinou byla ruština a většinu svých filmů i komických skečů natočil rusky. A v kampani se jasně zasazoval spíše o harmonické soužití rusofonních obyvatel s těmi, kteří i v běžném životě používají ukrajinštinu.¹³ Část ukrajinské inteligence ho v době voleb dokonce považovala za možný nástroj ruské hybridní války. Ruská invaze z února 2022, Zelenského vystupování během ní i reakce ruskojazyčných Ukrajinců odhodlaně bránících svou vlast však prokázaly, že se přece jen jednalo o liché obavy a že může existovat silná ukrajinská identita, jež nestaví primárně na jazyku. Vždyť Volodymyr Zelenskij se narodil a vyrůstal jako rusofonní ukrajinský občan židovského původu.¹⁴

Největší Porošenkův úspěch, který náležitě propagoval i ve volební kampani, však znamenalo udělení autokefality neboli samostatnosti pro Pravoslavnou církev Ukrajiny (PCU) konstantinopolským patriarchátem, o něž se jako prezident opravdu značně zasadil. Ruská pravoslavná církev si totiž Ukrajinu nárokuje jako svoje kanonické území a Ukrajinská pravoslavná církev (UPC), spadající pod moskevský patriarchát, tvořila před válkou stále největší ukrajinskou církev – pokud jde o počet kněží, chrámů či klášterů. Její popularita však od roku 2014 klesala a nynější ruská agrese ji v podstatě donutila se od Moskvy odpoutat.¹⁵

V projevu z 24. srpna 2018, u příležitosti 27. výročí vyhlášení nezávislosti, označil Petro Porošenko dosažení autokefality pro ukrajinské pravoslaví za zcela zásadní věc. Autokefalita podle něj překračovala hranice náboženství a měla „stejný význam jako posilování armády, ochrana jazyka, boj za členství v Evropské unii a NATO“. Představovala „další strategický mezník“ ukrajinského historického směřování a tvořila významnou součást ukrajinské nezávislosti.¹⁶ Porošenko tedy na stejnou úroveň s členstvím v NATO a EU kladl ochranu ukrajinštiny a rozvoj samostatné ukrajinské církevní struktury.

Zelený Majdan na sociálních sítích

Leč Volodymyr Zelenskij ve druhém kole ukrajinských prezidentských voleb 2019 svého soupeře doslova převálcoval, když obdržel přes 70 % hlasů, kdežto Petro Porošenko zhruba čtvrtinu (a významněji uspěl pouze v západních regionech). Zelenskij každopádně dosáhl rekordu v historii ukrajinských přímých prezidentských

voleb a mimořádného zisku i v mezinárodním kontextu. Navíc, volby proběhly bez velkých podvodů a machinací, což v minulosti v Ukrajině rozhodně nebývalo zvykem.

Vlnu masivní popularity komediálního herce Volodymyra Zelenského coby politika lze vnímat i jako další Majdan, jako ventil hluboké nespokojenosti s poměry pět let po revoluci důstojnosti, jež proběhla v letech 2013–2014. Navzdory všem výše zmíněným pozitivům Porošenkovy „pětiletky“ – přeci jen, víra a jazyk jsou nehmotné veličiny a armáda se v době míru může jevit jen jako nenasytá polykačka prostředků ze státního rozpočtu.

Důstojnost se ale těžko zachovává v zemi se špatně fungující ekonomikou, kde stále bují korupce a odkud odjíždějí miliony lidí do zahraničí za prací. Jako gastarbeiteři však mohou zakládat rodiny jen s velkými obtížemi. Neradostné hospodářské poměry tudíž obecně zhoršovaly i demografickou situaci. Zatímco v roce 1991, kdy vyhlásila nezávislost, měla Ukrajina skoro 52 milionů obyvatel, v roce 2013 (před anexí Krymu a vznikem separatistických republik na východě) již jen 45,6 milionu. K prvnímu lednu 2022 žilo v Ukrajině (bez Krymu a Sevastopolu) zhruba 41 milionů lidí.¹⁷

Nicméně Volodymyr Zelenskyj prokázal, že se Ukrajině určitě nevyhnuł masový rozvoj informačních technologií. Základ jeho úspěchu totiž tvořila šikovná práce na sociálních sítích, kde se odehrávala většina jeho komunikace s voliči. Byť byl častován dehonestujícími nálepkami „komik“, „klaun“ nebo „bavič“, během vlastní herecké kariéry určitě nepůsobil jako nějaký tuctový estrádní vypravěč vtipů. Se svým souborem Kvartal 95 po řadu let provozoval populární satirický revuální kabaret tepající ukrajinskou politickou scénu. V politice tedy byl dlouhá léta jako

doma, a navíc svou showbiznysovou společnost řídil jako úspěšný manažer. V komediálním televizním seriálu *Služebník lidu* hrál středoškolského učitele dějepisu Holoborodka (Holobrádka), jenž se stane prezidentem a začne Ukrajinu zbavovat všech neduhů a nešvarů.

Věřilo zhruba třináct milionů Zelenského voličů z druhého kola voleb tomu, že se virtuální realita ze seriálu přelije do reality skutečné? Či tomu, trochu ze zoufalství, chtěli věřit? V kampani Zelenskyj sliboval boj s korupcí a právní stát, což ale činili skoro všichni jeho soupeři. Také přímou demokracii, jež ale u lidí rozhněvaných na politickou třídu jako takovou takřka vždy nalézá odezvu. Vyslovil se pro vstup Ukrajiny do Evropské unie a do NATO, byť na základě referenda. Především se mu ale podařilo vyvolat pocit, že je přece jen někdo nový, jiný, nezkorumpovaný. Nehledě na skutečnost, že ho dlouhá léta evidentně podporoval hodně kontroverzní oligarcha Ihor Kolomojskyj, a to již před vstupem Zelenského do politiky, poněvadž jeho úspěšné pořady vysílala televizní stanice 1+1, patřící právě Kolomojskému.

Od Ukrajinců to byla samozřejmě riskantní sázka do loterie. Neměli však moc na výběr, respektive už dlouho měli a mají na výběr jen samé riskantní sázky do loterie. Tato jim patrně vyšla, i když ani superhrdina Zelenskyj samozřejmě není dokonalý, a zejména před válkou se určitě nevyhnuł chybám.

V únoru 2022 se ale se svou zemí ocitl na osudové křižovatce. A zachoval se způsobem, kterým udělal čáru přes rozpočet nejen Vladimíru Putinovi, ale asi též většině západních státníků. Prezidentský palác, kde se nacházela i jeho žena s dětmi, se snažili dobýt ruští výsadkáři, on ale na americkou nabídku evakuace odvětil legendární

větou: „Nepotřebuji odvoz, ale munici.“¹⁸ Postavil se jednoznačně do čela ukrajinského odporu a dokázal strhnout i veřejné mínění v zahraničí, určitě v Evropě a ve Spojených státech. Stal se globální mediální hvězdou, hrdinou akčního filmu, který ovšem běží nikoliv na filmovém plátně, nýbrž v realitě. Bez něj a jeho činů by západní země Ukrajině nejspíše dodaly jen zdravotnický materiál, Česká republika s Polskem pár starých tanků, a byť by Ukrajinci jistě vedli nesmlouvavou partyzánskou válku, Rusko by patrně ovládlo daleko větší část ukrajinského území, a donutilo by tak Ukrajinu i Západ k mírovým rozhovorům, pro Kreml v zásadě vítězným. Až setrvalý, hrdinský a dobře medializovaný ukrajinský odpor i tlak veřejného mínění přiměly západní země k rozsáhlejším dodávkám vojenské techniky, vlastně k investicím do ukrajinské obrany, a posunuly tím vývoj ruské agrese nečekaným směrem. Výsledek války je samozřejmě pořád otevřený, ovšem neměla by parametry, které na podzim 2022 má, pokud by „komik“ Volodymyr Zelenskyj plně nevyužil „mašinu“ moderních informačních technologií a sociálních sítí.

Mrija jako Fénix

V posledních letech před válkou se Ukrajina pokoušela chátrající křižník *Ukrajina* prodat – někomu, kdo by si ho odtáhl, dokončil, zmodernizoval a zařadil do vlastní služby. V roce 2018 byla například ve hře Brazílie, leč z kontraktu nakonec sešlo.

Za prezidentů Porošenka i Zelenského už totiž obecně převládal postoj, že stát Ukrajina křižník *Ukrajina* dokončovat nebude, poněvadž by to vyžadovalo hodně peněz, které chudá

Ukrajina postrádá, a bojová hodnota plavidla by i v případě jeho finalizace byla sporná. Ostatně, po okupaci Krymu, kdy Rusové uloupili většinu její flotily, Ukrajina s pomocí západních expertů přistoupila k reformě námořnictva. Zejména v první fázi se měla soustředit na posílení ochrany pobřeží, tedy na menší hlídkové lodě či protilodní střely, ne na nákladné a docela zranitelné kolosy. Potopení křižníku *Moskva* ukrajinskými střelami Neptun dokazuje, že v rámci daných možností zvolila správný směr.

V aktuálním velkém konfliktu se každopádně nadále mocně projevuje fenomén technické improvizace a zapojení lidové či občanské iniciativy. Probíhají sbírky na všemožné vybavení pro ukrajinskou armádu včetně posílení její logistické kapacity co největším počtem automobilů, nákladních i osobních, dodávek i pick-upů. Ukrajinci je nakupují též v autobazarech po celé Evropě. A armádě se stále snaží pomáhat i rozsahem možností či produkce malých konstruktérů, často technicky nadaní či zruční nadšenci. Typickým výsledkem jejich umu jsou vozidla typu buggy, schopná plnit řadu rolí v obtížném terénu. Ukrajinská obrana je z významné části záležitostí – ekonomicky chudé – občanské společnosti, urputné snahy vytěžit z dostupného minima maximum. Naše pozornost je upřena na americké raketomety či na americké, francouzské nebo německé houfnice, bez kterých ukrajinská armáda agresora nevyžene, ale bez tisíců dobrovolníků a dobrovolnic ochotných obětovat nejen poslední hřivnu, ale i život sám teprve ne.

Ukrajina se stále rodí. Nyní ve velké válce, a tedy ve velkých bolestech a utrpení. Jsme tak svědky pozoruhodného paradoxu. Zatímco druhý ukrajinský prezident Leonid Kučma v devadesátých letech považoval za hlavní úkol vytvoření

či dotvoření Ukrajinců, ruskému prezidentu Vladimíru Putinovi se to, byť krutým kouzlem nechtěného, podařilo. Rodí se ale nová Ukrajina, jiná než ta předválečná. Nevíme, jaká přesně bude, leč budou ji obývat lidé houževnatí, vynalézaví, svobodomyslní a stateční. V podstatě nezníčitelní. I Mrija zase vzlétne. Ukrajina je totiž *perpetuum mobile*. ■

- 1 Drač, Ivan: Ukrajins'kyj perpetum mobile abo Mašyna ukrajins'koji nezálezhnosti. *Sučasnist'*, 10/1995, s. 6–7. Překlad autor.
- 2 Andrushečko, Petro: Leonid Kravčuk – mezi komunismem a demokracií. *Ukrajinský žurnál*, speciální české vydání, 2007, s. 47.
- 3 Barka, Vasil': *Žovtyj knjaz'*. Folio, Charkiv 2017.
- 4 K hladomoru na Ukrajině blíže viz Applebaumová, Anne: *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Pavel Dobrovský – Beta, Praha 2018.
- 5 Wilson, Andrew: *The Ukrainians. Unexpected Nation*. Yale University Press, New Haven and London 2015, s. 169.
- 6 Stat'ja Vladimira Putina „Ob istoričeskom jedinstve russkich i ukraincev“. Webová stránka ruského prezidenta, 12. 7. 2021 [cit. 17. 9. 2022]. Dostupné z: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>
- 7 Např.: A čto tak ugilovcy vzbudilis' po krejseru „Moskva“? Facebookový profil Vladimir Burchakov, 15. 4. 2022 [cit. 16. 9. 2022], dostupné z: <https://www.facebook.com/vladimir.burchakov.5/posts/pfbid02wM9Te34GLAARd9MHmW2E3siK58tVgo-GdWws2LvqE7TtkH3kpKVvbrQaAsSDfiqcmgl>
- 8 Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Budapest, 5 December 1994 [cit. 18. 9. 2022], dostupné z: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>
- 9 Kučma, Leonid: *Ukrajina – ne Rosija*. Vremja, Moskva 2004.
- 10 Volný jazykový mix, kdy jedinec používá v běžném životě ruštinu i ukrajinštinu či jejich svérázný koktejl, byl a stále je pro Ukrajinu typický, zejména v centrálních a východních oblastech. Specifická, historicky vyvinutá a lokálně variující jazyková směsice ukrajinštiny a ruštiny se nazývá *suržyk*, nicméně zmíněným termínem se často označuje prostě jakákoliv směs obou jazyků.
- 11 Atmosféru Majdanu poutavě přibližuje celovečerní dokument režiséra Jevgenije Afinějevského *Zima v ohni (Winter on Fire: Ukraine's Fight For Freedom)* z roku 2015.

- 12 Ukrajinské lidové obrněnce podrobně mapuje kniha Serhije Kaminského *Narodni pancernyky*, DrimArt, Kyjiv 2021.
- 13 Dle sociologického šetření centra „Sociální monitoring“ z počátku roku 2021 preferovala skoro polovina Ukrajinců komunikaci v domácím, rodinném kruhu v ukrajinštině, něco přes 27 % v ruštině a téměř čtvrtina v obou jazycích. Viz Majže polovina ukrajincův rozmlouvají u pobytu lyše ukrajins'koju movoju – so-copytuvannja. *Interfaks-Ukrajina*, 4. 3. 2021 [cit. 20. 9. 2022], dostupné z: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/728166.html>
- 14 V češtině jeho osobnost podrobněji přibližuje kniha Gallaghera Fenwicka *Volodymyr Zelenskyj – Ukrajina v krvi*, Euromedia, Praha 2022.
- 15 Spor o ukrajinskou autokefalitu v posledních letech tvořil ústřední konfliktní linii v rámci celého pravosláví. Ruská pravoslavná církev ji pochopitelně ostře odsoudila, a i současná válka má silný náboženský podtext. Ruský nacionalismus a imperialismus se totiž opírá o vizi pravoslavné civilizace vedené Moskvou, a plně církevní osamostatnění Ukrajiny tudíž značně podlamuje ruské imperiální aspirace.
- 16 Porošenko, Petro: Ukrajinska armija – ce armija myru. Vystup Porošenka na paradi do Dňa Nezálezhnosti. *TSN*, 24. 8. 2017 [cit. 17. 9. 2022]. Dostupné z: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayinska-armiya-ce-armiya-miru-vistup-poroshenka-na-paradi-do-dnya-nezalezhnosti-1206318.html>
- 17 Resident population of Ukraine as of January 1, 2022, by age group. *Statista.com*, 18. 8. 2022 [cit. 20. 9. 2022], dostupné z: <https://www.statista.com/statistics/1006655/ukraine-population-by-age-group/>
- 18 Plnou autenticitu výroku lze sice jen obtížně doložit, nicméně stal se okřídleným, poněvadž tak jako tak přesně vystihuje Zelenského tehdejší postoj k válce. Srov.: Kessler, Glenn: Zelensky's famous quote of 'need ammo, not a ride' not easily confirmed. *The Washington Post*, 6. 3. 2022 [cit. 20. 9. 2022], dostupné z: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/03/06/zelenskys-famous-quote-need-ammo-not-ride-not-easily-confirmed/>

Josef Mlejnek jr. (1969), politolog a novinář. Zaměřuje se na demokratickou transformaci ve střední a východní Evropě. Působí na IPS FSV UK.

Přímí dědicové Zlaté hordy

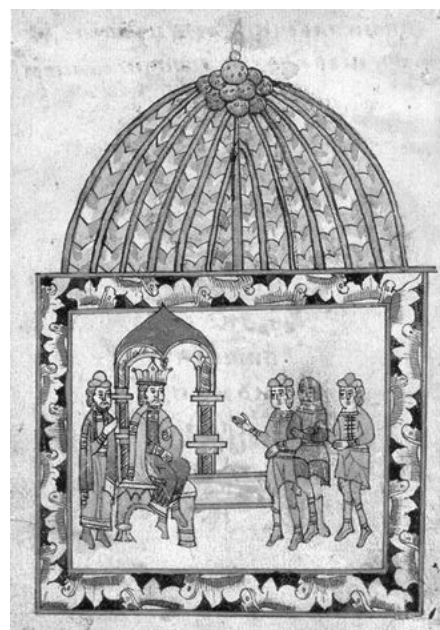
Rusové jsou vůči všemu,
co přichází ze Západu,
zcela imunní

Filip Memches

Koncem srpna nastal velký rozruch kolem Ruského politického myslitele Alexandra Dugina v souvislosti se smrtí jeho dcery. Darja Duginová zemřela po atentátu spáchaném u Moskvy. Automobil, kterým jela po dálnici, vybuchl. Pachatele ani objednatelé atentátu se nepodařilo zjistit, a tak se vynořují různé spekulace.

Darja Duginová byla komentátorka ruských médií, v nichž tvrdě podporovala válku Ruska proti Ukrajině. Více známý je však její otec, považovaný za předního propagandistu Putinova režimu.

Alexandr Dugin je teoretikem neoeurasianismu – Rusko podle této koncepce nepředstavuje ve vztahu k Západu pouze zvláštní zemi, ale také odlišnou civilizaci nazývanou Eurasie. Nejde nicméně o zcela původní projekt, o čemž svědčí už samotná předložka „neo“. Dugina lze chápat pouze jako epigona hnutí, jež vzniklo ve dvacátých letech minulého století.

Kníže Dmitrij se zajatcem ze Zlaté hordy. Miniatura ze 17. století. Foto: Wikimedia Commons

Syn Anny Achmatovové a Mongolové

V prostředí ruské bílé emigrace se tehdy objevila skupina vědců, kteří zrevidovali svůj kritický vztah k Sovětskému svazu a zformulovali program eurasianismu. Dospěli totiž k závěru, že SSSR představuje další vtělení ruského impéria, jež má podle nich být dědicem Zlaté hordy. Vycházeli z přesvědčení, že ruská identita je odolná, imunní vůči všemu, co přichází ze Západu, a předpovídali, že se SSSR bude postupně oprošťovat od komunismu, doktríny pocházející z Evropy, a zároveň se bude vyvíjet k původní politické kultuře Eurasie, což se v určité míře stalo. Můžeme říci, že by se Dugin nemohl bez těchto lidí objevit. Ale za pozornost stojí rovněž člověk, který dokázal navzdory různým protivenstvím osudu eurasianismus šířit v samotné Zemi sovětů, byť poněkud zastřeným způsobem. Jde o historika Lva Nikolajeviče Gumiljova (14. října 2022

uběhlo 110 let od jeho narození). Navíc jde rozhodně o netuctovou postavu.

Především nelze přehlédnout jeho rodiče. Jeho otcem byl básník Nikolaj Stěpanovič Gumiljov, jenž byl v roce 1921 bolševiky na základě falešných důkazů obviněn z účasti v protisovětském spiknutí a odsouzen k trestu smrti zastřelením. Jeho matkou byla Anna Achmatovová, slavná básnířka, o níž se tvrdilo, že je Sapfó ruské literatury.

Lev Gumiljov neměl snadný život. V mládí byl čtyřikrát uvězněn. Dvakrát si odpýkával trest vězení v lágrech (byl obviňován z protisovětské činnosti, ale především mu přitěžovala skutečnost, že je synem „nepřítele lidu“). Jeho dramatické životní peripetie skončily zároveň s koncem stalinismu. Na svobodu se dostal už v roce 1956, ale zcela rehabilitován byl teprve roku 1975. Zemřel krátce po rozpadu SSSR, v roce 1992.

Od druhé poloviny padesátých let si Gumiljov dopisoval se dvěma eurasianisty žijícími za hranicemi Sovětského svazu – se zeměpiscem Pjotrem Savickým a s historikem Georgijem Vernadským. V rozsáhlé škále jeho zájmů se v popředí nacházely dějiny kočovných stepních národů Střední Asie. Ve svých pracích – česky vyšlo *Objevení země Chazarů* (1971), *Hledání vymyšlené říše* (1974), *Od Rusi k Rusku* (2011) – se oproti názorům převládajícím v ruské historiografii snažil dokázat, že Mongolové vpadnuvši ve dvanáctém století do ruských zemí nebyli žádní divocí a zaostalí barbaři. Argumentoval tím, že v té době dosáhli stejné vývojové fáze („etnogeneze“), v jaké se nacházely ve druhé půli prvního tisíciletí germánské kmeny pustošící Evropu.

V tomto pojetí se Zlatá horda jeví jako spojenec ruských knížectví ohrožených katolickými státy. Z tohoto důvodu si Gumiljov velice cenil Alexandra Něvského. Novgorodský kníže uznal, že Zá-

Lev Nikolajevič
Gumiljov.
Foto: Wikimedia
Commons

pad pro něj představuje větší nebezpečí než Mongolové. Dohodl se s nimi (a dokonce se na nich stal závislým), aby se posílil proti Němcům z Livonska (Řádu mečových bratří) a proti Švédům.

Vedle toho Mongolové vyžadovali na dobytých územích pouze politickou podřízenost. Teologické otázky je nezajímaly, připouštěli náboženský pluralismus. Na rozdíl od katolických zemí nevyvíjeli misijní činnost. Pro Alexandra, který chtěl v ruských zemích zachovat pravoslaví, to bylo neméně důležité. Gumiljov nicméně vůbec netvrdil, že se Čingischánovi nástupci chovali vůči Rusku jako mírové holubice. Šlo mu spíš o to prokázat, že vztahy ruských knížectví se Zlatou hordou byly složité (období spolupráce se proplétala s obdobími konfliktů). A bilance těchto vztahů hovořila podle něj spíš pro to, aby Rusové Mongoly nepohrdali a postupně si uvědomili, že právě s nimi (podobně jako s ostatními „etnosy“ Velké stepi) je spojuje civilizační společenství, a ne s Evropany. Není proto náhodou, že se Gumiljov stal patronem Eurasijské národní univerzity v Astaně, založené v roce 1996.

Jinou věcí je, že se v historikových pracích objevují prvky, jejichž vědeckost je přinejmenším sporná. Gumiljov uvažoval, že dějiny světa

ovlivňuje „energie biosféry“. Zastával zvláštním způsobem pojatý geografický determinismus. Vytvořil pojem „pasionárnost“ označující tajemnou sílu dohánějící významné jedince (takové jako Alexandr Makedonský, Jan Hus, Napoleon Bonaparte) k činům s osudnými následky, které mohly způsobit (a částečně také způsobovaly) utrpení jak těmto osobám, tak i jimi vedené společnosti.

Kolonialistický pocit nadřazenosti

Je tedy Alexandr Dugin, inspirující se rovněž ezoterickými filozoficko-náboženskými směry, intelektuálním dědicem Lva Gumiljova? Jen zdánlivě.

Zde je třeba zdůraznit, že Gumiljov se na rozdíl od Dugina nezabýval politikou a byl navíc pronásledován systémem, jehož vedoucí činitelé začali v osmdesátých letech 20. století hledat alternativu k mrtvé komunistické ideologii. Tehdy se objevuje neoeurasianismus jako údajný projekt Lubjanky – a realizuje ho právě Dugin velebící J. V. Stalina, který měl podle jeho názoru stavět zájem Ruska výš než uskutečňování komunistické utopie.

Gumiljov poukazoval – rovněž na základě civilizizačních rozdílů – na protiklady mezi Mongoly a Číňany, zatímco Dugin se zasazuje o spojenectví Ruska s Čínskou lidovou republikou. Daly by se uvést další příklady. Nechejme je protentokrát stranou a zamysleme se nad následující otázkou: Existují-li ve sféře historických zkušeností a civilizizačních vzorů mezi Rusy a národy Velké stepi vazby (s čímž lze souhlasit), znamená to, že v takovém případě dochází k symbióze? Samozřejmě že ne, o čemž svědčí přinejmenším fakt, že Gumiljov polemizoval s eurocentrickým pocitem nadřazenosti, s jakým Rusové přistupují k „etnosům“ Střední Asie.

Máme tu tak co do činění s paradoxem, který se výrazně projevuje právě dnes. Jde o to, že Rusové, kteří patří (přinejmenším z určitých hledisek) do jedné civilizace s ostatními národy Velké stepi, k nim přistupují s kolonialistickou mentalitou.

Tento stav věci vynikajícím způsobem ilustruje ruský hraný film z roku 2010 *Topič* režiséra Alexeje Balabanova. Děj filmu se odehrává v současném Rusku a jeho hrdinou je Ivan Skrjabin, Jakut, veterán války v Afghánistánu. Pracuje v kotelně. Jeho někdejší ruští kolegové z armády jsou nájemní vrazi, kteří k němu přivážejí mrtvolky svých obětí, aby zahlazoval stopy jejich zločinů v rozpáleném kotli. Ke Skrjabinovi se přitom chovají velice protekcionisticky, nejednají s ním jako rovný s rovným. V jednu chvíli by dokonce byli ochotni zlikvidovat jeho dceru.

Viditelným znakem ruského kolonialismu je nyní národnostní složení vojáků, které Rusové vysílají do boje proti Ukrajině. S Burjaty, Kalmyky a Tuvinci se zachází jako s kanónenfutrem, což dokonce vyvolalo reakci bývalého mongolského prezidenta Cachjagína Elbegdordže, který jim projevil svou solidaritu, ale zároveň je vyzval, aby Ukrajince nestříleli.

Dnes je už zřetelně vidět, že dědictví Zlaté hordy v Rusku nahrává odstředivým tendencím. Tuto skutečnost nezmění žádné zaklínání eurasijským společenstvím. Zůstává jen otázka, jak by toto všechno okomentoval Lev Gumiljov. ■

/ *Tygodnik TVP*, 14. října 2022, z polštiny přeložil

Josef Mlejnek. /

Filip Memches (1969) je polský publicista.

Dezinfekční stanice, Kovel (tehdy Polsko, dnes Ukrajina), 1919

Emigrace a pandemie včera a dnes

Karolina Foletti

Na jaře roku 2020 pandemie a strach z ní, jako v Boccacciiově *Dekameronu*, náhle zastavily život, a to nejen v jedné zemi, ale napříč kontinenty. Zatímco většina států se rozhodla přistoupit k více či méně tvrdým lockdownům, švédské autority byly pranýřovány za rozhodnutí veřejný život omezovat pouze minimálně. Z dnešní perspektivy se ukazuje, že „švédská cesta“ dost možná nebyla tak špatná, jak její kritici předpovídali. V té nejisté době, kdy jsme trávili své dny na „home office“, jsme dostali možnost napsat text, který by se dotýkal tématu pandemie a zároveň souvisel s předmětem našeho výzkumu, tedy s příchodem ruských emigrantů do Evropy po Říjnové revoluci v roce 1917. Naším záměrem bylo sledovat, jak před sto lety události podobné těm současným – uzavírání hranic, kontroly a karantény – obrátily naruby životy ruských emigrantů prchajících z hroutící se říše. (Ivan Foletti, Karolina Foletti a Adrien Palladino)

Když jsme tehdy přemýšleli nad podobou naší práce, ani zdaleka jsme netušili, že s odnívající sanitární krizí se na obzoru objeví krize válečná a ekonomická. Napadení Ukrajiny ozbrojenými silami Ruské federace zmařilo tisíce životů a uvedlo do pohybu miliony uprchlíků, kteří přicházejí do Evropy podobně jako před sto lety lidé prchající před bolševiky. Pandemie, válka a s nimi související politická rozhodnutí navíc přivedly svět na pokraj dramatické hospodářské krize. Zatímco pro nás se může projevit „jen“ snížením životní úrovně, zemím afrického kontinentu hrozí hladomory. Ty by pak mohly vyhnat z domovů další miliony hladovějících a zoufalých lidí. Následující text proto vznikl v atmosféře tříštící se společnosti a zmíněné trojí krize – pandemické, uprchlické a blížící se ekonomické. Studovaná témata se nám zdála s každým týdnem aktuálnější. A hledat v minulosti paralely k událostem, které plnily a dosud plní titulky novin i online prostor, bylo naším každodenním pokušením. Víme ovšem, že navzdory rčením se historie neopakuje. Napříč historií je však přesto možné nacházet podobné vzorce lidského chování a mechanismy fungování společnosti. Doufáme tedy, že pohled zpět na migrační a epidemiologickou krizi, se kterou se lidé potýkali na počátku minulého století, nám pomůže získat odstup a podívat se z nové perspektivy i na to, co zažíváme dnes.

Nové hranice

Jak jsme unikli záhubě v Černém moři na cestě do Konstantinopole, ví sám Bůh. Z města do přístavu jsme šli pěšky pošmourným temným večerem, když bolševici už vstoupili do města, jen taktak jsme se vměstnali

v nesčetný dav dalších běženců, kteří se nahrnuli na malý chatrný řecký parník „Patras“. Byli jsme čtyři: byl s námi slavný ruský učenec Nikodim Pavlovič Kondakov, mohutný pětasedmdesátiletý stařec, a mladá žena, která mu dělala sekretářku a téměř chůvu. Do Konstantinopole jsme pluli dva dny ve sněhové bouři, kapitánem „Patrasu“ byl opilý Albánec, který Černé moře neznal, a kdyby se náhodou neobjevil ruský námořník, který ho nahradil, „Patras“ se všemi svými nešťastnými pasažéry by se určitě potopil.¹

Velmi nás zneklidňovala nevyhnutelná procedura při vylodění – dezinfekce, která mohla skončit pro N. P. Kondakova smrtelnou nemocí, neboť spočívala v tom, že naháněli nahé lidi do haly na břehu Zlatého rohu a nutili je stát na kamenné podlaze pod vlažnou sprchou.²

Do Konstantinopole jsme přijeli v ledový podvečer s pronikavým větrem a sněhem, zakotvili jsme pod Stanbulem [v turečtině Istanbul, označení pro historické centrum města tehdejší Konstantinopole] a tam jsme měli jít pod sprchu do kamenné barabizny – „na dezinfekci“. Konstantinopol byla tehdy obsazená Dohodou a do té barabizny jsme měli jít z rozkazu francouzského doktora, ale já jsem tak zakřičel, že jsme s Kondakovem „Immortels“, „Nesmrtelní“ (protože jsme byli členy Ruské carské akademie), že doktor, místo toho, aby nám řekl: „No tím lépe, to znamená, že kvůli té sprše neumřete“, ustoupil a od sprchy nás osvobodil. Zato nás na něčí příkaz spolu s naším žalostným běženeckým majetkem naložili do obrovského rachotícího

Ivan Bunin a Věra Muromceva-Bunina,
kolem roku 1910

kamionu a vyrazili s námi za Istanbul, tam, kde se nachází místo zvané Pole mrtvých, a nechali nás přenocovat v jakési úplně pusté ruině obrovského tureckého domu s rozbitými okny, kde jsme spali na podlaze v naprosté tmě. Ráno jsme se dozvěděli, že ruina byla ještě nedávno útočištěm malomocných a teď ji hlídal obrovský černochoch, a teprve k večeru jsme se přesunuli do Galaty, do sídla už vystěhovaného ruského konzulátu, kde jsme až do odjezdu do Sofie také spali na podlaze.³

Takto popisují Ivan Bunin a Věra Muromceva-Bunina hygienická opatření, jimiž museli projít ruští emigranti, kteří uprchli z Oděsy na začátku roku 1920, těsně před dobytím města Rudou armádou. Právě zdravotním kontrolám, které byly pro mnohé uprchlíky zahájením jejich pobytu v exilu, se budeme věnovat v následujících odstavcích. O opatřeních píší uprchlíci bezprostředně v denících nebo také v pamětech, které vznikly až dlouho po popisovaných událostech. V zápiscích vyjadřují svůj osobní pohled a někdy události úmyslně či neúmyslně zkreslují.

Naším záměrem nebude odhalovat možné nepřesnosti, ale pochopit, jak uprchlíci události vnímali, jak na ně vzpomínali a jak skrze ně utvářeli svůj vlastní příběh emigranta.

Mnoho obyvatel Ruska prchajících před bolševickým režimem a občanskou válkou patřilo k vyšší společnosti a cesty do Evropy pro ně byly zcela běžné. Například spisovatelka Irène Némirovsky, která v šestnácti letech uprchla se svými rodiči z Kyjeva, v jednom z rozhovorů prohlásila: „Paříž? Od čtyř let až do války jsem tam jezdila pravidelně každý rok. Poprvé jsem tam strávila celý rok.“⁴

Na konci 19. století byl navíc rubl tak silnou měnou, že cestování bylo pro Rusy poměrně levné. Výše zmiňovaný Nikodim Kondakov ve svých vzpomínkách tvrdí, že spodní prádlo velmi rád nakupoval ve Švýcarsku a téměř každý rok jezdil na několik měsíců do Itálie, kde navštěvoval operu a žil jako italská smetánka.

Mnozí emigranti tedy neodcházeli do neznáma, ale mířili na místa, která znali – především do Paříže či Berlína –, avšak tentokrát byly jejich finanční prostředky omezené, i samotná cesta byla jiná. Na ty, kteří neopustili Rusko od začátku první světové války, po cestě čekala velká změna: hraniční kontroly. Bohatí Rusové, podobně jako bohatí Evropané, byli zvyklí cestovat bez zábran a bez kontrol, kterými často procházeli pouze cestující v nižších třídách. Jen pět let před začátkem války konstatoval Arnold van Gennep, jeden z nejvýznamnějších antropologů počátku 20. století:

V našich dobách, s výjimkou několika málo zemí, které si uchovaly cestovní pasy, je přechod [hranic] v civilizovaných krajích volný. S jistou nadsázkou je hranice, pomyslná čára vedená mezi mezníky nebo sloupy, vidět jen na mapách.⁵

Van Gennep vychází ze zkušenosti člověka ze Západu, pro nějž byla Evropa v období před první světovou válkou de facto bez hranic – podobně jako dnes schengenský prostor (s nedávnou výjimkou pandemie covidu). V šedesátých letech devatenáctého století totiž první evropské státy – Francie, Švédsko, poté Saské království a Švýcarsko – následovaly příklad Norska a upustily od povinnosti předkládat při vstupu do země cestovní doklad. Velká kapitalistická výrobní odvětví totiž potřebovala volně se pohybující pracovní sílu. Zrušení pasu nutného pro přechod hranic však neznamenal zřeknutí se možnosti kontrolovat totožnost, naopak s omezením hraničních kontrol se zvýšil tlak na to, aby každý měl svůj vlastní průkaz totožnosti, a mohl tak být legitimován kdykoliv.

První světová válka proces uvolňování pohybu osob drasticky přerušila. Od roku 1914 byl pas povinný ve válčících státech, v roce 1916 byl zaveden i ve státech neutrálních. K opuštění Ruska a k dalšímu pohybu v zahraničí bylo tedy nutné získat cestovní doklady a jejich shánění se v zápiscích emigrantů vine jako červená nit. Zpočátku byly úřady – ať už carské, sovětské nebo v nově vznikajících státech – při vydávání dokumentů poměrně benevolentní. Například ruský inženýr a továrník židovského původu Max Koppelman, který opustil Rusko na britské lodi v dubnu roku 1920, ve svých vzpomínkách popisuje, jak díky známostem a protekci získal během několika málo měsíců pro svou rodinu pasy hned dva – polský a ukrajinský. S postupem času bylo získání pasu čím dál tím obtížnější a bez něj již nebylo možné Sovětský svaz legálně opustit.

Ve chvílích rychlých útěků a evakuací – především při evakuaci Wrangelovy Bílé armády v listopadu 1920 – však Rusko opustilo velké množství lidí bez dokladů. Tito uprchlíci se ocitli

v právním vzduchoprázdnu, protože nemohli provádět žádný z úkonů, u nichž se vyžadovala kontrola totožnosti. Podobně na tom byli i emigranti, kterým vypršela platnost dokladů, nebo ti, kteří nechtěli sovětský pas nebo jim jej sovětské autority odmítaly obnovit. Pro tyto osoby zřídil v roce 1922 Vysoký komisariát Společnosti národů tzv. Nansenův pas platný na mezinárodní úrovni. První světová válka a následné ustavení národnostních států vedly (nejen) Evropu k radikální změně: místo otevřených hranic, „pomyslných čar“ na papíře, se hranice staly bariérou, kterou mohl překročit pouze ten, kdo měl „správný“ dokument. Hranice se staly zdí, která rozdělovala rodiny, přátele i kolegy a vědce.

Vedle nutnosti cestovních dokumentů a víz byly pro bohaté ruské poddané, kteří byli zvyklí na cestování před první světovou válkou, další velkou a nepřijemnou novinkou zdravotní kontroly, karantény a dezinfekce – jako ta, kterou popisují Buninovi. Samy o sobě novinkou nebyly, již před válkou jimi totiž museli procházet chudí migranti, kteří směřovali do Evropy a především

Nansenův pas

do USA za práci nebo prchali před násilím a pogromy a které západní vlády často považovaly za nositele nákazy. V letech po první světové válce se však zdravotním kontrolám museli podrobit i příslušníci nejvyšších vrstev.

Zahub veš, zastav epidemii

V době, kdy Buninovi a Kondakov přijížděli do Konstantinopole, tedy na konci ledna 1920, bylo město pod kontrolou států Dohody a bylo doslova zahlceno ruskými uprchlíky. V Rusku samotném byla situace tragická: panovalo tam násilí, hlad, chaos, bída a epidemie, mj. cholery, návratné horečky, a především skvrnitého tyfu, obávané nemoci přenášené vši šatní. Zpočátku se projevuje bolestí hlavy a nevolností, následuje prudký růst teploty, horečka a zimnice, po několika dnech se objevuje vyrážka, zpomaluje se cirkulace krve, mohou vznikat gangrény na prstech, nose, uších a genitáliích, dochází k zánětu plic a selhání ledvin či srdce. Vyskytuje se delirium a kóma. Úmrtnost při neléčené nemoci je vysoká: uvádí se mezi 13 a 30 procenty, avšak ve zranitelných skupinách a za špatných podmínek mohla dosahovat i 40, nebo dokonce 60 procent. Dnes je možné tyfus léčit antibiotiky, ta však ve dvacátých letech ještě nebyla objevena a očkování začalo být k dispozici až od druhé poloviny třicátých let.

Dnešnímu čtenáři je ze začátku meziválečného období známa především španělská chřipka. V Rusku však více lidí zahubila právě tyfová epidemie. Největší epidemie tyfu v moderní historii Ruska se spustila během kruté zimy na přelomu let 1917 a 1918, velkou rychlostí postupovala z měst na venkov a zasáhla doslova celé území

Ruska od Arktidy po Kavkaz a od Baltského moře k Pacifiku. Nejničivější byla v oblastech, v nichž probíhaly boje a proudili uprchlíci, tedy na severovýchodě a ve středu evropského Ruska, na severním Kavkaze, v Povolží a na západní Sibiři a Ukrajině. Z Ukrajiny ustupující polská armáda zavlekla v roce 1920 tyfus také do Polska. V děsivých podmínkách občanské války se nemoc rychle šířila, a to po železnicích, které zahltili lidé prchající před násilím – před vojsky rudých i bílých, před armádami zahraničních mocností i před uskupeními banditů. Z měst lidé utíkali, protože zkolabovala infrastruktura a nebylo jídlo ani topivo; z vesnic zase před násilím i kvůli zničené úrodě a nedostatku jídla. Železnice zaplavila i armáda – jednotky přesunující se na různé fronty i demobilizovaní a dezertující vojáci. V zemi vládl chaos a nebezpečí nákazy bylo všudypřítomné. Očitý svědek, britský spisovatel Carl Eric Bechhofer Roberts, popisuje situaci následovně:

Nebylo žádné palivo, abychom rozpustili vodu a ohřáli ji na koupel nebo si vyprali prádlo. Vodní potrubí zmrzlo a popraskalo, málokdo měl náhradní košili nebo spodní prádlo, a pokud jde o vyhýbání se davu, nemohli jste se pohnout na krok, aniž byste riskovali, že se nakazíte. Nádraží a vlaky byly nejhorší tyfové pastí. V čekárnách a halách tábořily davy cestujících a vojáků. Kvůli krutému počasí měli zavřená okna a ve špíně, přelidnění a páchnoucím ovzduší se vši dokonale množily. Kromě toho se rozšířil zvyk bydlet ve vlcích. Každý, kdo mohl, zabral železniční vagon a usídlil se v něm. Získal tak zároveň mobilitu i bydlení.⁶

Plakát s nápisem: „Veš a smrt jsou přátelé. Hubte vši, které roznášejí nákazu!“, autor O. Grjun, Moskva, 1919

Enormní chudoba, nedostatek úrody zhoršený pleněním a zabavováním jídla bolševiky, krutá zima, nejistota a násilí oslabovaly lidi, kteří se snadno nakazili a neměli sílu bojovat s infekcí. Chyběla léčiva i obyčejné mýdlo a lékařů a zdravotních sester bylo zoufale málo. Mnohá svědectví mluví o tom, že v nemocnicích nestíhali nemocné ošetřovat, lékaři a sestry se sami stávali pacienti a v některých případech nebyl nikdo, kdo by pohřbil zemřelé. Obzvláště děsivé podmínky byly ve městech na jihu Ruska, v nichž se shromáždilo velké množství lidí prchajících před Rudou armádou. Historička Tania Konn-Roberts popisuje situaci v Novorossijsku:

Lidé hledali přístřeší kdekoliv, v místní cementárně na holé zemi s trochou slámy, v nevytápěném městském divadle i na záchodech. Město bylo zahlceno zoufalými civilisty a demoralizovanými vojáky Bílé armády, kteří odmítali vojenskou disciplínu. Místní měna neměla žádnou hodnotu,

nedostávalo se jídla, nebylo ani palivo. Lidé trpěli hladem a podchlazením a nemoci se šířily velkou rychlostí.⁷

Rozsah tyfové epidemie a její důsledky byly obrovské, je však těžké podat přesnou bilanci v číslech, protože potřebné záznamy za dobu občanské války prakticky neexistují a několik málo kusých zpráv je velmi nespolehlivých. V poválečných letech pak otázka obětí tyfové epidemie nepatřila k těm, které by bolševický režim zdůrazňující své úspěchy chtěl otvírat. Částečné zprávy i osobní popisy však nabízejí možnost udělat si o epidemii představu alespoň v hrubých obrysech. Obrázek, který se rýsuje, je děsivý: podle hojně citovaných odhadů epidemiologa Lva A. Taraseviče se v Rusku v letech 1918–1921 tyfem nakazilo 22,5–30 milionů osob, tedy každý čtvrtý až šestý člověk z celkové populace 131–132 milionů. Minimálně 2,5–3 miliony zemřely. Tarasevič dále uvádí 8–9 milionů nakažených návratným tyfem zvaným návratná horečka, kterou též přenáší veš šatní a která se projevuje opakovanými záchvaty vysoké horečky. Způsobuje ji bakterie *Borrelia recurrentis*, úmrtnost může dosahovat až 30 procent. Sečtou-li se odhady z let 1918–1922 za skvrnitý a návratný tyfus, nakazilo se 44–52 milionů lidí a minimálně jedna desetina, tedy 4,4–5,2 milionu lidí zemřelo.

Tyfus silně zasáhl civilní obyvatelstvo i armádu – Bílou i Rudou. Odhady v Rudé armádě jsou minimálně 573 000 nakažených v letech 1918–1920 a 100 000 mrtvých; úmrtnost asi 20 procent v roce 1918 a více než 30 procent v roce 1919. Záznamy za rok 1920 v Rudé armádě udávají, že se tyfem nakazilo 31,5 procenta vojáků, tedy více než 1 730 000 mužů, a v roce 1922 více než 10 procent vojáků.

Dezinfekční stanice

Během války se v Rusku i okolních zemích začaly hojně stavět dezinfekční stanice, které měly bránit šíření nemoci. Zřizování dezinfekčních stanic ve velkém měřítku bylo novinkou, protože teprve nedlouho před první světovou válkou – v roce 1909 – popsali francouzský vědec Charles Nicolle (1866–1936), jak se nemoc přenáší, a tedy jak je možné zabránit jejímu šíření. Právě Nicolle odhalil, že přenašečem nemoci je veš šatní.

O několik let později byla objevena i bakterie nazvaná *Rickettsia prowazekii*, která způsobuje skvrnitý tyfus. Nachází se ve všech výkalech, s nimiž se dostává do rány, když se pokousaný člověk škrábe. Nemoc se může přenášet také vzduchem, když se kontaminovaný prach s výkaly vší dostane z oblečení či ložního prádla do vzduchu a pak sliznicemi do těla. Rickettsie jsou velmi odolné a v uschlých všech výkalech přežívají až sto dní. Nicollův objev byl zlomový a v jeho důsledku se první zbraní v boji s tyfem staly právě dezinfekce a odvšivování.

Sovětská vůdcové si byli vědomi závažnosti problému, jak ilustruje hojně citovaná Leninova

věta: „Buď socialismus přemůže veš, nebo veš zničí socialismus.“ Pronesl ji v roce 1919 na VII. všeruském sjezdu sovětů. Výmluvněji než politická vyjádření však hovoří postupy, jimiž se sovětská vůdcové snažili zajistit vlastní ochranu před nákazou: při vstupu do Kremlu procházeli příchozí přísnou kontrolou, a v některých případech i odvšivením, a pro bolševické vůdce byla zřízena samostatná klinika a nemocnice. Ve větším měřítku však sovětská vláda nebyla schopna ochranných opatření dosáhnout, soustředila se tedy alespoň na zlepšení situace v armádě, vydávala vyhlášky o tom, jak postupovat v boji s epidemií, a snažila se vzdělávat veřejnost pomocí plakátů, brožurek, přednášek a putovních výstav ve vlacích. Velká pozornost byla věnována železničním jako semeníštím infekce, a tak byl například 6. prosince 1919 vyhlášen týden čištění nádraží.

Na nádražích se též nacházely dezinfekční stanice. Údaje za listopad 1919 ukazují, že na moskevském nádraží prošlo dezinfekcí čtyřicet až padesát tisíc cestujících denně. Podél železnic a vodních cest bylo postaveno na tři sta dezinfekčních a karanténních stanic. Armáda i Ruský

Vlevo: Dezinfekční zařízení v táboře pro ruské válečné zajatce vracující se do Ruska, Narva (Estonsko), červen 1920

Vpravo: Dezinfekční stanice, Kovel (tehdy Polsko, dnes Ukrajina), 1919

červený kříž ustanovily stovky dezinfekčních jednotek. Ačkoliv se výše uvedená čísla mohou zdát vysoká, v boji proti šíření epidemie nebyly tyto snahy zdaleka dostačující a v prvních letech cílily především na armádu. Civilní obyvatelstvo však roznášelo nemoc dále a samozřejmě bylo zdrojem nákazy i pro armádu. Navíc se rozkazy a oficiální informace často neslučovaly s realitou, jak ukazuje popis situace v Moskvě v roce 1919 od geografa Roberta Argenbrighta:

1. února vydal městský výkonný výbor nařízení, jehož cílem bylo epidemii zastavit. Výbor chtěl zřídit nemocnice speciálně pro pacienty s tyfem a dostupné prádelny v každé čtvrti. Nařídil veškerému zdravotnickému personálu, aby se dostavil do služby, a zorganizoval pátrání po nepoužívaném zdravotnickém a hygienickém vybavení. Dekret přikazoval městské hospodářské správě, aby vyráběla více mýdla. Výbor nařídil zintenzivnit používání lázní a otevřít další. Prikázali vyčistit všechna možná nezdравá místa a vyzývali k častějšímu pořádání přednášek a hojnějšímu rozdávání letáků. Všichni byli nabádáni k větší aktivitě.⁸

Navzdory těmto opatřením bylo v týdnu končícím 26. února zaznamenáno 2 674 nových případů tyfu. Mýdlo nebylo. Ve městě bylo 35 lázní, z nichž 21 bylo v použitelném stavu – ale nebylo žádné palivo do boilerů. Personál provádějící dezinfekce byl vzácný, čemuž se lze těžko divit, vzhledem k tomu, že tato práce byla nebezpečnější než služba v armádě. K 1. březnu se tyfem nakazilo více než 1 800 zdravotnických pracovníků městských nemocnic, včetně 135 doktorů. Během března bylo zaznamenáno více než

3 000 nových případů týdně. Bylo mezi nimi mnoho pracovníků železniční správy – hrozilo, že epidemie zničí hlavní železniční uzel v zemi. Vedení Oddělení sanitárního vybavení Narkom-zdravu zřejmě v roce 1920 přikázalo továrnám vyrábět více zdravotnických potřeb a zdravotnického vybavení. Ředitelé továren odpověděli, že rozkaz splní, jakmile dostanou zásoby paliva, dostatek elektřiny a dopravních prostředků a jejich dělníci budou vyvázáni ze služby v Rudé armádě a dostanou dostatečné přiděly, aby přežili. Jak popisuje Argenbright, situace ve všech odvětvích byla zoufalá a sovětská vláda se rozhodla soustředit to málo prostředků, které byla schopna získat, na udržení železnice v chodu. Tím ale paradoxně zhoršovala epidemiologickou situaci, protože právě ve vlacích se vši a s nimi tyfus i návratná horečka velkou rychlostí rozšiřovaly po celé zemi.

K poklesu počtu nakažených začalo docházet až v roce 1922. Jak uvádí K. David Patterson, dezinfekce zničila obrovské množství vši – v jedné z dezinfekčních místností Rudé armády byla prý země pokryta pěticentimetrovou vrstvou mrtvých parazitů –, a hrála tak v poklesu nakažených důležitou roli. Avšak velký význam měla též stoupající promořenost obyvatelstva a především konec občanské války, který přinesl utlumení přesunů obyvatel i vojsk a pozvolné zlepšování ekonomické situace.

Boj s epidemií byl důležitou záležitostí i pro armády západních mocností v Rusku a ve východní Evropě obecně. Intervenující mocnosti se snažily chránit příslušníky vlastních armád, v některých případech však měly zájem i na zlepšení situace místních obyvatel. Německá armáda v Polsku se soustředila na zlepšení hygienických podmínek, čistila vodu a zřizovala toalety, německá vláda dodala na 300 mobilních

dezinfekčních strojů a 320 formalinových místností. Soustředila se také na vzdělávání místního obyvatelstva pomocí přednášek, brožurek a plakátů, zřizovala laboratoře a hygienické instituty. Nakažení i ti, u kterých se objevilo podezření na nákazu, byli dáni do karantény; probíhalo trasování kontaktů. Němci zřídili více než 300 karanténních stanic a dodávali do polských nemocnic německé léky a další zdravotnický materiál.

Boj proti tyfu hrál klíčovou roli i v americké intervenci na Sibiři. Americký červený kříž na žádost americké vlády organizoval pomoc Bílé armádě i rozsáhlou humanitární pomoc, z níž nejviditelnějším počinem byl tzv. Bílý vlak (na nějž přispívaly též státy Dohody). Vlak byl v provozu v letech 1919 a 1920. V soupravě se nacházely vagony na parní lázeň, holič, šatny, dezinfekce oděvu, vlak rozvážel zdravotnický materiál i oblečení a jídlo. Za rok 1920 v něm prošlo dezinfekcí na milion osob. Zdravotníci Červeného kříže též pořádali přednášky a osvětu pro místní obyvatele.

Šíření tyfu neznervózňovalo jen sovětské vůdce, ale také západní země, v nichž se na počátku 20. století podařilo tyfus vymýtit. Od samého vypuknutí epidemie se západní vlády snažily zamezit zavlečení epidemie do Evropy, a to kontrolou příchozích. V některých případech procházeli uprchlíci první kontrolou ještě před opuštěním ruského teritoria. Jak popisuje Tania Konn-Roberts, při evakuaci Novorossijsku, k němuž se blížila Rudá armáda, museli ti, kteří chtěli odjet na britských lodích, splnit dvě podmínky: za prvé dokázat, že jsou v ohrožení, protože mají vazbu na vojáky z Bílé armády, a za druhé projít zdravotní prohlídkou. I velmi vágní a často nedohledatelný vztah s protibolševickými bojovníky stačil britským úředníkům k vydání povolení k odjezdu, a tak byla možnou překážkou právě

zdravotní prohlídka. Lidé s příznaky tyfu nebo cholery nebyli na palubu vpuštěni.

Riziko nákazy s sebou nesli uprchlíci a vojáci Bílé armády, které Rudá armáda vytlačovala ze země. Okolní státy na hranicích proto organizovaly kontroly a záchytné body. Stav, v němž se vysílení a zbídačení vojáci Bílé armády nacházeli, byl zoufalý. Na severozápadě Ruska doprovázela vyčerpanou Judeničovu armádu směřující do Estonska velká epidemie tyfu. Hroživé podmínky v provizorních armádních nemocnicích popisují pracovníci Amerického červeného kříže:

Jednotky Červeného kříže vedly Estonce a zbývající ruské velitele k úklidu v budovách a k očištění jejich obyvatel, jejichž oblečení a pokrývky vypadaly kvůli velkému množství vši jako „živé“. Skupiny 50 mužů vybavených maskami, ochranným oblečením a rukavicemi oholily a vykoupaly pacienty, spálily matrace, sterilizovaly oblečení a dezinfikovaly oddělení kyselinou karbolovou.⁹

Estonsko, které nově získalo nezávislost, zavedlo s pomocí Amerického červeného kříže karanténu na hranicích a dostalo epidemii pod kontrolu.

Protiepidemická kontrola nabývala nejvyšší důležitosti v Konstantinopoli, kudy procházelo obrovské množství uprchlíků, a to nejen z ruských černomořských přístavů, ale také z Řecka, Arménie a z turecké oblasti Kilíkie. Od listopadu 1918 město okupovaly státy Dohody a epidemiologickou kontrolu měla na starosti komise pod francouzským vedením, která spolupracovala s osmanskou administrativou a exekutivou. Souhrnná zpráva *Le Service de Santé du Corps d'Occupation Français* z roku 1925 udává

„Velký bílý vlak“,
fotografie pracovníků
Červeného kříže,
1917–1918

nemoci, jejichž zavlečení z Ruska hrozilo. Kromě skvrnitého tyfu a návratné horečky se jednalo o cholera, břišní tyfus, úplavici, mor a neštovici. Úkolem komise bylo nejen zabránit šíření nemocí v samotné Konstantinopoli, ale také zajistit, aby přes Bospor nepřešla nákaza dále na západ. Kontrolami tedy musely projít všechny lodě, které Bosporem projížděly, nehledě na to, zda se z nich někdo vyloďoval. V roce 1919 byly vybudovány tři kontrolní stanice (*Offices sanitaires d'arraisonnement*), které měly sloužit jako sanitární bariéra, a v letech 1919–1920 byly otevřeny tři lazarety, které měly zajišťovat odvěšvení cestujících a dezinfekci předmětů a oblečení parou a formolem. Vyhlašovaly se karantény a byl postaven izolační tábor. Kontroly zahrnovaly kromě dezinfekce a odvěšvení také očkování proti choleře, které museli podstoupit ti, kdo se nemohli prokázat potvrzením o již prodělaném očkování ne starším jednoho roku. Cestujícím se též odebírala stolice a dále mohli pokračovat, až když se prokázalo, že se v ní nenachází bakterie cholery. V případě pozitivního nálezu zůstávali

v karanténě – a s nimi celá loď. Stručně řečeno, dezinfekce se prováděly všude, kde byly místní autority jen trochu schopny je zorganizovat: v Rusku ovládaném sověty, na územích pod kontrolou Dohody i Ústředních mocností, na hranicích států sousedících s Ruskem i v uprchlických a zajateckých táborech již daleko od Ruska.

Protiepidemická opatření – dvojsečná zbraň

V kontextu šířícího se tyfu tedy není skutečnost, že Kondakov a Buninovi měli projít dezinfekcí, nijak překvapivá a všudypřítomné dezinfekční stanice a karantény se zdají být logickým a nutným řešením epidemické krize. Tím zajisté v mnohém ohledu byly, avšak vyprávění emigrantů nabízejí jinou perspektivu než statistiky a oficiální instrukce k provádění hygienických opatření. Odhalují několik závažných problémů, které s sebou boj proti tyfu prostřednictvím dezinfekcí a karantén nesl.

V zápisu citovaném v úvodu Buninovi zmiňují hned několik praktických problémů. Prvním – a vzhledem k výše uvedeným informacím o závažnosti šířících se nemocí velmi udivujícím – bylo špatné provádění dezinfekce. Věra Muromceva-Bunina píše o „vlažné sprše“ – ta by však musela být horká, aby parazity zničila. Podobné zmínky o nedbalém provedení, kvůli němuž dezinfekce ztrácela smysl, zmiňují i další emigranti, např. petěrburská baronka Olga Sivers. V deníkovém zápisu z 21. (8.) ledna 1920 popisuje průběh dezinfekce, kterou cestující prošli poté, co jejich loď přistála v Konstantinopoli:

Začali posílat pasažéry na břeh v několika várkách. Rozhodli jsme se rozdělit, aby měl kdo hlídat věci. Nejprve jeli Georg, Vuleňka, Nina a Šura. Zmizeli nadlouho, a když se konečně vrátili, dozvěděli jsme se, že dezinfekce byla velmi povrchní, pouze „pro forma“. Po nich jsme šly Věra, Dít'a a já. Naše loďka se zastavila u nízké budovy, která stála přímo u vody, kam nás hned zavedli: dámy poslali napravo, muže nalevo. Kromě nás tam byly jen dvě další ženy. Objevila se jakási Turkyně, vzala si od nás pouze šaty a prostrčila je okénkem do vedlejší místnosti a my jsme dlouho seděly jenom v prádle, pouze Židovku napadlo vzít si s sebou prostěradlo, do kterého se zabalila. Z nudy jsme si se sousedkami začaly povídat. Dál jsme seděly a mrznuly, škoda, že jsme s sebou vzaly chudáka Dít'u, kterou jsme klidně mohly nechat na parníku. A jaký smysl může mít takováto dezinfekce, vždyť na nás zůstalo spodní prádlo se všemi mikroby, které by v něm mohly být. [...] Najednou k nám bez jakéhokoliv upozornění vtrhl obrovský fousatý Turek, pravděpodobně

myslel, že zastihne dámy svlečené. Ale my s Věrou jsme nijak zvlášť neupadly do rozpaků, protože jsme byly v blůzách a spodničkách, a rázná Židovka se ani nesnažila zakrýt se prostěradlem, gestikulovala a chtěla zpátky svoje věci. Přišla Turkyně, které se náš nezvaný host na něco zeptal, a potom nám řekl, že věci nám ještě nemůže vrátit, protože se suší, a odešel. Nakonec nám přinesli naše šaty, pořádně pomačkané. Oblékly jsme se, vyšly druhými dveřmi do poměrně velké místnosti rozdělené přepážkou, za níž se nacházely vany. Když jsem tam nahlédla, vyděsila mne neuvěřitelná špína, kterou jsem tam uviděla. Díky Bohu, že jsme se nemusely koupat v tomto sajrajtů.¹⁰

Taktéž Ljubov Belozerskaja, redaktorka, literátka a budoucí žena Michaila Bulgakova, zanechala na dezinfekci krátkou vzpomínku. V Konstantinopoli sprchou na rozdíl od Olgy Sivers prošla, ovšem proti své vůli a velmi povrchně. O svém zážitku z roku 1920 píše:

Je únor. Prší. Je chladno. Strašlivá černoška mě táhne pod sprchu. Já se bráním. Nakonec dospějeme ke kompromisu, že mi kvůli svým nadřizeným zlehka namáčí vlasy – „pour les chefs“ – říká.¹¹

O studené vodě a neúčinnosti dezinfekce píše i básnířka Irina Knorring, tehdy čtrnáctiletá, která s rodiči opustila Krym v listopadu 1920 za evakuace Bílé armády generála Wrangela a přes Istanbul se dostala až do Tunisu, tehdejšího francouzského protektorátu. Po příjezdu do Bizerty museli všichni cestující projít dezinfekcí:

Ljubov
Belozerskaja
(1895–1987),
Petrohrad,
1914

Ráno k našemu parníku připlul francouzský člun a vezli nás do nemocnice. Z člunu jsme přesedli do auta a jeli jsme palmovou alejí přímo do dezinfekční stanice. Ruské sestry nás zavedly do místnosti, kde jsme se svlékli a zabalili do prostěradel, namazaly nám hlavu jakousi tekutinou a postupně nás posílaly do koupele. Šla jsem po chodbě jen v prostěradle, chodili tam také Francouzi a dívali se na mě úplně lhostejně: byl to pro ně všední pohled. Voda byla bodavě ledová. Jen jsem do ní vlezla, okamžitě jsem zase vyskočila ven. Sestra mě opět čímsi trochu potřela a hned jsem pokračovala do další místnosti. [...] Ale celkově byla dezinfekce provedena velmi povrchně: všechen hmyz zůstal živý a zdravý.¹²

Jak čteme ve výše uvedených citacích, ke špatně provedené dezinfekci se přidávaly i obtíže vyplývající ze špatné organizace a z překérných podmínek, za nichž se emigranti museli izolovat od místních. Kondakova a Buninovy ubytovali do zchátralé budovy, která navíc nedlouho předtím sloužila pro malomocné. Uprchlíci tam spali na studené podlaze. Kondakov se nachladil a jeho zdravotní stav se zhoršil. Dlouhé čekání v zimě a větru popisují ve výše uvedených vzpomínkách

i Olga Sivers a Irina Knorring. Obzvláště těžká byla situace na lodích, které byly po příjezdu do přístavu dány do karantény. Lodě byly často přeplněné, s nedostačujícím sanitárním zařízením a unavenými, vyčerpanými lidmi. Kromě zdravotního rizika a fyzického nepohodlí byla karanténa náročná i psychicky.

Paradoxně byla karanténa na lodích (a následně ve větším měřítku i v uprchlických táborech) místem, kde se nemoci mohly velkou rychlostí šířit. Není náhodou, že se tyfus v angličtině nazývá také *camp fever* (táborová horečka) či *ship fever* (lodní horečka). Protiepidemická opatření tedy měla ochránit společnost, do níž emigranti přijížděli, ale v mnoha případech ohrožovala zdraví samotných emigrantů, nemluvě o tom, že dezinfekce horkou parou poškozovala to málo oblečení a osobních věcí, které s sebou dokázali odvézt.

Tuto situaci je zčásti možné vysvětlit skutečností, že životní podmínky – obzvláště v Konstantinopoli – byly těžké, město bylo zahlceno uprchlíky a hrozba epidemií byla vysoká. Logisticky zvládnout kontrolu emigrantů tedy bylo extrémně náročné a zajištění vhodných podmínek pro všechny bylo obtížné. Zdaleka ne všechna svědectví emigrantů o podstoupených dezinfekcích a karanténách jsou ale negativní.

Nadšený je popis alexandrijské karantény od tehdy devatenáctileté Aliny Rubinské, která odjela z Novorossijsku do Egypta:

Karanténa – to je ráj. Ubikace v lesíku, zeleň, tráva, květiny. A hlavní věc – horká koupel! Umyla jsem se s radostí. Každému dali čisté pyžamo [...] Jídla byla hojnost; sýr, máslo, džem a tak dále. Ráno kakao ve velkých konvicích.¹³

I Irina Knorring, která označila samotnou dezinfekci za zbytečnou, si pochvalovala karanténu v nemocnici v Bizertě:

Potom nás odvedli do baráků. Pro každého byla přichystaná měkoučká postel se sněhobílým prostěradlem a teplou přikrývkou, talířek, lžice a šálek. Protože jsme zmeškali snídani, speciálně pro nás připravili makarony. Francouzi se k nám chovali výborně, a celkově ty tři dny, které jsme v nemocnici strávili, byly pro nás tři dny blaženosti. [...] U brány nemocnice stáli strážníci, kolem dokola byl drátěný plot, ale místa jsme měli dost. Živilí nás dobře: ráno šálek kávy bez mléka, ve dvanact hodin oběd o třech chodech: 1 – trocha polévky, 2 – maso nebo něco jiného, 3 – zeleň, od všechno trochu, ale jídlo bylo syté, a k tomu pohár vína. V pět hodin večere, stejná jako oběd, a chleba.¹⁴

Nehledě na výše zmiňované pozitivní reakce a na vyjádřenou vděčnost k těm, kteří uprchlíky evakuovali a přijímali, můžeme z deníků a vzpomínek emigrantů vyvodit, že mnozí dezinfekci vnímali jako zbytečnou a ponižující a karanténu jako náročnou a nebezpečnou. Často je také zasahovalo přezíravé chování úředníků a personálu, který měl na starosti přesuny a dezinfekci uprchlíků. Z předválečného období byli zvyklí na vysoký standard cestování – v první třídě a po Evropě s otevřenými hranicemi a uctivým personálem. V neuctivém chování úředníků se nyní jasně projevovala ztráta společenského postavení. Kondakov byl pohoršen, že dostal při evakuaci z Oděsy lístky do kajuty třetí třídy místo první. A když se na něj rozkřikl francouzský úředník, rozhořčený Kondakov se údajně zařekl,

že do Francie už nevkočí. Jinou možnost protestu však neměl. Uprchlíci – dříve příslušníci nejvyšší společnosti – museli snést nejen nevybíravá slova a pohrdavý tón, ale i omezení svobody pohybu v karanténách a uprchlických táborech, a dokonce zásahy na vlastním těle: součástí dezinfekce bylo totiž oholení a ostříhání (pro ženy umytí vlasů speciálními preparáty), umytí těla, v některých případech očkování nebo odebrání stolice na laboratorní vyšetření. Dezinfekci navíc často nemohli provádět uprchlíci sami, ale místní personál. Výmluvná je výše zmiňovaná zkušenost, kterou popisuje Ljubov Belozerskaja, již táhli pod sprchu násilím, nebo zkušenost generála Alexandra Lukomského (1868–1939), jednoho z významných vůdců Bílé armády.

Když Lukomskij odjížděl do Paříže, také ho dezinfikovali. Byl pobouřen. Francouzi mu sdělili, že pro ně neexistují žádní generálové, všichni jsou si rovni a že ho jinak odsud nepustí, a zbavili ho veškeré parády. Jeho ženě nejprve povolili, aby si sama umyla hlavu, ale pak u ní našli dvě vší a usoudili, že Rusové se neumějí mýt, a umyli ji znovu, tentokrát sami.¹⁵

Otec Iriny Knorring, která příběh Lukomského zmiňuje, se v předvečer dezinfekce sám ohodil, aby se stříhání a holení cizími lidmi vyhnul. S chováním, které emigrantům připomínalo jejich společenský propad, se někteří uprchlíci setkali několikrát za cestu do exilu a významně pak v uprchlických táborech. Obzvláště citelně tuto změnu vnímali vojáci, když byli nuceni poslouchat rozkazy nižších hodností.

Přezíravé chování k uprchlíkům a špatné zacházení nelze připisovat pouze extrémnímu

Plakát s nápisem: „Rudá armáda rozdrtila bělogvardějské parazity – Judeniče, Děnikina, Kolčaka. Přivalila se na ni nová pohroma: veš roznášející tyfus. Soudruzii! Bojujte s nákazou! Hubte vši!“ Literární a vydavatelské oddělení politického úřadu Revolučních vojenských sil, Moskva, 1920

přetížení systému a osobním selháním lidí, kteří měli běžence na starosti, i když toto také jistě hrálo významnou roli. Problematický byl samotný pohled na tyfus. V tomto ohledu je namísto zamyslet se nad epidemií tyfu jako nad „sociálním konstruktem“. Neznamená to, že by nemoc neexistovala a byla vykonstruovaná. Tyfus byl hrozivým zabijákem, vyžádal si mnoho obětí a epidemie v letech 1918–1922 byla jednou z nejhorších epidemií v moderních dějinách. Sociálním konstruktem se zde míní to, jak společnost nemoc vnímá, jak si ji vysvětluje a jak k ní přistupuje. Je obzvláště zajímavé sledovat vztah medicíny a politiky a jejich roli v utváření toho, jak se o nemoci ve veřejném prostoru mluví, co nebo

kdo je považován za jejího původce a jaká řešení se nabízejí.

Před Nicollovým objevem, že přenašečem tyfu je veš, existovaly dva hlavní přístupy k boji s nemocí. První kladl důraz na patogen, který se vědci a lékaři snažili najít. Druhý se soustředil na prostředí, v němž se nemoc šíří, zasazoval se o zlepšení hygienických podmínek a zaměřoval se na boj s chudobou a s podvýživou. Prokázáním souvislosti mezi vší a přenosem tyfu se boj s nemocí stal v první řadě bojem s patogenem. V západních zemích, kde se tyfus od konce devatenáctého století díky zlepšení životních podmínek v podstatě nevyskytoval, se pozornost upřela k hranicím. Tyfus začal být vnímán jako hrozba zvenku – hrozba, kterou přináší bakterie, parazit, ale v konečném důsledku člověk či skupina lidí. Historik David Hamlin poukazuje na to, že podobně jako rozvoj průmyslu změnil i biologické objevy to, jak evropské státy vnímaly samy sebe a jak vedly válku. Upozorňuje například, že po Nicollově objevu se v Německu samotném sice stále kladl důraz na zlepšování hygienických a životních podmínek, ale že (nejen) německá koloniální medicína se upnula k parazitologii a soustředila se na zabránění přenosu různých nemocí pomocí dezinfekcí, sprch, karantén, očkování a oddělování kolonizátorů od místního obyvatelstva, aniž se starala o podmínky, v nichž místní obyvatelstvo žilo. V koloniálním diskurzu tak byly medicínské objevy používány jako důkaz nadřazenosti rozvinutých zemí, které byly schopny nemoci léčit a zastavovat. Hamlin říká, že se „nemoc stala znamením podřadnosti a její ovládnutí klíčovým nástrojem efektivní koloniální vlády“.¹⁶

Zajímavé je, jak se tento nerovný přístup k nemoci ve vlastní zemi a v koloniích promítl

do politických rozhodnutí o tom, jak se má německá armáda během první světové války chovat v obsazených zemích ve východní Evropě. V Rumunsku Němci převzali postup z kolonií: oddělení německého vojska od místních a zdravotní kontroly všech, kteří se stýkali s Němci. Důležitým prvkem byla i kontrola pohybu místního obyvatelstva, jíž se dosáhlo zavedením povinnosti prokázat se před nástupem do vlaku potvrzením o prodělaném odvíšení, což byl též postup přebraný z koloniální praxe. Na rakousko-uherské hranici pak cestující procházeli další dezinfekcí. V sousedním Polsku, jehož část se po očekávaném vítězství měla připojit k Německu, se naopak německá armáda soustředila na zlepšování hygienických podmínek a zvýšení informovanosti místního obyvatelstva.

Léčba tyfu a pomoc zasaženým oblastem v Rusku stavěním nemocnic a dezinfekčních stanic byly nejen humanitární akcí, v níž mnoho dobrovolníků ze Západu se šlechetnými úmysly riskovalo (a obětovalo) své životy, ale také nástrojem tzv. *soft power* – snahy o uplatnění politického vlivu nenásilnou cestou. Takto historička Julia W. Irwin pohlíží na akce Amerického červeného kříže v Rusku a na Bílý vlak, o němž jsme mluvili výše. Ten měl za cíl kromě pomoci Bílé armádě a místnímu obyvatelstvu také stabilizovat situaci v regionu, zabránit šíření nepokojů a přesvědčit místní obyvatelstvo o dobrých úmyslech Dohody a bílého hnutí. Součástí práce tedy byla i dobrá reklama: ve vesnicích, do nichž dezinfekční vlak s humanitární pomocí přijel, rozvěšovali pracovníci plakáty a rozdávali letáčky, aby lidé pochopili, že rozdáváné zásoby jsou od amerického lidu. Ani pracovníci Bílého vlaku se však v některých případech nevyhnuli nadřazenému pohledu, jak velmi kriticky popsala pracovnice Amerického

Plakát s antisemitskou propagandou, 1940

červeného kříže Bessie Eddy Lyons v dopise, který z Ruska odeslala bez vědomí cenzora.

Rusové nás nemají rádi. [...] Jsme lepší než oni a dáváme to najevo. [...] Kdybychom viděli chlívek, řekneme: Chudáci prasátka, půjdu a ukážu vám, jak žít. Chvilí s vámi zůstanu a umyju vás. Přesně toto těm Rusům děláme a oni naše vměšování nesou s hlubokou, ponurou a upřímnou nelibostí.¹⁷

Spojení patogen – parazit – člověk – skupina lidí se též nebezpečně nabízelo propagandistickým nenávistným diskurzům. V Sovětském svazu nazývali bolševici Bílou armádu parazity a přirovnávali ji ke vším šířícím tyfus. Za nosiče tyfu byli označováni i turečtí váleční zajatci, a to přesto, že nic nenasvědčuje tomu, že by mezi nimi byl počet nakažených vyšší než u domácího obyvatelstva. V podobné logice hledání „cizího viníka“ též zesílilo již předválečné spojování tyfu s Židy-emigranty z východu. Na začátku roku 1918 ředitel Pruského lékařského oddělení označil židovské nekvalifikované dělníky za „špinavé,

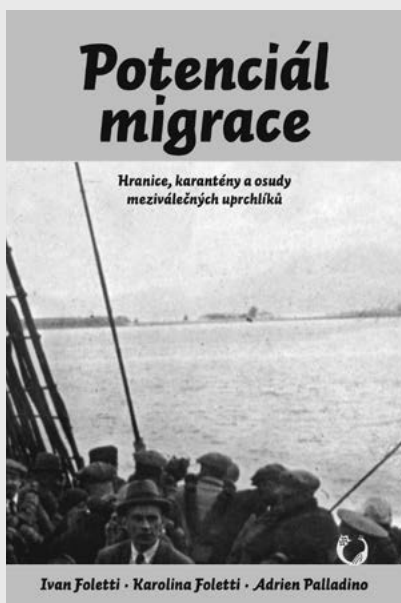
nespolehlivé, líné, prospěchářské“, mající „výjimečné množství morálně degenerovaných vlastností“. ¹⁸ Na základě lékařského doporučení, že polští Židé představují epidemické riziko, jim Německo uzavřelo své hranice. Na konci roku 1918 se s ústupem německé armády, která s sebou odvezla i dezinfekční stanice, nemoc šířila směrem na západ. Spolu s nákazou se šířilo i násilí vůči Židům. Spojování tyfu s Židy pak hrůzně vyvrcholilo v nacistické propagandě.

Stigmatizace uprchlíků z východní Evropy jako přenašečů tyfu se projevila i v přístupu USA k emigraci. Již od roku 1911 se určitá část amerických politiků snažila imigraci z východní Evropy omezit. Prvním krokem k omezení měl být test gramotnosti, který byl zaveden v roce 1917. Test však nesplnil očekávání, protože příchozí uměli číst dobře. V roce 1921 se budoucí prezident Calvin Coolidge zasazoval o regulaci imigrace pomocí tzv. *ethnic law* – etnického

zákona, který nastavoval kvóty přijímaných emigrantů z různých národů a „etnik“. Jak uvádí profesori ekonomie Petra Moser a Shmuel San, jeho návrh se setkal s podporou tisku, který uváděl šíření nemocí jako jeden z argumentů pro omezení imigrace. V editorialech *New York Times* z 9. února 1921 čteme:

Návrh imigračního zákona bude sloužit jako vztyčený prst, ukazováček, který obviňuje. Potřeba omezení je očividná. Doslova miliony dělníků jsou bez zaměstnání. Americké instituce jsou v ohrožení a toto ohrožení spočívá v houfech cizinců, které dovážíme jako „ruce“ pro náš průmysl nehledě na skutečnost, že každá ruka má rozum a potenciálně volební hlas. Spolu s nemocemi ignorance a bolševismu dovážíme také nejodpornější choroby těla. Tyfus, jehož nosičem je lidská havěť, už byl mezi nás zavlečen...¹⁹

INZERCE

Ivan Foletti, Karolina Foletti, Adrien Palladino

Potenciál migrace

Hranice, karantény a osudy meziválečných uprchlíků

Politická situace a stupňující se společenské napětí v meziválečném Rusku a Německu vyhnaly z domovů statisíce lidí a přiměly je hledat útočiště v cizině. Útěk přes hranice a zkušenost emigrace se projevily i v životních osudech a dílech spisovatelek I. Němirovsky a H. Iswolsky a historiků umění N. Kondakova, A. Grabara, R. Krautheimera a E. Kitzingera. Přestože se museli potýkat s četnými těžkostmi, život v exilu jim poskytl i řadu nových možností, díky nimž významnou měrou obohatili společnost, která je přijala. Kniha pojednává o událostech sto let starých, avšak témata, kterým se věnuje – uzavírání hranic, sanitární opatření a emigrace – jsou palčivě aktuální i dnes.

A5, brožovaná, 272 stran

Během první poloviny dvacátých let pak byly zavedeny kvóty omezující příchod emigrantů z východní Evropy, které byly v platnosti dalších čtyřicet let. Zdravotní kontroly na hranicích, jež emigranti přecházeli – ať už na počátku své cesty do exilu nebo v jejich dalších fázích, byly logickou a potřebnou reakcí na šířící se epidemie. Zároveň se v nich však projevíly jak logistické problémy, tak tehdejší důraz na patogen a na osobu-přenašeče. Tento důraz, jak trefně poukazuje Hamlin, umožňoval chovat se k osobě, která nemoc přenášela, jako k „předmětu a hrozbě, [jako k] věci, kterou je v zájmu boje s nemocí nutno ovládat a kontrolovat“. Medicína byla už tehdy představována jako „apolitická metoda“, přitom však aplikace lékařských postupů a prevence měla (a stále má) na společenské vztahy velký dopad. ■

/ Ukázka z knihy Ivan Foletti, Karolina Foletti a Adrien Palladino: *Potenciál migrace. Hranice, karantény a osudy meziválečných uprchlíků*, která právě vychází v nakladatelství Books & Pipes. Redakčně kráceno a upraveno. Zdroj fotografií viz tamtéž. /

Text vznikl v rámci projektu TAČR: Potenciál migrace. Přínos (nejen) ruských emigrantů meziválečné Evropy (TL02000495).

- 1 Ivan A. Bunin, *Pod serpom i molotom: sbornik rasskazov, vospominanij*, London (Kanada) 1986.
- 2 Vera N. Muromceva-Bunina, „N. P. Kondakov (K pjatiletiju co dnja smerti)“, in N. P. Kondakov, *Vospominanija i dumy*, Irina L. Kyzlasova ed., Moskva 2002, s. 348–358, zvl. s. 353–354.
- 3 Viz Bunin, *Pod serpom i molotom*, c. d.
- 4 Viz Frédéric Lefèvre, „Une révélation. Une heure avec Irène Némirovsky“, *Les Nouvelles littéraires*, 11. 1. 1930, s. 4, citováno v Olivier Philipponnat, „Mirages Russes“, in Irène Némirovsky, *Les mouches d'automne précédé de La Niania et suivi de Naissance d'une révolution*, Paříž 2009, s. 7–16, zvl. s. 11.

- 5 Arnold van Gennep, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, přel. Helena Beguivinová, Praha 2018, s. 21.
- 6 Viz Carl E. Roberts, *In Denikin's Russia and the Caucasus, 1919–1920*, London 1921, s. 169, citováno v K. David Patterson, „Typhus and Its Control in Russia, 1870–1940“, *Medical History*, XXXVII (1993), s. 361–381.
- 7 Tania Konn-Roberts, „From Novorossiisk to Alexandria: British Involvement in the Evacuation of White Russian Refugees, 1920“, *Slavonica*, XXIV/1–2 (2019), s. 89–105.
- 8 Viz Robert Argenbright, „Lethal Mobilities: Bodies and Lice on Soviet Railroads, 1918–1922“, *Journal of Transport History*, XXIX/2 (2008), s. 270–271.
- 9 K. David Patterson, „Typhus and Its Control in Russia, 1870–1940“, c. d.
- 10 *Izgnannyje, no ne slomlennyje: dnevnik grafini Ol'gi Vasil'jevny Sivers 1918–1920*, Jelizaveta Sergejevna Tumanova ed., Moskva 2015, s. 656–657.
- 11 Viz Ljubov' Je. Belozerskaja-Bulgakova, „Konstantinopol“, in C. N. Uturgauri, *Belye Russkie na Bosfore 1919–1929*, Moskva 2013, s. 277–290, zvl. s. 278.
- 12 Viz Irina N. Knorring, *Povest' iz sobstvennoj žizni: dnevnik*, Moskva 2009–2013, zvl. s. 229–230.
- 13 Alina F. Rubinskaia, „Prošlo – ne zabyto“, *Novoe russkoe slovo*, 1971, citováno v Tania Konn-Roberts, „Guests of the British Crown: White Russian Refugee Camps in Egypt, 1920–1922“, *Slavonica*, XXVI/(2021), s. 3–57, zvl. s. 38.
- 14 Viz Knorring, *Povest' iz sobstvennoj žizni*, c. d., s. 230.
- 15 Tamtéž, s. 227.
- 16 Hamlin, „Disease, Microbiology, and the Construction of a Colonial Space“, *War & Society*, XXXVI (2017), s. 31–43, zvl. s. 32.
- 17 Julia F. Irwin, „The Great White Train: Typhus, Sanitation, and U.S. International Development during the Russian Civil War“, *Endeavour*, XXXVI/3 (2012), s. 95.
- 18 Paul Weindling, *Epidemics and Genocide in Eastern Europe, 1890–1945*, Oxford 2000, s. 104.
- 19 Viz Petra Moser, Shmuel San, „Immigration, Science and Invention: Lessons from Quotas in the 1920s“, předběžná esej z ASSA 2020 Annual Meeting, 28. 12. 2019, online: <https://www.aeaweb.org/conference/2020/preliminary/paper/NydKa4TK>.

Karolina Foletti (1985), historička, věnuje se dějinám východní Evropy a ruské porevoluční emigraci.

Putinismus: Vláda duševně mrtvých lidí

Rozhovor s Dmitrijem Bykovem
z vysílání Rádía Svoboda

Michail Sokolov

Dmitrij Bykov. Foto: Rádio Svoboda, Roman Zhukov (RFE/RL)

V minulém čísle *Kontextů* jsem v článku *Exodus ruské kultury* otevřela téma ruské kulturní emigrace. Vzniku stati předcházela moje návštěva pražské redakce Rádía Svoboda, jejímž cílem bylo konzultovat téma a získat přístup k dokumentárním materiálům. Návštěva se protáhla na půl odpoledne. Vstřícnost ředitele ruského vysílání Andreye Sharyho a rozhovor s redaktorem kulturně-historických pořadů Ivanem Tolstým mne inspirovaly k myšlence seznámit s tím, co odvysílalo Rádio Svoboda, i čtenáře *Kontextů*. Pro toto číslo jsem vybírala z archivního šuplíčku pořadu *Tváří v tvář událostem*. Na otázky historika Michaila Sokolova odpovídal v srpnu ze svého amerického domova Dmitrij Bykov. Tento básník, spisovatel a literární vědec se světovým renomé je dlouhá léta jedním z nejurputnějších kritiků Putinovy vlády. Roku 2012 byl společně s Alexejem Navalným, Borisem Němcovem a dalšími politiky zvolen občany do Koordinační rady opozice, jež se snažila zabránit nedemokratickému vývoji v zemi. V roce 2019 se ruské tajné služby pokusily Bykova otrávit. Od podzimu 2021 žije Bykov mimo vlast – přednáší na amerických univerzitách o ruské literatuře a dál pokračuje v literární tvorbě. Rozhovor publikujeme ve zkrácené podobě adaptované pro české čtenáře. (Ivana Ryčlová)

Michail Sokolov: Dnes budeme mluvit o literatuře a politice. Dmitriji, není tomu tak dávno, co vás ministerstvo spravedlnosti zařadilo na seznam zahraničních agentů. Jak tento akt ze strany vlasti chápete?

Dmitrij Bykov: Nemám v plánu nosit tuhle „žlutou hvězdu“. Budu se samozřejmě bránit. Absolutně ničím jsem se neprovinil. Žádnou komerční činnost v Rusku neprovozuji a obávám se, že ani moje texty v Rusku v nejbližší době publikovány nebudou. Říkám v nejbližší době, protože všechny tyhle události nebudou mít dlouhého trvání. Tuhle nášivku si připnout nehodlám, protože se to neslučuje s mou lidskou důstojností. Ať si tam dělají, co chtějí.

Před pár lety jste předpovídal, že Rusko znovu udiví nebo překvapí svět. Udivilo ho způsobem, jaký jste předpokládal?

Říkal jsem, že nejdříve přijde krátké období nacismu, fašismu v ruské variantě, říká se mu „rašismus“, poté přijde prudký pád a znovuzrození prakticky od nuly. Viděl jsem to v horizontu pěti let, rozhovor byl před dvěma lety. Takže během nejbližších tří let musíme touto cestou projít a z téhle katastrofy se dostat.

Ví se už, proč Putin zvolil 24. února otevřenou konfrontaci, a ne chladný nepřátelský mír, v němž Rusko, uzavírající se do stále větší izolace, žilo posledních osm let a nejspíš mohlo žít klidně dál?

Byla to jedna ze dvou variant. Druhou variantou byla varianta dlouhého hnutí, a ta by byla pro Rusko neméně nebezpečná. Protože z plamenů

požáru se dá občas něco zachránit, ale z bažiny ne, všechno shnije. Čekalo by nás dalších dvacet let ubohého příměří se světem, postupného rozkladu všech zbylých ruských institucí, ohlupování ještě jednoho pokolení. Ale Vladimíru Putinovi se buď zdá, že má málo času, proto zatoužil po radikálních činech, nebo mu někdo řekl, což je nejpravděpodobnější, že ruské vojáky budou na Ukrajině vítat květinami. A očividně svou důvěru přecenil, přecenil míru sympatií k Rusku na ukrajinském území. Odhadnout, co se děje v hlavě maniaka, je strašně obtížné. Opravdu nevím, proč si vybral právě toto datum – jestli to bylo na požádání čínského vůdce, aby nechal v klidu proběhnout olympiádu. Nehledám v tom logiku. V každém případě je jasné, že dalších dvacet let mravní degradace Putinův režim nečeká.

A kdo tedy může za revoluční výbuch, který nastal? Putin? Národ? Nebo je jejich vina společná, protože on jenom vyjadřuje vůli tohoto Surkovova neporazitelného národa?¹

Nemyslím si, že vyjadřuje vůli neporazitelného národa, který posílá na jatka. A co se týče, jak říkáte, revolučního výbuchu, máme příliš málo faktografického materiálu, příliš málo současných pozorování lidí se zjevnými trvalými psychickými deformacemi. Je velmi málo těch, kteří vládli 23 let jako Putin. Co se děje s člověkem po 23 letech dobývání politického prostoru, zašlapávání veškeré opozice? K dnešnímu dni máme k dispozici jenom několik afrických diktátorů a Alexandra Lukašenka, kteří nám mohou sloužit jako materiál pro taková zobecnění. Co se děje v hlavě Vladimíra Putina – zda se považuje za boha, poloboha, za něco víc, než je bůh, za

nadčlověka –, není moc jasné. V každém případě se jako obyčejný člověk necítí. Myslím, že stačí rok v tomhle křesle, abyste podlehl pocitu, že už nejste člověk, a jaké to teprve musí být po 23 letech!

Řekl bych, že jeho psychiku podlamují tři věci. Tou první samozřejmě je, že takové vypětí nemůže zůstat bez následků. Chápe, že dalších deset let v tomto křesle, aniž by přišel o zdravý rozum, nevydrží. Druhou je nekonečné přezírání národa. Protože národ za těch 23 let nedělal Putinovi při dosahování jeho cílů žádné problémy. A třetí je velice nebezpečné přezírání ostatních lídrů, kteří jsou buď nahraditelní, nebo příliš slabí, nebo příliš diplomatictí. Mám-li to shrnout, okolní svět se od vlastních poddaných příliš neliší, stejně jako oni se nestaví příliš na odpor. To všechno dohromady může způsobit šílenství.

Zůstaňme ještě chvíli u národa. Národ, soudě podle průzkumů – nevím, do jaké míry jim lze věřit –, do značné míry svým chováním Putinovo rozhodnutí schvaluje. V pozdním Sovětském svazu, k němuž máte poměrně kladný vztah, byl ve vědomí lidí pevně ukotvený princip „hlavně aby nebyla válka“. Proč tato obranná reakce selhala?

Pamatovali válku. Zmizela generace lidí, kteří měli válku v živé paměti, z války se stala abstraktní věc, proto se jí lidé přestali bát. Kromě toho většina lidí, kteří zažili pozdní Sovětský svaz, nahlížela na ty, kteří byli u moci, kriticky. Byla to moc vyvolávající shovívavý úsměv, brežněvovská. Putinova vláda vyhrotila během posledních dvaceti let – to má společné s vládou Borise Jelcina – degradaci národa. Nelze říci, že

by vláda národ aktivně kultivovala, naopak její strategií bylo ho co nejvíc zpřimitivnit. V tomto směru vítězilo televizní vysílání – zpočátku zábavné, pak propagandistické –, potom tisk podřízený kontrole, který se zvrhl v něco strašného. To je samozřejmě dlouhodobý proces, který z národa disidentů, z národa sedmdesátých let učinil národ agresivně pokorný, agresivně poslušný. To je strašně smutné.

Pochopitelně že Sovětský svaz pozdního období měl spoustu vad a děly se v něm odporné věci, stačí vzpomenout osudy ruských disidentů Ratušinské a Marčenko. Navzdory tomu všemu ale mělo Rusko jednu přednost – mělo budoucnost, mohlo se transformovat. Mohla přijít perestrojka a glasnosť. Existovali lidé jako Sacharov, kterým Rusko nebylo lhostejné, kteří přemýšleli o jeho budoucnosti. Dnes bohužel žádné šťastné východisko ze situace nevidím.

Dáváte takové národní chování do souvislosti s kulturní nedostatečností? Imperiální pohled na Ukrajinu, neznalost ukrajinské kultury, literatury. Myslíte si, že kdyby se ve školách učilo o Lesje Ukrajince, Mykolovi Chvylovém, byl by jiný vztah k mýtům, které lidem dnes podsouvá televize?²

Kulturní nedostatečnost se týká bohužel nejen studia ukrajinské literatury. Je třeba říci, že Chvylov je hodně složitý spisovatel, jeho poezie a hlavně próza, to je avantgarda, která si v ničem nezadá s nejlepšími díly ruské avantgardy třicátých let minulého století. Abychom jej, stejně jako třeba Zerova nebo Ušakova s Bažanovem, kteří byli publikováni jako sovětsští básníci, pochopili, musí nám být vlastní určitá kultura vnímání. Všichni říkáme: Jak to udělat,

aby děti více četly? Ale ne každý čte rád. Nepřinutíte všechny, aby hodně četli. Sovětský svaz sedmdesátých let, který intenzivně četl Garcíu Márqueze, Carlose Fuentes, Josepha Hellera, to byl kulturní národ, s nímž se dalo mluvit. V současném Rusku si lze těžko představit lidi, kteří by četli přemýšlivou americkou prózu, natož přemýšlivou prózu ukrajinské či evropské avantgardy. Myslím si, že takové lidi, v něž se proměnili Rusové za posledních dvacet let, není třeba speciálně agitovat, aby souhlasili s válkou, jsou i tak dost agresivní, jejich myšlení je ploché.

To není z mé hlavy, ale každý sociolog vám řekne, že národ přejímá rysy svého vůdce. A Vladimir Putin, řekněme si na rovinu, nevyniká závratným intelektem. Zkuste najít alespoň jeden duchaplný aforismus kromě dvacet let starého „zabíjení na záchodcích“,³ aspoň jeden humánní skutek. Myslím, že na jeho nejhumánnější skutky si ještě počkáme. Nejsem Stalinovým příznivcem, veškeré jeho skutky absolutně odmítám, ale s tím, co udělal 5. března 1953, se bezvýhradně ztotožňuju [den, kdy Stalin zemřel, pozn. IR]. Jiný než tento humánní čin od Vladimira Putina nečekám. Intelektuálně ani lidsky nám nemá co nabídnout, dokonce ani obyčejný komoušský banální humor, jedině snad fráze na úrovni starých Gajdajových filmů. Je přirozené, že národ přejímá rysy svého vůdce.

A vůdce rysy národa. Někde jste řekl, že Rusko je země duševně mrtvých lidí. To je o všech, nebo jenom o těch, kteří jsou v čele?

Řekl jsem to jinak: duševně nenarozených. Pro mě je hodně důležité, že se Ukrajina cítí tak, jak nás učí Cuneo Jamamoto v knize *Hagakure*: musíš se považovat za mrtvého, pak jsi samuraj.

Na Ukrajině se mnozí považují za mrtvé, je to takový život po smrti. Přesná formulace zní, že Rusko je země lidí, kteří se duševně ještě nenarodili, lidí, kteří se nenaučili být zodpovědní sami za sebe, kteří se, hrubě řečeno, nenaučili řídit své osudy. Hlavně v tom je válka s Ukrajinou mystická. Na Ukrajině se mnozí chovají jako samurajové. Kniha *Hagakure* učí člověka chovat se tak, jako by byl mrtvý. Už se nebojí smrti, protože už zpřetrhali všechny vazby s každodenním životem, žijí, jako kdyby život skončil. Pro Rusy v mnoha ohledech ještě nezačal. Proto to probíhá v tak mystickém prostoru. Pro mě začíná život národa tehdy, když začíná rozhodovat o svém osudu a je za něj odpovědný. Dříve nebo později se to s Ruskem stane, ale bude to srovnatelné s porodním šokem. Toho se v Rusku bojí stejně, jako se bojí smrti. Narodit se, začít dýchat a začít se rozhodovat sám za sebe – to je dost strašné. Nakonec se buď staneš národem a uděláš to, nebo strávíš celý život v blaženém prenatálním spánku, kdy za tebe všechno rozhoduje někdo jiný.

Panuje názor, že v současné době jsme svědky procesu, kdy stará generace okrádá o čas, o zdroje, o všechno, na co si jen člověk vzpomene, nové ruské pokolení. Rozdílný postoj k aktuálnímu dění ukazují i sociologické průzkumy.

Samozřejmě že okrádá. Protože pro ruskou vládu je nejhorší, aby si přiznala, že dříve nebo později bude nucena předat otěže. Samozřejmě že stará generace krade mladým příležitosti a čas. To je také hlavní příčinou katastrofální infantilnosti spousty Rusů, kterým je třicet, čtyřicet let a nejsou schopni hnout se z místa, být aktivní, něco

udělat. V padesáti jsme stále děti. Rusové nedospívají, protože v paternalistické rodině, v níž žijí, za ně stále rozhoduje táta, a ten, upřímně řečeno, není žádný Heidegger. Ano, Heidegger nebyl moc chytrý člověk, ale tenhle nesahá Heideggerovi ani po kotníky. Je to opravdu smutné, velmi degradující. Proto doufám, že válka bude pro tyto nenarozené lidi něco jako císařský řez. Budou se muset narodit, myslet, dospívat, sami se rozhodovat. Ale jak už jsem řekl, jasno bude koncem roku.

Mám otázku směřující do minulosti, protože ta nás učí. Dalo se této únorové katastrofě zabránit? A co by se bývalo muselo stát v posledním desetiletí Putinovy vlády, aby k ní nedošlo? Uplynulo deset let, ale nová politická elita, kterou jste i vy tehdy předpovídal, stále neexistuje.

V roce 2012 jsme se tomu, co je dnes, snažili zabránit, ale nevyšlo to. Znamená to, že změna vlády pokojnou cestou není možná. Vypadá to, že ji zahubí katastrofické události, které, jak je v Rusku zvykem, sama rozpoutala.

Je otázkou, zda tomu mohl vnější svět zabránit. Barack Obama mohl na anexi Krymu určitě zareagovat tvrději, určitě už tehdy měly začít smrtící sankce. Německo určitě taky nemuselo tolik trvat na plynu a jeho bývalí vůdci nemuseli spolupracovat s ruskými korporacemi. Nemuselo se tolik otálet s monitorováním a zabavováním majetku Rusů. Západ samozřejmě situaci neřešil. Ale nemáme právo Západu něco vyčítat, protože v první řadě mělo něco udělat ruské obyvatelstvo. Kromě ruské opozice, která byla částečně otrávena, částečně vypuzena ze země, nevidím v Rusku výraznou sílu snažící se tento proces

zastavit. V každém případě je to naše odpovědnost. Myslím si, že nemůžeme svádět vinu na Západ nebo na Čínu.

Stále máte pocit, že je zásadní rozdíl mezi Kremlem před rokem 2012 a po něm? „Výmarský syndrom“, resentment jako opora moci nebyly podle mého názoru tolik využívány. Tato infekce získala na síle až v posledním desetiletí.

Ne. Zlomové datum je rok 2007, mnichovský projev.⁴ Ostatně Mnichov je vůbec takové fatální město, město, ze kterého se smrt rozšířila po zeměpisné mapě. Myslím, že právě Mnichov jako rodiště německého fašismu, Führerovo oblíbené město, Mnichov, hrdina nesčetných nacistických dokumentů, sehrál i tentokrát osudovou roli. Už v mnichovském projevu, který byl podle mého názoru pokřivený, absolutně nepravdivý, bylo řečeno vše: měli jsme náruč otevřenou, ale neměli jste nás rádi, tak nás teď musíte poslouchat.

Jakápak otevřená náruč? Vždyť Rusko se mělo před Spojenými státy vždycky na pozoru, dodávku „Bushových stehýnek“ považovalo za urážku a humanitární pomoc zesměšňovalo. Rusko stále pokračovalo, dokonce i v devadesátých letech ústy Primakovovými a Lužkovovými, v hlásání ústředního motivu: Západ nás ponižuje, nemá nás rád, my jsme laskaví a duchovně založení, zatímco oni jsou hnusní a hamižní. Dokonce i tenkrát, když v devadesátých letech Západ věřil, že naše úmysly jsou dobré a čisté, pomáhal nám, jak mohl, a začalo se mluvit o přijetí Ruska do NATO. V době, kdy měl Západ ideální příležitost zničit ruskou ekonomiku, udělal vše pro to, aby ji obnovil. Posílal k nám obrovské množství

Ilja Jašin vyzývá Putina, aby odešel, Moskva, 18. listopadu 2010.
Foto: Wikimedia Commons

zmocněnců navzdory tomu, že na ně hodně lidí pohlíželo jako na nepřátele. Přišla k nám americká ekonomika, pomáhali nám ve všech směrech, talentované Rusy posílali na studia do Ameriky. Ale teď je to považováno za podvratnou činnost, za likvidaci ruského ducha. Co jiného se od nich taky dá čekat? Přesné datum, kdy odstartoval Putinův projekt na dobytí světa, tedy máme – je jím mnichovský projev.

Co říkáte na roli Navalného, na kterého je podána další žaloba? Vnímáte ho jako člověka, který určuje osud Ruska, přestože je izolován ve vězení?

Mám na tyto věci takový humanitní pohled. Proto píšu knihu o Zelenském. Považuji totiž rehabilitaci tvůrčí inteligence v očích milionů za velmi důležitou. Věřím, že představitelé tvůrčí inteligence jsou ideálními vůdci státu, protože jsou jednoduše přemýšlivější. Zemi by neměli vládnout manažeři ani ekonomové ani systémoví

politici-intrikáni. Zemi by měli řídit lidé s jasnými představami o dobru a zlu – a kreativní lidé je mají zpravidla dobré. Právě teď mnozí říkají: Navalnyj nemůže být vůdcem, protože se dopustil neuváženého činu, když se vrátil do Ruska a nechal se zatknout.

Zemi by tedy měli vládnout hrdinové, lidé, kteří jsou v kritickém okamžiku schopni udělat morální rozhodnutí, lidé schopní hrdinských a především mravních činů. Navalnyj jednal iracionálně. Systémový politik by na jeho místě samozřejmě nikam nejezdil. Navalnyj jedná v tomto směru jako hrdina. A v naší době by Rusko měl řídit hrdina, ne šedá můra, ne klerikální myš, ne krysa z řad právníků nebo ekonomů. Zemi by měl vládnout člověk schopný činu antických rozměrů. A Navalnyj toho schopný je.

A ostatní oběti represí – Jašin, Kara-Murza –,⁵ taky je v nejbližší době uvidíme na politické scéně?

Nenazýval bych je oběťmi. Jak řekl Brodskij: „Nepovažujme se za oběti, nedělejme potěšení našim katům.“ Ale pro mě jsou samozřejmě Jašin i Kara-Murza lidé, kteří velmi vážně aspirují na účast ve vedení Ruska. Svou hrdinskou volbou vrátit se do Ruska a pracovat zde tvoří nejen absolutní protiklad vůči zbabělosti Putinových systémových politiků, ale je zde samozřejmě také snaha rozhodnout o budoucím osudu Ruska. Udělám vše, co bude v mých silách, abych jim rozhodování o tomto osudu usnadnil.

Už víte, jestli jste byl v dubnu 2019 otráven? Pokud ano, tak proč? Jak na tuto otázku nyní odpovídáte?

Bezprostředně po mé otravě jsem mluvil s lékaři, jasně jsem věděl, že jde o otravu, ale neměl jsem v rukou důkazy. Poté, co se do celé kauzy pustil Christo Grozev, poté, co vyšlo najevo, že se mnou letěli stejní lidé, kteří letěli s Navalným, plus absolutní shoda příznaků, nemám sebemenší důvod věřit lidem, kteří říkají, že to byla náhoda, že se nacházeli na palubách stejných letadel jako já, monitorovali mé lety, létali se mnou na všechny přednášky a tak dále. Nezveličuji svou roli v ruské politice, ale upřímně řečeno, nepřeceňuji ani inteligenci svých odpůrců. Vím naprosto přesně, že tihle veselí chlapíci šli podle seznamu Koordinační rady opozice. [O Koordinační radě opozice jsem podrobněji psala v minulých *Kontextech*, pozn. IR.]

Jak jste v několika rozhovorech zdůraznil, věříte, že putinismus bude brzy nahrazen, že atmosféra ve společnosti se změní. Bude současný putinismus nahrazen něčím ještě horším?

O tom, že by ho mohlo nahradit něco mnohem horšího, jsem mluvil jako jeden z prvních. Současný fašismus má predikovatelný charakter, je formulován nahoře, a pokud se po mnoha letech ponížování, po vážné porážce Ruska, ekonomické i vojenské, stane ideologií dna, nabízí se výmarská cesta. Rusko, to jsou 90. léta minulého století. Upřímně řečeno, myslím si, že fašismus v Rusku další šanci nedostane. Myslím si, že až tento režim skončí, bude následovat velká úleva a radost, že lidé budou chtít být konečně lidmi, že na konec režimu budou reagovat s radostí a nadějí. Na druhou stranu vůbec nevylučuji, že pár let po těžké inflaci a národním ponížení bude mít Rusko svého Schicklgrubera, který

zmobilizuje nižší vrstvy a vybuduje skutečně bojeschopnou armádu a militarizovanou ekonomiku, člověka Girkinovy kategorie, jen chytrého, to není vyloučeno.

Mají podle vás spisovatelé, kulturní osobnosti, které podporují uchvatitelskou politiku, to, co teď dělá Putin, merkantilistické motivy, nebo jsou to bojovníci za ideje?

Ne, nejsou tam žádní bojovníci za ideje, probíhá tam boj o moc, který je v literatuře běžný. To bylo odjakživa. Ostatně může za to Majakovskij. Po revoluci, když vycítil, že hoši, co přišli k moci, jsou „jeho“, začal nejrůznějším způsobem rozkazovat „armádě umění“. Tenkrát mu Lunačarskij vysvětlil, že cílem revoluce nebyla vláda futuristů. Majakovského se to nesmírně dotklo, nemohl mu to odpustit, zkarikoval ho v postavě Pobedonosikova, což si podle mého názoru Lunačarskij nezasloužil. Majakovskij si myslel, že je to jeho revoluce. Vždyť taky napsal: „Je to moje revoluce, o tom není pochyb.“ Měl pocit, že revoluce přišla proto, aby postavila futuristy do čela celého kulturního procesu, aby jim dala domy v Mjasnické ulici, aby v nich mohli malovat, aby odstranila nenáviděné konkurenty.

V dnešní době je to stejné. Všichni více či méně talentovaní lidé mají zájem na tom, aby byl mír, aby mohli v klidu pracovat, ale průměrným válka vyhovuje. Potřebují ji, aby mohli pořádat festivaly, veřejné akce. Potřebují vlastní Svaz spisovatelů, aby nekupovali nás, ale je. Proto potřebují, abychom neexistovali. Velmi dobře tomu rozumím a dobře vím, že přesně stejný konkurenční boj probíhal v Rusku ve třicátých letech minulého století. Nejsou zde žádné ideologické motivy, pouhá ješitnost.

Dotkl jste se třicátých let, chtěl jsem se zeptat na vaše poslední knihy, na Červen a na Stíhače,⁶ které jsou o předválečném období třicátých let. Proč jste zvolil právě toto období?

Červen jsem napsal v roce 2017 s naprosto konkrétním cílem. Tehdy jsem si ještě příliš netroufal mluvit nahlas. Nicméně cíl, který jsem Červnem sledoval, je poměrně jednoduchý: zajímal mě dopad předválečné situace na genderové vztahy. Zajímalo mě, co se odehrává mezi chlapcem a dívkou žijícími v předválečné zemi v atmosféře udávání, nenávisti a strašlivého napětí, které narůstá do obludných rozměrů. Je to poměrně vzrušující situace. Vzpomeňte si, jak byl život v Moskvě třicátých let nabitý erotikou, všechny ty noční pijácké večírky, salon Chajutinové, Ježovova šílená bisexuální zvrhlost. Sex a erotika byly všude. Ale na druhou stranu jde o pronikání sadomasochistických vztahů do samotného přediva lásky, kdy místo lásky, jejíž podstatou je spolupráce, poznávání jednoho druhým, empatie, začíná vzájemné trápení, sadomasochismus, takové orgie. Ostatně to všechno je pak zachyceno ve *Stíhači*. Bohužel *Stíhač* vyšel v roce 2021, v tak pohnuté době, že jej prakticky nikdo nečetl.

Asi bych měl dodat, že *Stíhač* je jakási sága o polobozích, kteří útočí na oblohu a vesmír.

Je to sága o dehumanizaci člověka, která je daná za polobožství. Jsou polobohy. Sami se tak cítí. Pro mě je to příběh o lidech, kteří ve své touze stát se polobohy odletěli do ledového vesmíru a pochopili, že tam není co dýchat. Žádné analogy se Sovětským svazem kniha neobsahuje, za povrchní interpretace nenesu odpovědnost. Problém je v tom, že lidé nečtou knihu, ale

předmluvu. V předmluvě jsem řekl: pro mě je problém Sovětského svazu uzavřen.

Během této bitvy nebes a antipodů probíhá normální každodenní život – ničení ekonomiky, života, zásob, všudypřítomný strach, teror. Naznačen je ale jen velice letmo.

Protože o tom kniha není. Jedna recenzentka, bůh mi odpusť, úplně hloupá, napsala, že kniha nereflextuje, jak skvělé byly tenkrát zákusky, jak úspěšný byl tehdejší cukrářský průmysl. Faktem je, že v románu *Vojna a mír* se také moc nemluví o tom, jak žili severoameričtí indiáni v roce 1812.

Román je o něčem jiném. Ambicí *Stíhače* není zmocnit se reality. Je to román o pokusu vytvořit nadčlověka, o tom, čím za to člověk platí. Ale jestli chcete, mohu v dalších vydáních na každou stránku jako „zahraniční agent“ napsat: rolnictvo v té době hladovělo.

V románu je ukázána touha podlehnout pokušení ďábské moci. Ale ještě k vaší předmluvě. Je to naposledy, co jste sáhl po sovětské historii? Řekl jste o ní – o sovětské společnosti nebo o sovětském impériu – všechno? Už vás nezajímá? Vždyť právě v této společnosti, v tomto impériu má kořeny dnešní válka.

Současná válka nemá nic společného se sovětským impériem. Sovětské impérium sledovalo úplně jiné cíle. Současná válka vychází z ruské imperiální podstaty, z ideologie smenovechovců,⁷ Skythů, euroasijců a tak dále. Sovětský svaz se to jen snažil překonat, ale nakonec se dostal do stejné pasti. Nepochybuji o tom, že imperiální ideologie Ruska si v této válce navždy vyláme zuby, že se ukáže, že je naprosto neudržitelná.

Obálka románu
Dmitrije Bykova
Stíhač, Moskva
2021

Mimochodem, v ruských školách teď budou hodiny věnované „hodnotám ruské společnosti“. Má současný Putinův systém ideologii, která se dá „napumpovat“ do lidí?

Ano, samozřejmě, odvíjí se beze zbytku od filmu *Bratr 2*,⁸ kterému se už teď říká bible moderního rašismu: jsme duchovní, jsme laskaví, takže teď budeme zabíjet. Bavíme se spolu, jako kdyby Putinova ideologie měla nějakou budoucnost. Do začátku školního roku zbývá celý srpen, v září si budeme povídat o úplně jiných věcech. Co se týče Putinova režimu, hlavní událost, která urychlila jeho volný pád, se odehrála 24. února.

Zůstaňme ale ještě u podstaty této ideologie.

Je tady Ivan Iljin,⁹ jsou tady pravoslavní stařešinové, a dokonce jsem teď slyšel, že ruské počínání na Ukrajině si zaslouhuje přirovnání k bitvě na Něvě nebo k přijetí křesťanství na Rusi.

Jsou tady hned dva Ivani – Iljin a Šmeljov,¹⁰ mimochodem dva hlavní zastánci ruského fašismu,

jejich kolaborace s německými fašisty je zjevná. Mnohokrát jsem mluvil o jejich kolaboraci, to oni považovali Němce za osvoboditele, přestože tento výrok horlivě připisují mně. Když jsem mluvil o Hitlerovi jako o osvoboditeli, jen jsem citoval kolaboranty, nic jiného. Kolaborantů bylo hodně jak v Rusku, tak v zahraničí. Netvařme se prosím, že neexistovali. *Deník kolaborantky*¹¹ patří k nejznámějším knihám válečné literatury. Iljin a Šmeljov fašismus, vpád Teutonů, vítali. Považovali je za spojence proti bolševismu. A nejen to, mnohé z myšlenek německého fašismu jim bylo blízké. Připomeňme si Šmeljovův otevřený antisemitismus.

Ano, vidíme zde jakýsi pokus navázat na Iljinovu ideologii. Iljin dokonce býval představiteli ruské administrativy často citován. Mimochodem, mnozí už tehdy říkali, že to byli Britové a Židi jako Litvinov, kteří ohavně zabránili spojení dvou bohatýrských národů – germánského a ruského. Proto spojenectví Hitlera se Stalinem vzbudilo u mnohých Rusů v emigraci i doma nadějeplný optimismus. V Putinově ideologii tedy není nic principiálně nového. Je to ruský fašismus, postavený na protizápadní, antiamerické, antiliberální myšlence vlastní cesty a jakési exkluzivní spirituality. Nemá smysl tuto ideologii podrobně rozebírat, jelikož je celá založena na jednom principu: zabijeme vás, protože jsme lepší.

To je tedy hlavní důvod, kvůli kterému Ukrajina nezapadla do Putinovy vize uspořádání světa?

Ukrajina nezapadla do Putinovy vize uspořádání světa, protože odmítla políbit ďábla pod ocas a znovu se spojit s touto říší. Ideologové

operace Z považují Ukrajinu za část „ruského světa“, která se zbláznila. Vždycky byli naši, vždycky jsme je milovali, milovali jsme jejich písňe, milovali jsme jejich sádlo, milovali jsme jejich holky, opravdu jsme je měli moc rádi, když byli naši součástí. Jenomže dostali chuť žít samostatně, upadli pod západní vliv. My je teď toho západního vlivu zbavíme a oni se nám radostně vrhnou do náruče, zase spolu budeme jíst boršč. To je naivní, naprosto idiotská, ale zároveň velice agresivní myšlenka, která je z nějakého důvodu rozšířená mezi grafomanskými literáty typu Máši Vatuninové. Mluví o sobě s takovou uslintanou něhou, až se celá zajíká: tyhle ručičky ty lesní plody sbíraly, tyhle nožičky prochodily celou Ukrajinu. Ale ani se nenaděje, a tyhle ručičky, nožičky odtamtud hodně rychle poletí.

Takový úpadek morálky a vkusu, jaký vidíme v nechutných textech ideologů Z-agrese, Rusko prostě nezažilo. Ještě nikdy nebylo na stránkách ruského tisku, promiňte, tolik sraček. Ani v dobách šovinismu v roce 2014, ani ve dnech velkého teroru v roce 1937 Rusko nezažilo takový úpadek vkusu. Jisté je, že tuto ideologii zřejmě dokážou fundovaně analyzovat pouze lékaři.

Jaké jsou teď vaše další plány?

Momentálně píšu dvě knihy. Píšu knihu o Zelenském s názvem *VZ* a píšu román, který se jmenuje *In Team*, obojí v angličtině. Kdy a kde to vydám, netuším. Nevím, jestli to vůbec bude někoho zajímat. Práce mám celkem dost. Navíc v září mi má vyjít nová sbírka ruských básní. Jmenuje se *Druhá smrt*. Kde to vyjde, zatím nedokážu říct, ale bude se hojně prodávat na mých amerických vystoupeních.

Proč je právě teď potřeba psát knihu o Volodymyru Zelenském?

Zaprvé proto, že Volodymyr Zelenskyj je letos nejdůležitější postava na světě. Je prostě nejdůležitějším člověkem. Je příkladem pro celý svět. Zadruhé, tuto myšlenku jsem nosil v hlavě už dlouho. Tam, kde by jinak převládly pragmatické zájmy a vypočítavost, tam, kde by systémový politik utekl, Zelenskyj se zachoval jako hrdina. Je to herec, který si zahrál hrdinu a všem ukázal, že hrdinou je. Toto je klasický případ, jako byl generál della Rovere. Jsem nesmírně potěšen, že humanitní a tvůrčí inteligence dala prostřednictvím osobnosti Zelenského najevo, že hlavním rezervoárem vládců jsou talentovaní lidé s odvahou a svědomím.

Projel jste Ukrajinu, pokud si dobře vzpomínám, viděl jste přátele, kolegy. Jaký je váš pocit, je šance, aby se vztahy mezi Rusy a Ukrajinci někdy urovnaly?

Nemohu a nebudu hádat, ale mohu s jistotou říci, že pokud se německý národ dokázal po druhé světové válce obrodit, myslím, že i Rusko má šanci začít od nuly, respektive z minusu, a nabídnout světu něco jiného než teď. Novou pozici na mapě světa Ukrajina samozřejmě nedostane. Bude muset sousedit s námi. Ale ani krokodýlí příkop mi nezabrání v komunikaci s ukrajinskými přáteli. O cestě, kterou Rusko bude muset projít, aby se s ním dalo, když nic jiného, tak alespoň komunikovat, mají v Rusku, obávám se, mylnou představu, protože nevědí, jak se svět dívá na putinismus. V souladu s Tolstým, není to ani nenávist, ani znechucení. Vnímám ho jako něco, co je popřením člověka,

jeho podstaty, zvláště po Buče a Vinnici, po tom, co všechno se stalo a co bylo řečeno ruskou propagandou. Dosáhnout toho, aby Rusku znovu někdo naslouchal, bude velice dlouhý a těžký proces. Nakonec naše generace udělala maximum a udělá všechno, co bude v jejích silách, až přijde doba naší sociální rehabilitace. Je to strašně těžký úkol.

Takže co teď? Nabízí se známá otázka: „Co dělat?“

Po Osvětimi, jak známo, bylo také možné psát poezii. Bylo to nutné, aby Osvětim vytěsnila, zaujala její prázdné místo. Potřebujeme vybudovat kulturu svobodného Ruska, kulturu, která nebude založená na dominanci ani na touze být nejhorší, kulturu postavenou na základních křesťanských hodnotách. Kulturu, která nám umožní psát o lásce, dospívání, empatii, zodpovědnosti, výchově, zkrátka o všem, co souvisí s člověkem. Současné Rusko má zvířecí podstatu. Naším úkolem je přetvářet ho v lidskou zemi.

Hovoříme-li o Rusku, jaké Rusko Putin převzal a jaké Rusko nám zanechá?

Nepřevzal ho v nejlepším stavu, protože Jelcin ho slušně zdevastoval. Převzal ho jako zemi s téměř všemocnou oligarchií, se zvůli moci, ale s dobrým tiskem a s velkou nadějí na novou kulturu. Zanechává ho totálně zničené, demoralizované, v těžkém kómatu. Ale jak víme, čím je dno bližší, tím silněji se od něj lze odrazit.

Možná že kdyby všichni a včas, v devadesátých letech, přečetli *Souostroví Gulag*, neměli bychom tuto vládu. Není to otázka pokání,

které nebylo učiněno, a teď nás pochopitelně čeká pokání další?

Rusové hodně četli *Souostroví Gulag*. Četli ho jako dokument o sovětském represivním systému. Ale *Souostroví Gulag* nevypráví o sovětské, ale o ruské represivní mašinerii, navazuje na linii Čechovova *Ostrova Sachalin*, na Doroševičovy *Nucené práce*, na to, co ve své próze zachytil Korolenko a tak dále. Shodou okolností jsem měl v jarním semestru přednáškový cyklus „Vězení v ruské literatuře“. Kromě *Souostroví Gulag* v něm poměrně podrobně rozebírám nejdůležitější texty k tomuto tématu. *Souostroví Gulag* bylo v Rusku vnímáno značně redukované a nesprávně, jako příběh o špinavém stalinismu, o velkém teroru. Ve skutečnosti Solženicyn uhodil hřebík na hlavičku, vystihl to podstatné – represivní povahu jakéhokoli ruského režimu. Protože donutit lidi, aby byli vděční za takový život, aby ho vydrželi, je možné jen za jediné podmínky – a to, že soudní a vězeňský systém je totálně nehumánní, že je totálně nelidský. Pouze za takového GULAGu mohou existovat zbývající ostrovy ruského souostroví.

To nikdo nepochopil, i když Solženicyn o tom píše naprosto otevřeně. Říká, že i před sovětskými tábory nucených prací byly v Rusku hlavními nástroji k udržení pořádku v zemi vězení a nucené práce. Tak tomu bylo odjakživa. Žádné jiné prostředky k udržení pořádku neexistovaly. Myslím si, že toto sovětské chápání *Souostroví Gulag* je u konce. První věc, kterou bude muset nová vláda udělat, je, že bude muset od základů změnit ruské zákonodárství, zrušit soudní systém, ve kterém je v 99,9 % obviněných odsouzeno. Je nezbytně nutné, abychom v Rusku vybudovali takový systém, ve kterém nebude

pro člověka největší hrůzou vězení, ale největší hrůzou se stane jeho vlastní svědomí. Jsem si naprosto jist, že to dokážeme.

Zeptám se na emigraci. Lidé odcházejí, stěhují se. Kdysi se emigraci říkalo „rozptyl“, krásné slovo. Čím se bude toto nové „rozptylování“ lišit od těch předchozích, a hlavně, bude mít vliv, řekněme, na naši literaturu?

Problém je v tom, že koncept „emigrace“ se za posledních padesát let ve světě změnil, posunul. Žilo tady obrovské množství evropských Rusů, protože tady měli lepší podmínky pro práci. Politická emigrace se stala znovu aktuální až za Putina. Předpokládám, že v tomto ohledu se nic moc nezmění. Jiná věc je, že část ruské literatury, část ruské kultury, kinematografie, divadla se přesunula tam, kde může pracovat. V Rusku to teď nejde. Jen jsme se přesunuli někam, kde můžeme dál skládat, psát, publikovat, kde naše dny nejsou otráveny strachem a idiotským bojem před idiotskými a zkorumpovanými soudy. Nenazýval

bych to emigrací, ale spíše evakuací. To je důvod, proč jednoznačně spojuji svůj budoucí osud s výstavbou nového Ruska. Jsem naprosto přesvědčen, že období mé americké práce nebude trvat déle než moje americká smlouva.

Vypadá to, že televizní tvůrci jsou silnější než internetoví autoři, respektive ti, kteří skončili daleko od Ruska. Nebo to tak není?

Ano, jsou silnější, ale zanechávají jen mělké stopy. Pán totiž všude uplatňuje princip páky. Mám o tom známou básničku Traktát. Pokud něco působí mohutně, účinek není hluboký. Pokud to „něco“ ovlivňuje mozek, vyžaduje zpracování a osvojení, účinek je hluboký a trvalý.

Existuje známá triáda – levně, rychle a dobře. První dvě části triády jsou kompatibilní, třetí ne. Proto si myslím, že otrava propagandistickými produkty, kterou Rusko nyní zažívá, je sice škodlivá, ale výrazně ho nepoznamená, zmizí to stejně snadno, jako svého času zmizela sovětská rétorika.

INZERCE

OLEG BOGAJEV

Ivana Ryčlová

Komentovaný překlad části dramatické tvorby jednoho z lídrů postperestrojkové ruské dramatiky Olega Bogajeva. Kniha zpřístupňuje osobnost tvůrce, jenž si navzdory realitě, která ho obklopuje, zachovává svobodné myšlení – originálním způsobem zpracovává otázky lidského bytí, ale také neurastenické body novodobé historie.

Nakladatelství JAMU 2022

Brož, 230 stran

Lidé jsou ovlivnitelní poměrně snadno. Tady čtu, že v Rusku se mají začít pálit knihy, které se režimu nezamlouvají, že budou stahovány z knihoven. Situace se docela vyostřuje.

Všichni, jejichž knihy byly spáleny, se buď stali nositeli Nobelovy ceny, nebo jimi už byli, jako Thomas Mann, nebo se stali nejvýznamnějšími spisovateli čtyřicátých let minulého století. Tento osud mi naprosto vyhovuje. Kdyby teď v Moskvě, nedej bože, začali pálit knihy a nebyly mezi nimi ty moje, hrozně by se mě to dotklo.

Jak vidíte krásné Rusko budoucnosti? A vidíte je vůbec?

Všichni jsme viděli krásné Rusko budoucnosti od 19. do 21. srpna 1991. Bohužel se nám ta představa brzy začala hroutit, ale pocit sympatií, respektu, sounáležitosti, jednoty a optimismu byl velmi příjemný.

Kvůli čemu se nakonec zhroutila? Neříká se náhodou, že to je osud Ruska: pár let reforem a pak to sklouzne k něčemu podobnému, jako vidíme dnes?

Ne, nic takového. Skutečný osud Ruska je jiný. Tenkrát bylo všem těm lidem hořícím nadšením, organizátorům a dobrovolníkům, kteří vystoupili z davu, dáno jasně najevo, že se s nimi na žádném místě v novém státě nepočítá. Týkalo se to hlavně zakladatelů Bílého karafiátu.¹² Ubránili jste nás, děkujeme, jděte zpátky domů. Ale ve skutečnosti se právě tito lidé nezištně zapojovali tam, kde bylo potřeba. Ať už hlídali vagony s humanitární pomocí nebo třeba zajišťovali činnost charitativních organizací.

Rusové jsou schopni, dobře si to pamatuju z pandemie, vzednout se obrovskou vlnou vzájemné pomoci. A právě jakýchkoli projevů toho, že lidé jsou schopni se zorganizovat, se stát hrozně bojí. Mítu Aleškovského, známého filantropa, který za tento stát udělal spoustu věcí, které nemusel, protože by je nikdo jiný neudělal, dali také na seznam zahraničních agentů. Hrozně se bojí iniciativy mas zdola. Krásné Rusko budoucnosti je zemí, která si sama rozhoduje o svém osudu. ■

/ Rozhovor byl vysílán *Rádiem Svoboda* pod názvem *Vlast duchovno mŕtvyh ljuděj* 3. srpna 2022 online. Včetně nahrávky ankety v ulicích Moskvy je dostupný z: <https://www.svoboda.org/a/vlastj-duhovno-mertvyh-lyudej/31972218.html> [Cit. 8. 11. 2022.]. Videozáznam pro *Kontexty* vybrala, přeložila, k publikaci upravila a poznámkami opatřila Ivana Ryčlová. Celý text s obsáhlým poznámkovým aparátem a vysvětlivkami pro českého čtenáře je dostupný na internetové stránce časopisu *Kontexty* <https://casopiskontexty.cz/putinismus-vlada-dusevne-mrtvyh-lidi/>. Pro tištěnou verzi byl redakčně zkrácen. /

- 1 Vladislav Surkov (*1964), autor některých aspektů tzv. putinismu, včetně razantní proměny ruských médií, mj. přišel s myšlenkou vytvoření Novoruska na východní Ukrajině.
- 2 Lesja Ukrajinka (1871–1913), vynikala především přírodní lyrikou. Je jedním ze symbolů ukrajinské kultury. Mykola Chvylovoj (1893–1933), ve 20. letech 20. století plně podporoval a realizoval politiku „ukrajinizace“ a vystupoval proti rusifikačním tendencím.
- 3 V září 1999 prezident Putin v řeči věnované boji proti teroristům uvedl mezi místy, kde mohou být dopadeni a zneškodněni, mj. veřejné toalety. Obrazně chtěl naznačit, že spravedlivému trestu nikdo neunikne. Tento výrok se stal v Rusku velmi populární.
- 4 Jde o Putinův projev přednesený 10. 2. 2007 na mezinárodní mnichovské bezpečnostní konferenci. Putin se ve svém vystoupení nečekaně pustil do ostré kritiky

americké zahraniční politiky. Konstatoval, že Washington se snaží vnutit svou vůli celému světu. Neušetřil ani své německé hostitele, které kritizoval mimo jiné za podporu rozšiřování Severoatlantické aliance na východ.

- 5 Ilja Jašin (*1983), ruský opoziční politik, aktivista a blogger, jeden z lídrů politické strany Republikánská strana Ruska – Strana národní svobody, zatčen v červenci 2022. Vladimir Kara-Murza (*1981), opoziční politik, publicista, absolvent Cambridge, jeden z nejurputnějších Putinových odpůrců, režim se ho dvakrát pokusil otrávit (2015, 2017). Získal Cenu Václava Havla za rok 2022. Dříve koordinoval opoziční hnutí Otevřené Rusko. Nyní je ve vězení.
- 6 Poslední Bykovův román *Stíhač (Istrebitěl)* vyvolal v Rusku vlnu polemiky. Relevantní recenze je dostupná z: <https://podiemvrn.ru/cbitye-letchiki-dmitrija-bykova>
- 7 Smenovechovství – jeden z nejvýraznějších myšlenkových proudů ruské emigrace, který vznikl ve 20. letech minulého století. Název je odvozen od sborníku statí *Smena vechov* (volně přeloženo: Výměna etap, Předěl), vydaného v roce 1921 v Praze. Smenovechovci byli pro spolupráci se sovětským Ruskem. Argumentovali tím, že bolševická vláda se „obrodila“ a hájí národní zájmy Ruska.
- 8 *Bratr 2* (2000), akční thriller natočený v rusko-americké koprodukcí, „drsná gangsterka“ volně navazující na

filmový snímek *Bratr* (1997). Hrdinou je mladík, který bojoval v čečenské válce. Do děje jsou zapojeny motivy vraždy a msty, a taky mafie.

- 9 Ivan Iljin (1883–1954), ruský filozof, náboženský myslitel a publicista, autor tzv. křesťanského fašismu.
- 10 Ivan Šmeljov (1873–1950), ruský spisovatel, publicista, pravoslavný myslitel, po Říjnové revoluci emigroval, na počátku 30. let byl dvakrát nominován na Nobelovu cenu za literaturu.
- 11 *Zapisky kollaboracionistki*, poprvé vyšly roku 1954 v ruském emigrantském časopise *Grani*. Pod pseudonymem Lidija Osipovová je v zahraničí vydala ruská spisovatelka a novinářka Olimpiada Poljaková (1902–1958). Po druhé světové válce žila v Německu. Svou kolaboraci s německými fašisty během Velké vlastenecké války ospravedlňovala bojem proti bolševismu.
- 12 Belaja gvozдика, jedna z organizací, které vznikly na obranu tzv. Bílého domu (budovy Nejvyššího sovětu SSSR, sídla ruské vlády na břehu řeky Moskvy).

Michail Sokolov je zpravodajem ruské redakce RFE/RL.

INZERCE

Seferis

Polsko a romantismus

Burda / Součková

Ulmanová / Klusák

Čejka / Jamek

Urbánková / Kolář

Williamsová / Bernhard

Zakopalová / Janion

Krysowski / Trávníček

Bonnefoy / Pelán

Hladký / Roleček

Nodl / Koupil / Zizler

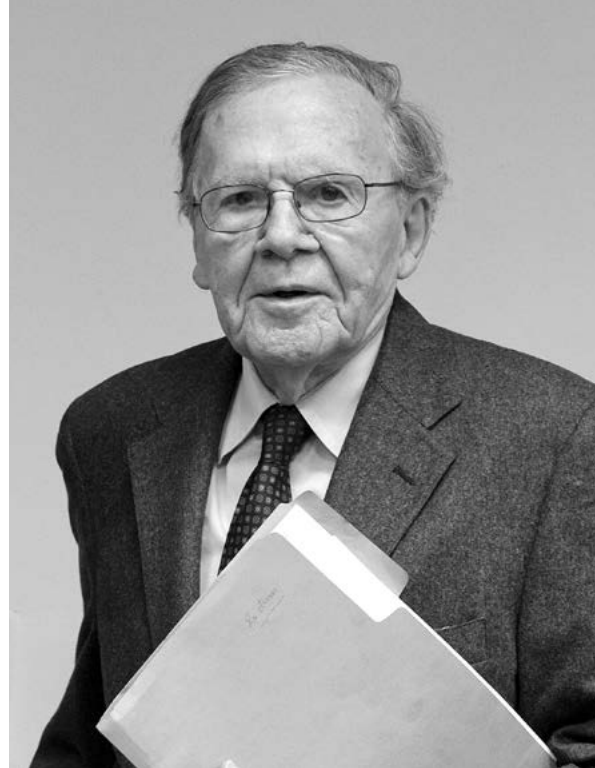
3/22

www.souvislosti.cz

revue pro literaturu a kulturu

S Petrem Demetzem (nejen) o Kafkovi

Mojmír Jeřábek

Peter Demetz. Foto: Wikimedia Commons

Peter Demetz, germanista, literární vědec, kritik a překladatel česko-německo-židovsko-ladinského původu se v říjnu tohoto roku dožil sta let. Jeho texty se objevovaly v revue *Kontexty* a dříve i v časopise *Proglas*, v CDK jsme vydali jeho zatím poslední knihu *Diktátoři v kině* (2020). Následující vzpomínkový text vznikl na základě rozhovoru, který jsme s Petrem Demetzem vedli při příležitosti jeho významného výročí.

„Smutné je [...] pouze pomyšlení, jak těžce byla naše kultura ochuzena tím, že autoři jako Demetz byli nuceni po desítky let působit mimo domácí český kontext. Škoda je nenahraditelná.“ Tak uzavírá Milan Uhde svůj příspěvek v *Lidových novinách* 21. října, v den stých narozenin emeritního profesora Yaleovy univerzity ve Spojených státech Petra Demetze. List věnoval tomuto jubileu žijící legendy světové germanistiky a literární vědy jednu stranu.

Peter Demetz je pražský rodák z česko-židovsko-německo-ladinské katolické rodiny. Ano, v roce 1922 bylo v Praze mnoho smíšených rodin, ale to zvláštní u Demetzů jsou právě

Ladinové, nárudek z údolí italských Dolomit, který si svůj jazyk, dialekt latiny, udržel od římských dob až dodnes. Demetzův dědeček z otcovy strany přišel do Prahy z údolí Val Gardena (ladinsky zvaného Gherdëina, německy Grödenertal). Demetzův otec Hans se stal dramaturgem Německého divadla v Praze a poté i divadelním ředitelem Spojených německých divadel v Brně.

Jsem jedním z těch, kteří se znovu a znovu vrací do Brna, i když jsem se narodil v Praze. Nejšťastnější dny svého mládí a slunečnou dobu první Československé republiky jsem strávil v Brně. Je mnoho důvodů, proč se rád procházím z Úvozu do Joštovy nebo z náměstí Svobody k hlavnímu

nádraží nebo proč rád posedím u Kolbavy na kávě. Mé první myšlenky na Brno jsou spojeny se vzpomínkami na prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka. Když mi bylo šest let, díval jsem se ven oknem z otcovy kanceláře v Redutě a pozoroval prezidenta Masaryka, který tu byl právě na návštěvě Zemského muzea – byla to státní návštěva, která z města udělala město politiků, stárnoucích legionářů v rozmanitých uniformách, krásných dívek v moravských krojích, a pan prezident, pokud si dobře vzpomínám, stál oděn ve světlém letním obleku, téměř bílém. Tyto zářivé obrázky z mé paměti nikdy nevymizely, zavzpomínal v roce 2014 Peter Demetz na půdě Masarykovy univerzity při udělování čestného doktorátu.

V Brně zažila Demetzova rodina rok 1938. Student německého gymnázia se musel podobně jako jeho židovští spolužáci rychle přesunout do jiných škol – v jeho případě to bylo vynikající klasické gymnázium čili první české gymnázium na Legionářské, dnešní třídě Kapitána Jaroše. Sprátcí se hlavně se spolužákem Vojtěchem Jestřábem, jenž je zase blízký o hodně mladšímu studentovi Milanu Kunderovi. Na chodbách se Peter Demetz setkává možná ještě s Ivanem Blatným či Zdeňkem Rotreklem, nepochybně pak například se Stanislavem Krátkým, jehož jubileu se v tomto čísle *Kontextů* také věnujeme. Okupace a válka však tvrdě zasahují – maminku Peter doprovází na shromaždiště k deportacím do Terezína, sám je označen za židovského „míšence“ a deportován do táborů v Německu. Ke konci války se mu podaří utéct a dostat se do Prahy.

Ihned po skončení války se pouští do studií na Univerzitě Karlově: filozofie, srovnávací vědy náboženské, anglistika – ale především germanistika, v níž posléze dosáhne světového věhlasu. Studuje u prof. Huga Siebenscheina, ale také u Jana

Patočky či Ladislava Riegera. Peter Demetz tak patří mezi poslední pamětníky naší germanistiky v mezidobí let 1945–1948. Jeho disertace ho směřovala k dílu Franze Kafky. Současný přední kafkolog Reiner Stach zdůrazňuje, že Kafka byl v době své smrti (1924) významný, známý a ceněný autor. Jak tomu však bylo v Československu těsně po roce 1945, kdy bylo odmítáno cokoli jakkoli německé, bez ohledu na to, kdo je autorem? Na to jsem se pana profesora zeptal nyní přes oceán.

Peter Demetz: Kafka v Praze v roce 1945, po konci druhé světové války, byla otázka generací. Emil Utitz, který se vrátil z věznění v táborech, vzpomínal na společné roky s Franzem Kafkou na staroměstském gymnáziu, můj otec zase vzpomínal na kus společné cesty, kterou míval s Kafkou, když chodívali Celetnou. Především šlo o pondělní rána, kdy oba unikali ze staré Prahy – Kafka ze Staroměstského náměstí, otec z Týnské – a vydávali se společně na cestu do svých kanceláří v modernější části Prahy. Otec pak také např. organizoval tryznu za Kafku na Kleine Bühne Nového německého divadla.

Pro mladou generaci byl Kafka importovaným zbožím, protože nám ho sem přinesli z Anglie, především českoslovenští vojáci. Ti se seznámili s Kafkou v angličtině a vrátili ho tak zpět do vlasti. Nesmíme zapomenout, že skotský překladatel Kafky do angličtiny Edwin Muir zastával v Praze od roku 1946 důležitý post šéfa anglického kulturního oddělení (British Council). Překladatelka Willa Muirová, jeho žena, mu při tom pomáhala [společně přeložili v roce 1930 Kafkův Zámek, 1937 Proces a 1946 Ameriku – pozn. MJ]. Jiný dobrý příklad pro import Kafky: v říjnu 1945 jsem potkal svého bývalého spolužáka Georga Jiřího Fischera v uniformě řadového tankového vojáka

(zlá rakovina si ho sebrala o několik měsíců později) a mluvili jsme o jeho četbě Kafky v Anglii.

Vaše první kafkovská publikace *Franz Kafka a Praha* vstupuje do této doby. Jaký byl její ohlas?

Moje knížečka z roku 1947 byla první a poslední publikací té doby o Kafkovi a místních poměrech. Čtenářstvo bylo už tehdy rozštěpeno na marxisty a „existencialisty“ (Kafka) a moje publikace stačila, aby mne přiměla k putování do exilu.

O dramatickém útěku se dočteme ve vzpomínkové knize *Ein Rückblick auf 80 Jahre* (Ohlédnutí za 80 lety) německého germanisty, Demetzova přítele Hanse Dietera Zimmermanna: „Vyprávěl, jak prchal v nebezpečí života v roce 1949 přes Šumavu do Bavorska. Při útěku musel nechat v lese kufr. Tak by se tedy dalo říct, že Peter Demetz má ještě kufr v Čechách. A že si uchoval myšlenky na ztracenou vlast, i když v Novém světě došel slávy a uznání.“

Začátky v exilu nebyly jednoduché, nejprve tábor pro „Displaced Persons“ v Bavorsku, pokus o studia v Curychu a Londýně, dva roky v rozhlasové stanici Svobodná Evropa, kde se setkává s Pavlem Tigridem. Pak vystěhování do USA, opět studium, na Columbia University, a v roce 1954 pak přechod na jednu z nejuznávanějších univerzit v USA – Yale. Tam učí jako profesor německé a srovnávací literatury až do penzionování začátkem 90. let. Píše německy, anglicky, česky.

Od roku 1990 se Peter Demetz často vrací. Navštěvuje nejen Prahu a Brno, ale také Vídeň a jižní Tyroly. Memoárovými knihami se vrací do

předválečné Prahy i Brna, do těžké doby okupace, do *Prahy ohrožené*.

Profesor Demetz však nežije jen vzpomínkami, ale zapojuje se do mnoha významných aktivit a projektů. Jedním z nejvýznamnějších je *Tschechische Bibliothek*, třiatřicetisvazková česká knihovna, která v nových překladech do němčiny nabízí zájemcům to nejlepší nejen z české literatury především 20. století, ale třeba i z filozofie. Editory byli Peter Demetz, Eckhard Thiele, Jiří Gruša, Peter Kosta a Hans Dieter Zimmermann. Toho fascinovalo, jak při setkání v jedné berlínské kavárně načrtl Demetz na kousek papíru – snad to byl účet – prakticky celý obsah budoucí knihovny!

To vypadá, pane profesore, jako byste takový projekt promýšlel již léta, nebo jste na základě své erudice improvizoval?

Ne. Není to úplně překvapivé, neboť tato myšlenka mne zaměstnávala již v době mého krátkého studia ve Švýcarsku. Překládal jsem mj. Babičku Boženy Němcové pro Manessovu knihovnu světové literatury.

Děkuji za rozhovor a přejeme za celou redakci *Kontextů* i Centra pro studium demokracie a kultury hodně zdraví do dalších let a elánu do práce! ■

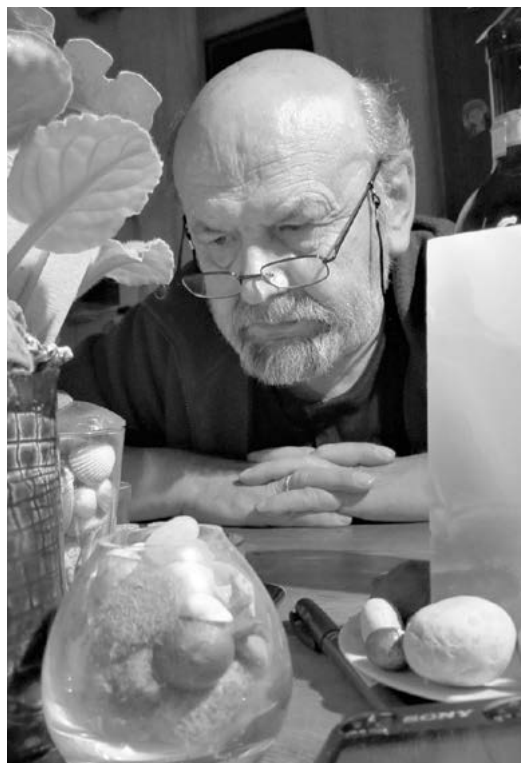
Mojmír Jeřábek (1957),
germanista a bohemista,
ředitel Českého centra Vídeň.

Nikdy nejde vyslovit všechno bezezbytku

Rozhovor s básníkem
a katolickým knězem
Františkem Xaverem Halašem

Josef Mlejnek

F. X. Halaš. Foto: Lucie Novotná

Ve čtvrtém letošním čísle našeho časopisu jsme přinesli malý výběr z básní Františka X. Halaše pod názvem *Válím sudy proti kopci*. V září jej v Libíně u Třeboně, kde autor v současnosti žije, navštívil náš stálý spolupracovník – z jejich setkání vzešel následující rozhovor.

František Xaver Halaš (30. října 1946) pochází z malé vsí Sestrouň na Sedlčansku na jihu středních Čech. Po maturitě na průmyslovce a po základní vojenské službě byl přijat ke studiu na CMBF v Litoměřicích. Kněžské svěcení přijal v roce 1974 a působil v řadě míst, mimo jiné v poutním místě Strašín, kde byl jedním z jeho předchůdců P. František Daniel Merth. Z duchovní správy odešel před pěti lety, v současnosti žije „na odpočinku“ v Libíně u Třeboně, kde podle vlastních slov funguje jako obecní kaplan. Dům, v němž žije, připomíná misijní stanici. Má obrovskou knihovnu, množství grafik a obrazů a také

obsáhlou fotodokumentaci z cest do Itálie, především do Říma. Básnický dar u něj podobně jako právě u Mertha žije ve zvláštní symbióze s kněžským povoláním. Jeho poezie je duchovní, ale nezůstává bez uzemnění: Halašovy verše mají svou specifickou hustotu, na co nejmenším prostoru zachycují co nejvíc obrazného. V roce 2003 mu vyšla sbírka *Taciturna (Vetus Via)*, v roce 2014 vydal vlastním (nepatrným) nákladem knížku *Strašeň*, v rukopise zůstávají sbírky *Zlomky* a *Útržky* a *Zádrhely*. Z polštiny přeložil a vydal básně Jana Twardovského a Anny Kamieńské, v rukopise má překlad veršů Janusze Stanisława Pasierba. (jfm)

Někdo se narodí do vzdělaneckého prostředí, má ke všemu snadný přístup, a často si toho neváží. Někdo jiný se však musí k podstatným věcem přibližovat složitěji a sám. Jak tomu bylo v tvém případě? Jak tě utvářela rodina, tvoji rodiče?

Je jasné, že někteří lidé mají mnohem přínosnější rodinné prostředí, a stejně jim to může být houby platné. Tím základním je pravdivost života rodičů. A není ani třeba mít za rodiče plamenné vyznavače víry, postačí, je-li v nich nějaká základní pravdivost, která dává dítěti daleko víc než zaplacené kurzy a bůhvíco ještě. Než nějaká podpora pouze v rozvíjení určitého talentu. Naši byli velice chudí a žili jsme v zapomenutém kraji. Zapomenutý byl v podstatě odjakživa, nebylo to za mého dětství a mládí jen bolševikem.

Kde přesně se nachází?

Má rodná víska Sestrouň i ostatní obce, kde jsme postupně s rodiči bydleli, se nachází na Sedlčansku, v jižní části středních Čech. Konkrétně jde o krajinu mezi Chyškami a Nechvalicemi, lze do ní zahrnout i Prčici. Kopce, odkud je všude daleko. Tamní lidé byli téměř odříznuti od civilizace a jediné, co připadalo v úvahu, bylo žít se někde jinde. Jako mladí lidé si mohli moji rodiče najít živobytí v podstatě jenom u sedláka. Odejít někam na školu nešlo, bylo to daleko a všechno by se muselo složitě zařizovat. Lidé odtamtud neměli žádné velké ambice, pokud se nejednalo o sedláky a jejich rodiny, a drobní chalupníci museli posílat své děti pracovat k sedlákům. To znamenalo, že se moji rodiče museli i později žít pouze zemědělstvím. A protože po únoru 1948 nepatřili mezi sedláky,

kterí mohli vstoupit do JZD, museli pracovat na státních statcích.

Měli tvoji rodiče alespoň malé hospodářství?

Vůbec ne, naši sami nehospodařili, někdy jsme měli prase, kozy a drůbež, ale jenom to, co se vešlo do chlívku při našem bytu, do kterého jsme se nastěhovali. A bydliště jsme museli občas měnit. Až později, ke stáru si táta našel práci v nějaké dřevozpracující továrně.

Polepšil si tím nějak?

Přece jen to bylo snazší než obsluhovat ráno i večer nějaký dobytek nebo být od rána do večera na poli. Cestou ze školy jsem místo domů chodil za matí nebo za tátou a vracel jsem se až s nimi. Byl to docela zvláštní způsob života. Ve městě děti obvykle chodily ze školy rovnou domů.

Nebo do kroužků?

Tenkrát kroužky moc nebyly. Nezažily je moc ani městské děti. Sem tam někdo, kdo se zrovna učil hrát na nějaký hudební nástroj.

Jak tě rodina formovala ve věcech víry?

Co se týče reflexe víry, jak se tomu blbě říká, ta u mne nastala až později, když mě přešly všechny možné puberťácké vylomeniny. Ale moji rodiče byli zbožní lidé. Jejich vztah k Hospodinu byl prostý, nekomplikovaný. Jejich život byl jako u Boženy Němcové sladěn s církevním rokem účastí na bohoslužbách v neděli a ve sváteční dny. Četly se u nás knihy jako *Otec vyhoštěných*, o otci Damiánovi mezi malomocnými na ostrově

Molokai. Knížek jsme doma moc neměli, vzpomínám, že nám rodiče koupili Puškinovu *Pohádku o caru Saltánovi*. Vůbec jsem tehdy netušil, že jde o jedno z významných děl světové literatury a že se mi dostalo nenápadně do rukou něco důležitějšího. V sobotu navečer bývala v rádiu četba na pokračování, *Bylo nás pět, Pučálkovic Amina, Bělohřávek z Veselých občanů sichemských* od Ernesta Claese...

Tak to jsme v té době oba poslouchali paralelně, každý z jiného konce Čech. Veselé občany někdo přeložil do hanáčtiny a četl je Karel Höger.

Tyhle četby na pokračování byly dobré v tom, že nebyly programově vedeny v socialistickém duchu proti něčemu. A v rodinách jako naše většinou nic jiného než rozhlas nebylo. Něco takového jako desky nebo gramofon nepřipadalo tehdy v úvahu.

Kdo ti z oněch obyčejných lidí utkvěl nejvíc v paměti?

V době, kdy jsme bydleli na Červeném Hrádku, žili tam v takové chaloupce, v zevnitř bíle natřené dřevěnici, jistí manželé Královi. Když Mladotové ze Solopysk, majitelé zámku, po únoru 1948 odešli, zůstali po nich na Červeném Hrádku ti Královi, v mém dětství to už byli stařeček se stařenkou. Mladotové se po devadesátém roce vrátili, zámek dostali zpátky, brzy však vymřeli, a teď ani nevím, komu ho předali. Pan Král byl u hrádeckých Mladotů komorníkem, co jeho žena dělala, už přesně nevím, nejspíš měla něco do činění s kuchyní. Oba v sobě měli zvláštní noblesu, obzvlášť právě on. Připadal mi jako postava z historie, jako její relikv.

Byli jste s nimi v kontaktu?

Bydleli vlastně stále na Hrádku, a především chodili také do kostela. A občas jsme s nimi šli společně do Kosovy Hory, pár kilometrů od Sedlčan, na bohoslužby, zvlášť okolo Dušiček. V Kosově Hoře se nacházela rodová hrobka Mladotů a bohoslužba probíhala na hřbitově. Nepamatuji se, jestli Královi někoho měli, ale myslím, že byli bezdětní. Snad jen nějakého synovce, ale ten byl bůhvídkde. Byli oba opravdu obyčejní lidé, ale zároveň byli zvláštní tím, že působili, nechci říct jako stráž, ale prostě jako hlídka, která tam zůstala z minulých dob. Ze zámku komunisti nakonec udělali internát pro učně, kteří se v Sedlčanech učili v oboru nožíř, moc toho v Sedlčanech k učení nebylo. Ti učni zámek vybilili, z oken litalo rozbité zbylé zařízení, část někdo uchvátil už předtím, patrně tam toho už moc nezbylo. Ti učňové pak asi spali na železných postelích... Zámek byl, a stále je, obrostlý břečťanem, všechno bylo takové ponuře zvláštní. Někde roztráskané nádobí se občas objevilo i na psím hřbitově.

A co ti Královi, neměl jsi příklad v nich?

Oni byli také prostí lidé. Žádá honorace. Spíše než o ně samotné šlo možná o to, co pro mě představovali. Byli takoví jakoby mimo čas. Dostali směšně malou penzi a nějak v tom Hrádku přežívali, pěstovali si slepice a králíky, relikv z ještě normálního světa. Mě na nich přitahovalo, že jde o něco, co nikde okolo není, protože ti lidé opravdu byli...

Zakořenění, zakotvení?

A někoho takového jako oni jsem skutečně nikde v okolí neviděl, ale ne že by představovali

nějakou raritu. Oni se ani nemuseli ničemu přizpůsobovat, protože byli staří, a ne že by už nepatřili do tohoto světa, ale žili v jeho ústraní, což je činilo velice svobodnými, protože současnost už v podstatě nepotřebovali. Tohle mě na nich asi podvědomě přitahovalo. Žili ve stínu zámku, a ten Hrádek byl v podstatě takový hrad, upravený do takové romantické gotiky. Zdi byly autentické, akorát omítka a střechy byly dotvořeny v duchu romantismu. A ve věžích zámku byly ještě usídlené kavky. Tenkrát to byl běžný pták, dneska kavku nikde nepotkáš.

Chodil jsi ve škole do náboženství?

Chodili jsme, já i sestra, učila nás paní katechetka, vlastně slečna, poměrně už stará dáma. Učila, jak se běžně náboženství vyučovalo, tj. vypravovala biblické příběhy, bylo to hezké... Za nás chodilo ještě hodně dětí, zvláště ty, co docházely z okolních vesnic, ale i místní, neúčastnily se pouze děti místních komunistů. Ve škole to bylo trpěno. Víím, že máti byla na začátku každého roku pozvaná k řediteli, který měl spoustu pindů a každý z rodičů před ním musel účast dětí obhájit, takže to nebylo lehké. Neříkám, že kdyby tam to „nábičko“ nebylo, že by to vůbec nevadilo, že by to člověka vůbec neovlivnilo – poznali jsme biblické příběhy a paní katechetka k nim občas přidala i objasňující komentář. A hlavně to měla sestavené tak, že ony starozákonní příběhy byly pojaty jako cesta k příběhu Mesiáše. Ono se tomu říkalo biblická dějprava, takže to byly dějiny vyvoleného národa, které směřovaly k příchodu Mesiáše a novozákonnímu dění.

Měly události a zážitky z raného mládí vliv na tvá pozdější rozhodnutí?

F. X. Halaš s rodiči, sestrou Marií a neteří Lucií, první polovina 70. let. Foto: rodinný archiv L. Novotné

O pozadí svého dětství jsem nikdy moc nepřemítal. Ne že by všechno patřilo jen do oblasti podvědomí, ale vliv dětství si moc nevybavuji, nikdy jsem „necítil potřebu“, jak se blbě říká, nad tím vším hloubat. Možná to bude také tím, že můj nepodvědomý život, a nejspíš tomu tak je i u hodně lidí, začal až přednáškami na fakultě. Protože i ta průmyslovka byla zcela součástí praktického života, přípravy na zaměstnání. Člověk chodil do školy proto, aby ji vychodil a aby ho někde vzali.

Říkáš, že uvědomělý, vědomý život u tebe nastal až s přednáškami na teologické fakultě. Přece v tobě existovalo něco, co tě na tu fakultu přivedlo?

No něco mě tam přivedlo, Bůh milý sám ví, co to bylo. Něco podobného jsi musel zažívat i ty sám. Bylo to i tou dobou, na jedné straně škola, maturita, vojna a tak, to byla v tom komunismu nehodnotová, čistě užitková stránka života, a na druhé straně život nejvlastnější – knížky, které

jsem si sám objevoval, hudba, tenkrát začaly jazzové festivaly, Modern jazz quartet, přijel sem Louis Armstrong. Když jsem pobýval v Praze, tak na mě silně působily takové věci jako Semafor... „Pan Chesterton, ten rozsvítil mou hlavu jako lampu na plyn,“ zpíval Jiří Suchý, a člověk díky jeho písni zjistil, že existuje nějaký Chesterton. Kafku začali vydávat, objevil se Deml. Začala vycházet *Tvář* atd.

Jak ses dostal k Jakubu Demlovi?

Vyšla přece knížka *Moji přátelé*.

V dobách našeho zrání vyšla dost obsáhlá antologie *A co básník*, v níž se některá jména sice neobjevila, ale byla v ní už Zahradníčkova báseň *Užovka v upolínu*. Deml tam myslím chyběl.

A byla tu také mimořádná Nezvalova antologie *Moderní básnické směry*, kde byli uvedeni autoři i všechny možné směry. V ní Deml určitě je.

Naše generace měla vůbec štěstí, že se ona obleva počínající šedesátými lety překrývala s dobou našeho zrání a objevování.

Právě že to přišlo do té naší postpuberty, kdy jsme začali trochu brát rozum.

Kdy ses rozhodl pro kněžskou dráhu, a tedy i pro studium na teologické fakultě?

Někdo říká, že slyšel nějaké volání, ale já to takhle zbožně, mysticky říct nemůžu. Jen jsem najednou zakusil stav, v němž člověk vidí, že nemůže dělat nic jiného. A jediné, co jde, je čekat, že uvidí, kudy má v tom jednom nasměrování jít.

Někdo řekl: ať jdu doprava nebo doleva, vždycky mne to vrátí tam, kam mám jít. Už nevím, kdo to takhle zformuloval. No a pak je ještě ve hře to vnější, člověk je na vojně, byl jsem z těch balíků nejstarší. Po okupaci jsme museli uvolnit kasárna Rusům a stěhovali jsme se na Slovensko. A po okupaci z onoho uvolnění a rozběhnutí pookupační zpětný náraz. Z nabitých edičních plánů přicházely stále častější hlášky: tohle už nevyjde. Rozběh byl najednou zmrazen, knížky šly do stoupy. A vůbec bylo vidět, že všechno půjde do kelu. Co mám dělat, abych nemusel tomuhle marasmu sloužit? Abych alespoň mohl být mimo dosah toho hnoje. Takhle jsem všechno reflektoval, už když jsem byl na fakultě v Litoměřicích. Tam to bylo zpočátku dobré.

Když jsi nastoupil do litoměřického semináře, vládl v něm svobodomyslné poměry. Jak dlouho?

Když jsem v roce 1969 nastoupil, přednášeli nám Josef Zvěřina, Bony, tedy Bonaventura Bouše, Otík Mádr, ale vyhodili je hned po ročníku 1969/1970. Aspoň jsem zakusil svobodnou atmosféru. Zvěřina nám přednášel dějiny umění, na fakultě se tomu říkalo křesťanská archeologie, ale to moc neplatilo, a on s námi chodil po litoměřických památkách a galeriích. Oni sami věděli, že tam dlouho nepobudou, takže jejich práce byla velmi intenzivní. Bonaventura nám přednášel východní liturgii, což byl pro nás objev, poznávali jsme, že existuje ještě něco jiného, a mluvil také o tom, že je nějaká malabarská, mozarabská či syrská liturgie, byzantský ritus, probírali jsme dopodrobna liturgii svatého Jana Zlatoústého, začalo se s překlady latinské liturgie do češtiny. Docházelo nám, že je také ještě něco jiného než zatuhlý tridentský ritus.

Kdo přišel místo nich?

Ono to nebylo hned. Po jejich vyhození ještě nějakou dobu zůstal Jaroslav Kadlec a Stanislav Novák, Josef Hermach, s nímž jsme celý jeden rok probírali Efezany, jeho znalost řečtiny byla udivující.

Byl jsi jediný syn. Jak přijali rodiče tvé rozhodnutí vstoupit do semináře?

Nijak je to nešokovalo. Myslím, že s tím možná i ve skrytu počítali. Vlastně si už ani nepamatuji, jaká byla jejich reakce. Byl jsem na vojně a při jednom opuštění jsem se doma zmínil o tom, že mě do Litoměřic přijali. Při dalším opuštění jsem se dostal do Chyšek na primici Míly Vlka, odehrávala se na návsi, bylo to v roce 1968.

Jak a kdy se v tobě probouzel básník?

Tak to také nevím. To je obojí u mě – a pro mě – záhada. Když jsem začínal číst a poslouchat

F. X. Halaš během základní vojenské služby po okupaci 1968, Slovensko. Foto: rodinný archiv L. Novotné

písničky, začal jsem sám od sebe rýmovat nějaké ty pubertárny. Ale bylo to asi také tím, že jsem byl na vojně a poté v těch Litoměřicích a že jsem se musel začít nějak vyjadřovat. Když má někdo podobné spády, tak v něm automaticky začne rašit vědomí, že lze nebo že je nutné něco vyjádřit slovně, ale jinak. Ne v traktátu, ale v nějakém tvaru, který je alespoň trochu obsažný a není uspávací...

A není takzvaně diskursivní, a tedy pouze vykládací...

Ale na druhou stranu také vidíš, že o tom nemůžeš moc vyprávět. Když o tom někdo moc mluví, nastává obyčejně efekt hor rodících myšky. Nemůžeš své vnitřní reflexe vytrubovat do světa. Dělán si různé poznámky a z nich se potom některé hodí k sobě. Některé nechávám ležet a nakonec zjistím, že k tomu patří jiný nápad... Nejsem disponován k tomu, abych spisoval nějaké dlouhatánské vysoustružované, vyšperkované a prorýmované vázičky, a vůbec nějaké šlechetné věci. A ten fragmentární tvar je něčím, co nejvíc vyhovuje nedořečenosti, která vždycky ve slově je. Nikdy se nedá vyslovit všechno beze zbytku, do mrtě. A většinou se mi u té klasické lyriky, u poezie ve vázané řeči, a dokonce i u řemesla rýmů zdá, že případná „povinnost“ všechno svázat může věci jen uškodit. Je nebezpečí, že báseň přestane být nabitá obsahem a významem a že se rozmělní.

Básnictví a kněžské povolání – mohou podle tebe fungovat jako spojené nádoby?

Asi ano.

Jako u Jakuba Demla i v kontrapunktické verzi?

Deml byl vlastně spisovatel na volné noze a byl znám především jako spisovatel. Až na úplné začátky, kdy kaplanoval, neměl jako penzionovaný kněz nikdy svoji farnost. Měl jen domácí kapli, a pokud jde o zbytek, mohl si dělat, co chtěl. Své psaní chrлил, jako by se ho nemohl pozbýt. Je to znát na jeho textech, mám teď především na mysli často zbytečné polemiky, ale i dialogy s okolním světem. Psaní bylo pro něj způsobem, jak vyjádřit vše, čím byl a čím žil. Řeknu to takhle: Ani ten největší vědec nesrší nápady hned, jak ráno vyleze z postele, až do chvíle, kdy se pomodlí, vyčurá a jde spát. I člověka, který na něčem soustavně pracuje, napadají nejdůležitější věci jenom občas. A nemusí-li se psaním živit, nemusí za každou cenu odevzdávat nějaký kontingent popsaných stránek.

Z vojny jsi vlastně nastoupil rovnou do semináře, netrápil tě nedostatek soukromí?

V prvním ročníku jsme v Litoměřicích bydleli v kanovníckém domě, protože fakulta byla plná, seminář byl přečpaný, a to tehdy zrovna otevřeli seminář i v Olomouci. Byli jsme, ten náš ročník, v čísle tři u katedrály, a až potom jsme přešli do hlavní budovy. Tam jsem jenom část druhého ročníku pobýval ve společném bydlení, spali jsme v jedné cimře a stolek na studium jsme měli v jiném pokoji. Ložnice a studovna. V té ložnici jsme nocovali čtyři, ale podle situace nás tam bylo i pět, sedm, dokonce i osm – podobně tomu bylo ve studovně.

Naštěstí na konci druhého ročníku mně pan profesor Kadlec dal klíče od knihovny církevních dějin, takže jsem se stal správcem tohoto

kabinetu. Když jsem se vrátil z přednášek, tak jsem tam rovnou zapadl a byl jsem tam sám samotinký. To bylo výborné. Takže jsem vůbec nemusel na společnou studovnu a na kutě jsem šel až po večeři. V pátém ročníku jsme se vrátili do kanovnícké rezidence, takže jsme byli trochu izolovaní od takového toho přestádněného soužití.

Nechybělo ti občas v litoměřickém semináři, jak se blbě říká, „kulturní vyžití“?

V semináři s námi studoval Jaroslav Knittl, na kněze byl vysvěcený v roce 1972, brzy přišel o státní souhlas, nastoupil do výroby a vydával samizdat. Jeho spolužák z arcibiskupského gymnázia, malíř Miloš Saxl, byl v té době ředitelem galerie v Roudnici, kterou vybudoval z tamní lobkovické jízďárny. Do Roudnice se dalo dojet v neděli odpoledne lokálkou. Pořád tam byly ještě docela slušné výstavy. V Roudnici bydleli Brodští, Eva a její bratři, objevoval se tam Jaromír Zemina, Adriena Šimotová, člověk tak při tom bohosloví načichl i výtvarným uměním.

Kdy ses setkal s Františkem Danielem Merthem?

Právě na fakultě. Nevím už přesně, ve kterém ročníku, bylo to někdy v sedmdesátém, jednasedmdesátém roce. Někakým nedopatřením měl u nás pater Merth rekolekce. Po večeři jsem k němu vždycky zašel na pokoj, povídali jsme si a já mu také občas dal něco přečíst. Vyjadřoval se docela shovívavě. Jednou jsem mu dal k nahlédnutí sbírku *Žalmy* od Josefa Peterky, vydal ji Ivan Diviš v Mladé frontě, který z ní byl nadšený. Mně se Peterkovy básně zdály být poněkud přeexponované, připadaly mi spíš jako parodie na žalmy.

Primice
F. X. Halaše
v roce 1974.
Foto: rodinný
archiv
L. Novotné

Nějaké kulisy tam sice byly i výrazy, ale... S tím souhlasil a ještě dodal, že je to celé nějak přehnané a přepísknuté – má-li jít o opravdový výraz, nemělo by podle něj cenu pokračovat v expresivitě demlovského proudu.

Tahle stránka Demlova odkazu je navíc patrně nejsnáze napodobitelná...

Vyjádlil se také v tom smyslu, že člověk má právě v umění dělat to, co je mu vlastní, má se držet vlastního způsobu vyjadřování. A je-li někdo ustaven střízlivě, měl by zůstat při tom a nestrojit se do kdovíjaké výbušnosti. Když jsem se později dostal na Klatovsko, tak jsme se s otcem Merthem samozřejmě setkávali na vikariátních sešlostech a občas jsem se za ním zajel podívat na Strašín a dal jsem mu opět sem tam přečíst i něco svého. I své první překlady Anny Kamieňské v samizdatu. On ještě za studií v Brně začínal překládáním Paula Éluarda a nějaké překlady mu dokonce vyšly v Akordu. A zřejmě si surrealistickou manýru trochu osvojil nebo se

mu nějak dostala do povědomí (nechci říct do podvědomí), a je to vidět i na tom jeho způsobu vyjadřování i mimo poezii. Anna Kamieňská se mu líbila, a když mi o ní napsal, byly první dvě věty jeho dopisu opravdu výstižné, ale pokračování už bylo poněkud mimo. Myslím si, že někdy se to má stejně s jeho poezií v tom smyslu, že přijde s něčím jasným a čitelným, s nějakým novým obrazem a uchopením skutečnosti, ale pak už to jen doznívá, trochu jen jako doslov, který jen tak plyne, aniž něco měl s tím počátkem. Ale to jsou jen moje dojmy. Ale u některých jeho básní, těch zjevně menších, se mi líbí na počátku jeden dva nenápadné rýmy, jako když se ryba jen tak zavrtí ve vodě a dál už proud plyne nerušeně.

Žádnou spřízněnost s ním jsi necítil?

Ale ano, spřízněnost v tom smyslu, že on byl také velebníček, který psal, a ne zrovna pobožné farářské texty. Na tom Strašíně udělal spoustu práce se starými zedníky – když tam přišel, lítaly po faře myši a on to tam udělal poněkud zabydlenějším. A ten kostel perfektně zvenku opravil. Ale to byli ještě takoví ti šikovní zedníci ze staré školy, kteří to uměli, takže to pro něj bylo o to lehčí.

Byl praktický?

To nevím, ale pokud jde o stavební práce, zřejmě ano. Pod kostelem měl skalku, takže se pořád hrabal v zemi. Ale musel neustále dokupovat různé hlízy, protože mu je žraly myši. Takže v tomhle asi praktický byl.

Při četbě jeho básní, spíš těch větších, jsem měl a ještě stále mám pocit jakési odtazitosti.

Někdy mi u nich chybí ne snad zemitost, ale chuť, dotyk země.

Zemitost u něj opravdu žádná nebyla a jeho obrazy...

Jeho poezie má kořeny spíš vzdušné. Ale i takové rostliny existují a žijí.

On na Strašíně žil v trochu drsnější realitě, musel dávat dohromady všechny věci, byl tam na to sám. Když v zimě napadl sníh, člověk byl odříznutý od světa. Básně pro něj byly rovněž určitým odlehčením od drsné reality.

Protivahou k ní?

Kostel a fara ve Strašíně jsou asi půl kilometru za vsí a okolo nic není, jen les, takže v zimě museli silničáři často protáhnout cestu pluhem, aby se lidé vůbec dostali na mši. Otec Merth navíc neměl auto, nebyl řidič, byl odkázán na lidi, kteří ho vždy popovezli na další štaci. Nejvíce mrtvým obdobím tam býval advent nebo půst, protože se nic nedělo, nebyly dovolené a ani žádné velké prázdniny, takže v tomhle období byl Strašín obzvlášť osamocený. Houšť se lidé začali objevovat až kolem Velikonoc. To trvalo až do Dušiček a během vánoční doby, ale ona dvě období byla v tom místě hluchá. Výjimkou bylo, když někdo přijel za ním nebo kvůli němu. Strašín byl v tomto ohledu opravdu zvláštní.

To je i tvoje zkušenost?

Byl jsem na Strašíně deset let, takže ano. Od jeho smrti v roce 1995, on tam byl od roku 1970,

až do smrti papeže Jana Pavla II. Strávil tam celých pětadvacet let, což nebyla legrace. Na jednu stranu bylo dobré, že byl v ústraní, ale na druhou stranu to bylo dost náročné, neboť minimálně prvních deset let se musel zabývat všemi možnými opravami. Určitě se tam nenudil, ale v posledních pěti letech byl hodně stonavý a trávil je po nemocnicích. Je blbé, že jej tam těch pět let už po změně režimu nechali jako nemocného člověka v podstatě dožít a nepřeložili ho třeba do Budějovic nebo někam, kde by mohl dělat „jemnější“ práci a kde by o něj bylo líp postaráno. Poté, když už neměl žádné povinnosti, užíval si odloučenost a samotu. Vzpomínám si, že když jsem za ním zašel, byl velice rád, že se u něj někdo objevil, zapálili jsme si cigaretu (kouřil značku Clea), trochu jsme poklábosili, probrali jsme, jak je který soused velebníček nemocný, ale po deseti minutách řekl tak ahoj a zase přijď. Žádné vysedávání z toho nikdy nebylo. Cítil jsem zřetelně, že je zvyklý mít svůj vlastní čas pro sebe.

Jakou změnu pro tebe znamenalo, když jsi zhruba před pěti lety odešel z duchovní správy do penze?

Spíš než do penze jsem odešel do ústraní a v tom ústraní se cítím docela dobře. A jsem rád, že jsem našel místo tady v Libíně, kde působím jako obecní kaplan. ■

Josef Mlejnek (1946), básník, kritik a překladatel.

Hlasy – Epigramy z pobřeží Baltu

Nad poezií Jana Polkowského

Józef Maria Ruszar

Jan Polkowski: *Głosy*, Sopoty 2012,
fotografie na obálce Marysia Gąsienka

Jan Polkowski (nar. 1953), básník, v období komunismu nakladatel a redaktor samizdatových časopisů a knih, ve svobodném Polsku mj. mluvčí vlády Jana Olszewského (1992). Nositel mnoha literárních cen. Autor samizdatových básnických sbírek *To není poezie* (To nie jest poezja, 1980), *Zhluboka dýchej* (Oddychaj głęboko, 1981), *Oheň* (Ogień, 1983), *Stromy* (Drzewa, 1986). *Legálně vydané sbírky*: *Elegie z Tymowských hor* (Elegie z Tymowskich Gór, 1990), *Cantus* (2009), *Stín* (Cień, 2010), *Hořká hodina* (Gorzka godzina, 2015), *Pochod duchů* (Pochód duchów, 2018), *Rozhovory s Różewiczem* (Rozmowy z Różewiczem, 2018), *Otcova lžíce* (Łyżka ojca, 2021), *Zmatené jazyky* (Pomieszane języki, 2021).

Sebraná díla z let 1977–2022 vyšla v knize *Když Bůh váhá. Básně 1.–2.* (Gdy Bóg się waha. Poezje 1.–2.). *Roku 2013 vydal Polkowski román* *Stopy krve. Příběh Henryka Harsynowicze* (Ślady krwi. Przypadki Henryka Harsynowicza). *Publikoval svazek* *Vrátný a jiné povídky* (Portier i inne opowiadania, 2019), *deníkové zápisky* *Pandemie* a jiné pohromy (Pandemia i inne plagi, 2020),

sbírku publicistických textů *Polsko, má láska* (Polska, moja miłość, 2014), *životopisný rozhovor s Piotrem Legutkem* *Riziko být Polákem* (Ryzyko bycia Polakiem, 2019).

Polkowského básně byly přeloženy mimo jiné do němčiny, francouzštiny, angličtiny, španělštiny, ruštiny, ukrajinštiny, rumunštiny, hindštiny a švédštiny. Český vyšel výběr ze sbírky Cantus (Souvislosti 4/2011, překlad Jaroslav Šubr).

♦♦

Sbírka *Hlasy* Jana Polkowského je solitérním, ojedinělým básnickým dílem, které nemá literární obdobu, a přitom – jako žádný kulturní fenomén – nevyrůstá z prázdna. Jisté literární analogie tu existují, ačkoliv si díky nim současně uvědomujeme podstatné rozdíly, jež pravidla dané tradice narušují.

Z formálního hlediska nejde o pouhý poetický svazek, ale o koherentní a tematicky soudržnou básnickou sbírku – cyklus osmnácti básní věnovaných obětem masakru v polských městech na baltském pobřeží v roce 1970.¹

Tradice epigramu

Básně Polkowského lze číst v kontextu *Palatinské antologie*,² již do polštiny převedl skvělý překladatel a humanista Zygmunt Kubiak. Starořecké epigramy, vytesávané na náhrobních stélách, měly významné autory, jakými byli Archilochos, Sapphó, Simónidés či Anakreón. Náhrobní nápisy prosily příchozí o modlitbu či o chvíli soustředění. V období helénismu se staly významným literárním žánrem, který se – na rozdíl od epiky – zabýval spíše samostatným a často osamoceným osudem jednotlivců, ne dějinami občanů *polis*, jak tomu bylo v Homérových eposech.

Obě sbírky spojuje zvláštní příbuznost, jež souvisí se stručností epigramu a s jeho odkazy na všední život. Funerálnost je však tím, co tyto texty od sebe odlišuje – zatímco v náhrobních verších často čtenáře oslovují zemřelí, osoby promlouvající v *Hlasech* jsou většinou živí (dvanaásť osob), kteří vzpomínají na mrtvé (pět osob). Mluví zde lidé, ne stély. Jsou jako živé kameny a vzpomínají na smrt blízkých. Podstatné jsou lidské „hlasy“, ne „nápis“ (starořecký výraz *epigramma* přitom znamená nápis, inskripce). Jak zdůrazňuje Zygmunt Kubiak, mezi starověkými epigramy, tedy oněmi náhrobními „nápis“ se najdou rovněž texty kolektivní a hrdinské, některé jsou věnovány významným osobnostem. Ke slovu se dostává také osobní bolest, jako v básni Androníka z Hermopole Matčin smutek: „Když zemřelas, dcero, [matka] uchopila právě nabroušené ostří a ostříhala šediny své staré hlavy.“ V jiných verších sám anonymní mrtvý nařiká: „Zde mne, nebohého zabil ozbrojený lupič. Ležím tu nikým neoplakáván.“

Nacházíme tedy analogie i rozdíly. Pro Polkowského poezii je příznačná bezejmennost

obětí a truchlících, zatímco v *Palatinské antologii* jsou takové případy pouze ojedinělé. Z osmnácti básní *Hlasů* pouze pět obsahuje promluvy zabitých a pouze čtyři jsou epigramy, v rámci daného žánru mimochodem poměrně rozsáhlé.

Tradice dramatického monologu

Většina výroků na náhrobních kamenech je formulována způsobem, který bude o několik staletí později nazván „dramatickým monologem“. Jedná se o takzvané básně role, tedy o takový druh lyrické promluvy, v níž básník nevypráví přímo, nýbrž prostřednictvím fikční osoby. Za vynikajícího tvůrce moderního dramatického monologu (z nějž lyrika role vzešla) je považován britský básník Robert Browning (1812–1889), jehož ve 20. století následovali mimo jiné Ezra Pound, Thomas S. Eliot, ale také Konstantinos Kavafis, v Polsku pak Czesław Miłosz a Zbigniew Herbert. Nutno podotknout, že lyrika role, již tvořili zmínění polští básníci, nenavazuje přímo na Browningovu tvorbu, ale spíše na dílo jeho pokračovatelů ve 20. století.³ Formu dramatického monologu dovedl v polské poezii k dokonalosti Zbigniew Herbert, počínaje ranými básněmi Fortinbrasova elegie a Návrat prokonzula (sbírka *Studium předmětu*, 1961) až po cyklus Pan Cogito a pozdní básně jako Damastes řečený Prokustes mluví (sbírka *Zpráva z obleženého města*, 1983).

Pokud však v Herbertově poezii nalézáme rozmanité literární, mytologické či historické postavy, jež často žijí ve vzdálených dobách (například římscí císaři v básních Caligula a Božský Claudius), pak osoby vytvořené v *Hlasech* jsou anonymní a tvoří sourodou skupinu zabitých

a jejich blízkých. Jinak se jejich totožnosti můžeme pouze domýšlet. Jednotlivé básně totiž nemají názvy, a už vůbec není nikde uvedeno žádné příjmení. Pouze forma „signatur“ s otazníkem umístěným pod monology naznačuje, že autor „tuší“, kdo mluví – například „matka“, „snoubenka“, „syn“ či nějaký jiný příbuzný zabitého. V pěti případech signatura označuje mrtvé. Tato anonymita a také malý význam postav (nezastávají významné společenské pozice, ba nemají ani jména a příjmení) jsou nejdůležitějším rysem monologů – básně se týkají obyčejných lidí, historicky a společensky „nedůležitých“ či „neviditelných“. Nic o nich nevíme, známe jen pravděpodobné datum narození (případně smrti) a možný příbuzenský vztah mezi nimi a obětí.

Takovéto „pravděpodobné životopisné údaje“ prohlubují jejich vydědění v Dějinách s velkým D. Nejsou to „hrdinové“ v klasickém slova smyslu, kdy takto označujeme významné osobnosti, jde naopak o postavy průměrné. Jejich tragédie, bolest a ztráty proto nejsou součástí historie, patří pouze do přísně soukromého života, do světa osobních prožitků. Nebýt znalosti nejnovějších dějin a (nesignovaného) autorova doslovu, polský čtenář by vlastně nemusel vědět, že se jedná o masakr z prosince roku 1970.

Dramatický monolog byl literárním prostředkem, jenž sloužil mnoha různým účelům. Jestliže Browning jej používal k prezentaci subjektivních pravd svých protagonistů (a také k obhajobě jejich postojů), Herbert tento model mistrovsky využil pro zpochybnění postav, jež se dopouštějí „sebezrady“ (*irony of self-betrayal*).⁴

Polkowského pojetí vykazuje ve srovnání s Browninem podobnost i rozdíly. Podobnost spočívá mimo jiné ve způsobu vzbuzení sympatie a ve využití Browningova modelu

k představení postoje svých hrdinů. Rozdílné je to, že Polkowski uplatňuje tento prostředek u postav mizivého historického významu, postav přímo bezejmenných. Všechny autorovy básně jsou dramatickými monology, což znamená, že *de facto* mají funkci skrytých dialogů, v nichž promluva druhé osoby chybí. Princip je takový, že živý hovoří se zabitým, to on je osobou přímo oslovenou, zatímco čtenář je informován jen zprostředkovaně, tak trochu „odposlouchává rodinný rozhovor“. Jak píše Wojciech Ligęza:

Mezi dvěma světy dochází k výměně názorů a vzpomínek. Živí jako by byli motivováni zavražděnými, zatímco zabítí mnohokrát umírají v tělech těch, kdo zůstali naživu. Sedmnáctý prosinec – „Černý čtvrtek“ – se opakuje celá léta v obyčejných čtvrtcích a krvavá epizoda dějin se přenáší do lidského nitra, kde se proměňuje v dlouhý proces vzpomínek na ztráty, v jejich rozpamatovávání.⁵

Tradice Spoonriverské antologie

Na souvislost Polkowského *Hlasů* a *Spoonriverské antologie* Edgara Lee Masterse⁶ poukázal poprvé Przemysław Dakowicz, který současně analyzoval základní rozdíly, jež obě sbírky odlišují.⁷

První rozdíl se týká básnických person. Zatímco v Mastersově díle většinou promlouvají mrtví z perspektivy vlastního života (v souladu s tradicí epigramatiky a *Palatinské antologie*), v Polkowského sbírce se ke slovu dostávají především živí. Ani zabítí se nesnaží hlavně o shrnutí vlastního života (jako v epigramech), zabývají se spíše neprožitým životem, nenaplněnou

biografií, což částečně souvisí se skutečností, že jde o osoby zavražděné v mladém věku.

Hrdinové Mastersovy sbírky jsou velmi konkrétní, mají jména a příjmení, spojují je příbuzenské vazby nebo vztahy maloměstské komunity, v níž se všichni znají. Reprezentují mnohost interakcí malého společenství a vyprávějí jeho komplikovaný příběh, který se odehrál během několika desetiletí. Díky výřečnosti mrtvých poznáváme celé provinciální univerzum: konzervárnu, krach místní banky, občanskou válku a prohibici, manželské zrahy (ty otevřené i ty skryté), rozvody, rodinné štěstí a nenaplněné lásky, drobné podfuky i velké podvody mocných, zákulisní intriky i očividné lži. Promlouvají soudci i zločinci, vrazi i zavraždění, poškození i provinilci, rouhači i pastoři. Stejně jako v *Palatinské antologii*, jež byla pro *Spoonriverskou antologii* inspirací,⁸ poznáváme lidskou chtivost, závist, nechotu, krutost, hloupost, méně často pak pozitivní vlastnosti jako ušlechtilost, moudrost a naplněnou či nenaplněnou lásku. Všechny hrdiny vlastně spojuje pouze jeden motiv – nezavršený život, prohry, absence životních úspěchů.

Hrdinové *Hlasů* jsou v tomto ohledu homogennější, i když v jistém smyslu také ztělesňují společnost, do níž patří. Rozdíl mezi nimi a Mastersovými postavami je však výrazný. Zprv jejich údělem nejsou banální problémy maloměsta, ale velké rodinné tragédie, nezaviněné porážky, jež na tyto hrdiny dolehly nečekaně a nezávisle na jejich dobré nebo špatné vůli či šlechetných nebo zavrženíhodných činech. Z druhé se liší tím, že jejich vyprávění se týká výhradně rodinných vztahů, prožitky se v principu omezují na okruh příbuzných. Wojciech Ligęza poukazuje ještě na jeden rozdíl:

Hlasy jsou v jistém smyslu pobřežním ekvivalentem *Spoonriverské antologie*, v tom smyslu, že mrtví se představují, mluví o drobných a všedních věcech, popisují útržky svých životopisů, ze záhrobí hodnotí své naděje a touhy, avšak Mastersův vícehlas zemřelých se vztahuje k obyčejným životům nezatíženým šílenstvím dějin. Nenadálá smrt způsobená střelbou lidové armády je však něčím jiným – je zlomem, nečekaným úskokem, zrádnou ranou.⁹

Postavy Polkowského dramatu bychom také mohli vnímat jako více jednorozměrné, spojuje je totiž podobné neštěstí, byť individuálně prožívané, v závislosti na věku, pohlaví a vztahu k zabité osobě.

Analogie s Mastersovou sbírkou přináší také otázku ontologického statusu protagonistů obou děl. Nejedná se zde o skutečnost, že postavy jsou fiktivní, protože to je zřejmé a není o tom sporu. Jde spíše o choulostivý problém vytváření literární iluze a o takzvaný realismus. Ve *Spoonriverské antologii* mají „realisticky“ vytvořené postavy navozovat iluzi sociologické reálnosti zobrazeného světa, jsou koncipovány tak, aby vyhovovaly čtenářské představě o provinčním světě a jeho maloměstských problémech. V tomto smyslu jsou postavy „příznačné“ a „pravdivé“, neboť odpovídají čtenářovým názorům, zvyklostem a zkušenostem. V podstatě jde o naivní, vulgární pojetí realismu. Realismus Polkowského básní je jiný, především psychologické povahy a ontologický status postav je určen něčím jiným. Výstižně se v této věci vyjádřil Wojciech Kudyba:

Obecný charakter informací o postavách jednotlivých básní a také otazníky, které tyto informace provázejí, kritik tedy interpretuje v epistemologické rovině – coby příznaky obtížného docházení pravdy, znamení nemožnosti plně ji vyjádřit [...] O nic menší obtíže totiž nepůsobí ani otázka ontického statusu postav, které v knize vystupují, tedy problém jejich vztahu vůči reálně žijícím (nebo stejně reálně nežijícím) účastníkům někdejších událostí. Je naprosto zřejmé, že *Hlasy* jsou plně fiktivních postav, jež jsou autorovým výtvorem. Pro ty, kdo gdyňskou tragédií pamatují, pro ty, kdo zabité znali nebo jsou v kontaktu s jejich rodinami, je však stejně samozřejmé i to, že se básnickovy texty snaží zachytit prožitky skutečných, nefiktivních osob. Domnívám se, že absence osobních údajů postav může sloužit rovněž, ba může sloužit především zdůraznění této zvláštní dvouznačnosti. [...]

Pokusíme-li se popsat ontický status hrdinů knihy ještě přesněji, můžeme tedy konstatovat, že jsou reprezentanty skutečně existujících osob. Pojem reprezentace by pak neoznačoval pouze vztah literární fikce a dějinné pravdy, nýbrž také proces literárního zobecnění. Básník se snaží vytvořit postavu, jež je jistým sociologickým typem, vztahuje se k mnoha skutečným osobám. Právě proto ji představuje tak, že mluví pouze o její společenské roli – matky, otce či bratra – a o generační příslušnosti, již určují data narození, respektive úmrtí.¹⁰

Masters nepopírá skutečnost, že všechny postavy jeho knihy jsou naprosto fiktivní, tedy smyšlené a typické. Polkowski se snaží jemně naznačit, že jeho hrdinové sice jsou smyšlení, avšak představují dějinnou, sociologickou a psychologickou pravdu. Že dává-li promluvit takto vytvořeným postavám, je to záležitost spravedlnosti vůči skutečným lidem, jež stihlo reálné utrpení. Básnická sbírka tedy není literární hříčkou či básnickou vizí. Autor zařadil na konec svazku krátké vysvětlení vlastního záměru:

Neměla by poezie být obzvlášť vnímavá vůči bezejmennému, nevyřčenému poselství, rozežranému rozvratem smrti, chaosem lží, vápnem nevědomí? Nemělo by toto umění, nejosobnější ze všech, dávat k dispozici svůj hlas a umenšovat vlastní chtění? Zapomínat na sebe, být jen na okamžik? Pronikat do osudu osob zastřených, jimž život uvízl v matné frázi blednoucího stínu? Mohou nás, neustále zapomínané, rozpoznat jiní zapomenutí? Co o nás prozrazují mrtví? Uchovali nás v paměti? A my – nasloucháme těm, které jsme nepoznali?

Ti, kdo byli zavražděni na polském pobřeží v prosinci 1970, mají svá jména a pomníky (i když nemáme jistotu, zda jsou nám všichni známi). Zůstávají ve vzpomínkách, které se předávají mezi příbuznými. Žijí také jako symbol odporu proti nelidské moci ve druhé polovině 20. století či jako jedna ze stop po jejím zločinném působení. Někteří z nich nedávno ožili ve filmu Černý čtvrtek. Přemýšlím, zda bychom nemohli přistoupit blíž k nim i k těm, kdo je milovali. Vtělít

se na věčnou chvíli do jejich trvajících, putujících, zmrtvýchvalého, zahlazeného, nerozpoznaného, odvěkého, zpopelného, nenarozeného života?

Dějinný kontext sbírky je dán konkrétní historickou událostí: brutálním zásahem komunistické armády a milicí během dělnických protestů v Gdaňsku, Gdyni, Elblągu a Štětíně. Ozbrojenci chladnokrevně zabili několik set osob,¹¹ zavraždění byli pohřbíváni tajně, často v noci a v bezejmenných hrobech. Zločin měl být vymazán z dějinné paměti. Tento motiv je obsažen v jednom z monologů:

Zavezli mě na hřbitov chtěli zakopat tělo.
[...]
Bylo slyšet jak kapky tlučou do lopat
a lopaty jak skřečí při nárazu do kamení.
Od studně v těle Samaritánky odešel někdo jiný.
Já jsem tam zůstala. Jak voda. Némá jako prázdný
džbán.¹²

O deset let později nastaly další dělnické bouře, tentokrát vítězné. Jedním z jejich důsledků bylo, že v několika polských přímořských městech byly postaveny pomníky, nejznámější z nich stanul v Gdaňsku na náměstí Solidarity, nedaleko od Brány č. 2 Gdaňských loděnic (kdysi pojmenovaných po Leninovi). Čtyřicet let po masakru pak básník vytvořil dělníkům z loděnic a jejich rodinám vlastní památník. Na základě dějin literatury lze usuzovat, že tento pomník „předčí i pevný bronz“.¹³ ■

- 1 V prosinci 1970 armáda a milice krvavě potlačily demonstrace, jež propukly po ohlášení významného zdražení potravin.
- 2 *Antologia Palatyńska*, výbor a překlad Z. Kubiak, Varšava 1978. Český výbor: *Řecké epigramy Anthologie Palatinské*, přel. Rudolf Kuthan, Praha: Česká akademie věd a umění 1938. Tato antologie Androníkovy epigramy neobsahuje.
- 3 Zřejmě jde především o vliv Eliota, jehož *Pustou zemi a Cestu tří králů* Miłosz za německé okupace překládal.
- 4 Termín je převzat od D. C. Muecka (tentýž, *The Compass of Irony*, Londýn 1969, s. 92). Herbertovo pojetí umožňovalo nechtěné sebeodhalení person v básních (např. ve Fortinbrasově elegii, Návratu prokonzula, Caligulovi). Více k tématu viz J. M. Ruszar, *Słotce republiki. Cywilizacja rzymska w twórczości Zbigniewa Herberta*, Kraków 2014.
- 5 W. Ligęza, Osobny. Spojrzenie na całość, in: *W mojej epoce już wymieram. Antologia szkiców o twórczości Jana Polkowskiego (1979–2017)*, Biblioteka Pana Cogito, Kraków 2017, s. 369.
- 6 E. L. Masters, *Spoonriverská antologie*, přel. Jiří Kolář, Zdeněk Urbánek, Emanuel Frynta, Praha 1957.
- 7 P. Dakowicz, Na marginesie „Głosów” Jana Polkowskiego..., in: *W mojej epoce już wymieram...*, s. 207–232.
- 8 Ve *Spoonriverské antologii* také najdeme četné odkazy na antiku, nezřídka přímé. Viz E. L. Masters, *Spoonriverská antologie*.
- 9 W. Ligęza, Osobny. Spojrzenie na całość..., s. 369.
- 10 W. Kudyba, O „Głosach” Jana Polkowskiego, in: *W mojej epoce już wymieram...*, s. 203–204.
- 11 Úřady potvrdily smrt pouze jednačtyřiceti osob.
- 12 Báseň se signaturou „Žena? (1950–?)”.
- 13 Horatius, *Ódy III*, 30; překlad Jindřich Pokorný.

/ Úryvek z doslovu k připravovanému vydání českého překladu sbírky *Hlasy*. Překlad Lucie Szymanowska.
Foto J. M. Ruszara v medailonku: Instytut Literatury. /

Józef Maria Ruszar (1951), polský filolog, filosof. Šéfredaktor kulturní revue *Nowy Napisał*, ředitel polského Institutu literatury.

Hlasy

Jan Polkowski

Jan Polkowski. Foto: Instytut Literatury

Prohlížím si nehty –
nerovnoměrně nalakované.
Lakuju si je denně odlakuju a pak zase znova.
Nalakuju odstraním nalakuju.
Ranní mše a nehty mě drží
pohromadě. Můžu tudíž chodit na hřbitov
za synáčkem.
Neteř mi říká *vím zabili ti syna.*
Je konec trvá to jen v tvójí utrápené hlavě.
Já vím štve tě ten generál s glorií hrdiny
ale vykašli se na něj.
Jenomže nemůžu nic zavřít utnout zadusat.
V noci se zjevují duše kvílejí a řehoní se
do ticha planoucího kolem klamným
pochroumaným stínem.
Orvané javory si pletou noční stranu se světelnou.
Otce mi znovu odvázejí dobytčákem
k šedivým mrakům stepí.
Já stejným vlakem zvenčí zarýglovaným
harcuju z domova zas do Polska.
Vezu si v sáčku od mouky
dvě hrstky rodné země.

Matka? (1929–?)

Úsečný záchvěv vzduchu po tvém ledabylém gestu
splývá mi hlavou. Nesený vzedmutou Vislou
vplouvá do živého moře. Vidím už jenom tebe
a nekonečno špitavých vod. Co bych měl
vidět? Ty jsi
můj syn já celý život kalil vodu na palubách lodí.
Co bych měl tedy vidět ne-li ty záblesky vln
jež houpou světem šupinu smrti kry
zkrvaveného pobřeží. Ted' je mým mořem
kuchyňský stůl a s paluby mě splachuje jak smetí
bezbřehá noc. Žena spí ty tady nejsi
ani v záchvěvu sněhu. Pluju tudíž zpátky
k rozmytým světlům dětství.
Potkám tě cestou? Usedneme aspoň
chvilku na písčíně? Budeme
spolu mládnout? Narážet s větrem
jak bóje do vln lenivé budoucnosti skrčené v tobě
na dně?

Otec? (1924–2003?)

* * *

Zavezli mě na hřbitov chtěli zakopat tělo.
Ten obřad se mi dosud vrací noc co noc. Vypadal
jako sešitý z nějakých cizích cárů. Rychle
zaklapli víko. Vítr přitáhl od moře
déšť a uvízl v tenatech potemnělých jasanů.
Bylo slyšet jak kapky tlučou do lopat
a lopaty jak skřečí při nárazu do kamení.
Od studně v těle Samaritánky odešel někdo jiný.
Já jsem tam zůstala. Jak voda. Némá jako prázdný
džbán.

Žena? (1950–?)

* * *

Neřekla jsem ti že budeme mít dítě.
Jste si tak podobní svéhlaví a prudcí
a oba nežijete ty ani tvůj syn.
V duchu omílám slova: Otče náš
Zdravas Maria a Věčný odpočinek
v naději že se zas jednou stanou modlitbou
do níž se zakutám jako do svetru po babičce Staše.
Máš ruce útlé jako myší stopy na sněhu
a to jsi předák stavíš lodě.
Máš hromotlucké nohy čeříš Baltské moře
ačkoliv ze mě pořád ještě piješ chabým pupečníkem.
Máš lehká ústa jako bys chtěl synovi
vyprávět o něčem co se už nikdy nestane.
Máš matné oči jako bys chtěl otce zanést
do nebe mého břicha.

Snoubenka? (1952–?)

* * *

Milý táto strašlivě jsem tě nenáviděl
protožeš tady nebyl zatímco zbytek světa
existoval.

Zřejmě i proto že jsme třeli bídu s nouzí.
Pomáhal strýček farnost sousedi.
Když jsem byl větší sbíral jsem láhve hadry
kusy šrotu.

Jedli jsme česnečku noky brambory
brambory brambory. Nenáviděl jsem tě
protožeš byl jinde a nestaral se o nás.
Vždycky když nenávist chladla sledoval
jsem mámu

ta pokud neplakala plakala ještě víc.
To pak nenávist sílila a dalo se snáz přežít.
Myslel jsem žeš umřel proto že jsi nechtěl
vláčet velká břemena proti proudu
velkých slov že ses od nich chtěl osvobodit
a tak ses nechal trefit do srdce.
Možná jsi ale nebyl obyčejná sketa?
Polsko. Neumím o něm mluvit.
Viděl jsem je v zavřených očích sestřičky
na zádech mámy otrásaných nenadálým
zvratem budoucnosti. V prosinci jsem
všeho nechal

tiskl jsem samizdat potom jsem chvíli seděl.
Teď dělám pokrývače
stavím lidem střechy.
Dobrých pár let ač ne dvakrát často
za tebou chodím na hřbitov.

Syn? (1960–?)

* * *

Smršť. V ledové košili jdu podél zálivu.
Kým jsem byl? Písečným zrnkem pod
parátkem racka
kapitánem fregaty v čapce po strýci Wladkovi
srdcem čtverečkováných hbitých vlaštovek
expertem na vrhání kudličkou a Závod míru
věčným trapičem chudinky mé máti
před ministrantskou komží jsem totiž dával
přednost čutané.

Všechna kouzelná vtělení teď nedokážu
vyjmenovat.
Před usnutím jsem cítil jak mi pod hlavou
rotuje polštář
Země pod víčky protínaly vesmír roztančené
hvězdy. Život. Šestnáct ohromných let.
Přelétla tak zlehka že jsem zapomněl dýchat
a když jsem se pak probíral nastal den zúčtování.

Můj život trval toho dne jen hodinu.
O půl páté jsem u nás v paneláku vstával.
Do pěti čtyřiceti se pak otevíral osud.
Poznal jsem lidskou podlost touhu
tajemství čisté moudré svobody.
Bouřlivé přátelství se Žeromským jež skončilo
hádkou.

Nepřiznal jsem se kamarádům když se ve mně
rozeznělo
prokletí Norwidovy věty *Kam to ujíždíš Stíne...*^{*}
Od Leonarda jsem si půjčil nákres kmitajících křídel.
Daleko jsem neutekl. Stal jsem se otrokem
náměšičných procházek s Dorotou dcerou svářeče
z Vojenských loděnic a Afrodity Chladných Moří
uvězněné

v beztvarých krimplenových šatech.
Ano stal jsem se otcem zda dobrým nemám poněti.

Děti si nepamatují nebo se bojím vzpomenout si
na ty kurážné lněné nožky a slůvka
jako krusta světa.

Učil jsem se jak stárnout. Bůh vytanul a mizel.
Z výšin slov sestupoval Kristus já nedůvěřoval
a dotýkal se. Cesty? Do Krakova a na bicyklu
za město skrz neprostupné houští sladkých
slibů srpna.
Tentokrát jsem žil soustředěně brzdil otáčky Země
v touze vnímat písčité stezky času
tuhnoucí v soumraku.

Kulka se dlouho prodírala jíním skřípotem
kolejnic
rozjitřenými střepinami světél
do nichž se mísil olej blátivého slunce
až konečně za oknem
příměstského vlaku prořala mi krk.
Namouvěru vše se událo během hodiny
vždyť z mrtvých jsem nevstal
a pořád je mi šestnáct let.
Jestliže lžu a nestalo se mi
co stát se přece muselo
pak věřte: pražádný svět
ve skutečnosti nikdy neexistoval.

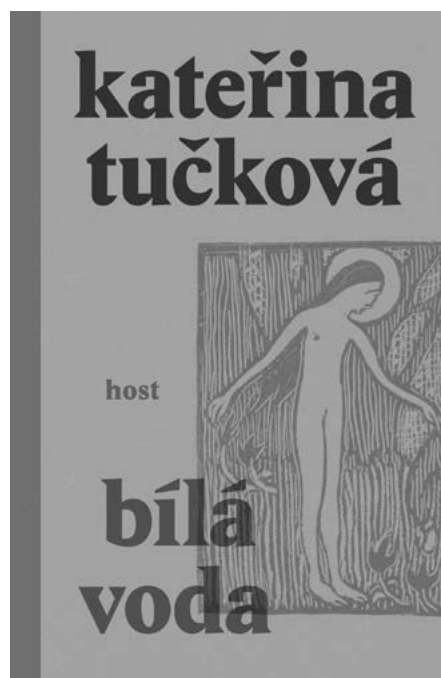
Zastřelený? (1954–1970?)

/ Úryvky ze stejnojmenné sbírky *Hlasy* (Glosy, 2012). Český překlad na základě sebraných spisů Jana Polkowského *Gdy Bóg się waha. Poezje 1977–2017*, Krakov 2022, připravuje k vydání nakladatelství Books & Pipes. Překlad Lucie Szymanowska. /

* Cyprian Kamil Norwid: Smuteční rapsód na Bemovu památku, přel. Václav Renč, in: *Mramory a blesky*, Mladá fronta, 1968.

Tučkové bělovodská Šifra mistra Leonarda?

Stanislav Balík

Kateřina Tučková: *Bílá Voda*,
Brno: Host 2022, 688 s.

Nežli *Bílá Voda*, zřejmě životní literární dílo Kateřiny Tučkové, přišla na pulty knihkupectví, nakladatelství Host, v němž vyšla, spustilo velmi viditelnou reklamní kampaň, která vzbudila patričný zájem širokých společenských vrstev. A podařilo se. Kniha jde na dračku, na letní dovolené jsme mezi deseti přítomnými rodinami napočítali pět, které ji tam měly s sebou. A dočkala se už kromě desetitisíců prodaných výtisků, což z ní dělá nejenom bestseller, ale i knižní událost sezóny, i Státní ceny za literaturu. Kdo by si to u tématu z českých církevních dějin pomyslel?

Anebo možná právě proto, že jde o polo-fikci z církevního prostředí? Nemá snad kniha něco (mnoho) společného s už legendární da Vinciho *Šifrou mistra Leonarda*? S o to většími očekáváními možná čtenáři ke knize přistupují, autora

tohoto textu nevyjímaje. Nejsem literární kritik, abych hodnotil knihu po stránce kvalit jazykových a literárních. To nechávám jiným, povolanejším. Mnohokrát jsem se navíc přesvědčil, že to, co se z hlediska literatury líbí mně, se nelíbí kritice, a naopak...

Není smyslem tohoto textu převyprávět obsah téměř sedmisetstránkového knižního „špaluku“. Spíš se chci zamyslet nad tím, jaké „velké vyprávění“ o církevních dějinách druhé poloviny 20. století Kateřina Tučková předložila. Nevím, zda si to uvědomuje – nicméně po *Žitkovských bohyních*, kde se stalo totéž, by si toho vědoma být mohla –, ale části svých čtenářů předložila nikoli jenom román, ale vlastně dějepisnou učebnici, která populární formou převypráví historické složitosti, jež jsou až dosud zaklety v často obtížně čitelných odborných článcích

a monografiích. Právě tímto prizmatem – a současně při vědomí, že to historická učebnice být neměla, že jde o román – k tématu přistupuji. Za pár let ale nadšeným čtenářům Tučkové nikdo nevymluví, že sestra Evarista, byť třeba pod jiným jménem, skutečně existovala a že tato tradice byla neprávem umlčena a zadupána.

V románu vidím tři typy problémů – nijak objevně je nazvu mikro-, mezo- a makro-problémy. Stranou nechávám uvěřitelnost životních náhod v podobě, kdy je téměř každý s každým, koho náhodně potká, příbuzný. Budiž, v detektivkách se cosi takového občas stává.

Nejprve k problémům drobnějším. Nerozumím tomu, proč nakladatelství Host, které do knihy v její finální fázi investovalo miliony korun, nemohlo zaplatit pár tisíc nějakému historikovi církevních dějin, aby ji zkontroloval po stránce církevněhistorických reálií. Má-li být historická detektivka – a o tento žánr vlastně jde – skutečně dokonalá, nesmí (nebo neměla by) obsahovat okaté ahistorické chyby. Píšeme-li např. historický román o Tomáši Garriguu Masarykovi s úmyslem, aby působil věrohodně, neměl by první československý prezident třeba používat mobil nebo jednat s britskou královnou Alžbětou II. Ne tolik okaté, přesto pro lidi alespoň základně zorientované v církevních reáliích a dějinách nesmírně rušivé momenty *Bílá Voda* obsahuje.

Jeden příklad za všechny. V přepisu deníkového záznamu je uvedeno: „30. dubna 1951, pondělí po Květné neděli... když pozvedal Tělo Páně, a se zrakem bloudícím kdesi vysoko po stěnách chrámu, jako by se za žádnou cenu nechtěl střetnout s očima kohokoliv z přítomných...“ (s. 80, 84) 30. dubna 1951 bylo skutečně pondělí, ale to je jediné, co sedí. Velikonoce totiž nebyly

6. května, jak by vycházelo podle data Květné neděle (nejpozději mohou vzhledem k jarnímu úplňku být 25. dubna), ale už 25. března. Dále – řeholnice v předkoncilní době by si jistě nenapsala do deníku „pondělí po Květné neděli“, ale „pondělí Svatého týdne“. Ale především – v roce 1951 se kněz nemusel obávat, že by se při proměňování mohl jeho zrak střetnout s očima kohokoli z přítomných v kostele v Bílé Vodě – eucharistii vysluhoval *ad orientem*, směrem k východu, velmi pravděpodobně měl před očima svatostánek a hlavní oltář, neboť zjednodušeně řečeno stál „zády k lidu“. Božímu lidu mohl při proměňování pohlédnout do očí až po liturgické reformě po II. vatikánském koncilu, tedy po roce 1965 (třeba v mém mateřském bludovském kostele se to poprvé stalo 2. ledna 1970).

A nejde o jedinou nezdařenou pasáž. Pokud bychom zůstali u církevního kalendáře, před jeho reformou by nikdo nenapsal „sobota před druhou nedělí velikonoční“ (s. 123), ale tehdy „sobota velikonoční“, dnes „sobota velikonočního oktávu“ apod. Podobných „seků“ není v knize úplně málo.

Jsou to nicméně problémy, jež lze relativně snadno pro případné druhé vydání odstranit – tak, aby nevěrohodné mikro-reálie nesnižovaly věrohodnost celého příběhu. A chápu, že to možná vadí jen pár „fajnšmekrům“.

Závažnější problém souvisí s prapodivnou autorčinou snahou kombinovat historicitu a fikci. Při čtení *Bílé Vody* jsem si připadal podobně bezmocně jako před desetiletím při sledování filmu *Habermannův mlýn*. Autoři tehdy použili tentýž přístup, jako nyní K. Tučková – existujícím postavám s reálnými či jen nepatrně pozměněnými jmény vyfabulovali zcela jiné motivy jednání a životní příběh. Jak v případě mlynáře

Habermanna, tak v případě internovaných sester na Bílé Vodě by přitom jejich reálné životní osudy „utáhly“ umělecké zpracování i bez zbytečných fabulací.

Snažil jsem se hledat klíč k autorčině rozhodování o tom, které jméno a jak bude pozměněno, či zůstane původní, ale nenašel jsem. Působí to ve výsledku tak, jako by se autorka nechtěla/nemohla rozhodnout, a některé části psala se snahou více skrývat a jiné s úsilím být více historicky věrná. Vlastně nerozumím už samotnému smotání Bílé Vody a Maria Hilfu nad Cukmantlem, dnešními Zlatými Horami. Ano, v ediční poznámce na to autorka upozorňuje a její čtenáře, kteří podle zpráv z dnešní Bílé Vody marně nad touto obcí Maria Hilf hledají, to usvědčuje přinejmenším z toho, že si nepřečetli posledních pár stran knihy. Sama píše, že Maria Hilf se „ve skutečnosti nachází nad nedalekou obcí Zlaté Hory“ (s. 682). Zlaté Hory jsou však jednak město a navíc je od Bílé Vody dělí vzdálenost téměř padesát kilometrů, což autem trvá skoro hodinu a hromadnou dopravou přes dvě, když to jde dobře, takže lze pochybovat i nad přívlastkem „nedalekou“.

Proč mají některé postavy příjmení zcela nezměněná (jako Plojhar, Hruža apod.) a od svého reálného předobrazu se liší jen křestním jménem, jiné trochu pozměněná (Havraj – což má být Vrana, ale protože K. Tučková potřebovala, aby mohla jeho pozměněné příjmení zasadit do legendární Magorovy básně o biskupu, který by mohl žehnat srpem a kladivem, nemohl to být jen Havran, ale Havraj, který se rýmuje se slovem „partaj“; případně biskup skryté církve Felix Maria Davídek, zde vystupující jako Daniel Felix) a některé další – třeba bělovodský farář – mají jména úplně jiná? Proč je nepřejmenovala úplně

všechny? O co by tím přišla? Co by se stalo, kdyby děj nebyl situován do reálné Bílé Vody s tamní dechberoucí historií internovaných sester, ale třeba do Černého Údolí?

Nejzávažnější vrstva problémů – jelikož je v zásadě nelze přepracovat bez zničení celého díla – spočívá ve vyfabulování postav zastávajících v církevní hierarchii různé funkce, jež ale ve skutečné české, moravské a slezské církevní historii typově neexistovaly. Tak kupř. arcibiskup Šalda. Ten z románu vychází jako smutná postava, která sice může řídit svoji diecézi, občas někdy přijede na vizitaci a odslouží mši, dopisuje si i s knězem své diecéze, ale jinak je bezmocný. Takový biskup-ordinář u nás ale žádný nebyl. Všichni byli uvězněni buď přímo ve vězení nebo v domácí internaci (příp. prošli obojím), všechny diecéze řídili kapitulní (příp. dočasně generální) vikáři kontrolovaní a fakticky řízení tzv. státními zmocněnci v konzistořích (až do roku 1968). I když třeba nebyla internace biskupů oficiálně přiznaná (jako v případě olomouckého Josefa Karla Matochy), nedostala se k nim ani jejich rodina, a to ani prostřednictvím dopisů. Skutečně musela být zcela ahistoricky použita postava relativně svobodného, byť reálně bezmocného arcibiskupa?

I jeho nástupce Havraj je vykreslen dosti zvláště. Chápu, že někdy potřebujeme vidět svět černobíle, sám k tomu mám sklony. Ale ani smutné reálné postavy církevní kolaborace nebyly tak jednoznačně temné jako Havraj. Ano, jeden z jeho inspiračních zdrojů samozvaný ordinář Veselý nežil příkladný soukromý život a měl děti, nicméně vzpomínky na něj z církevního prostředí jsou i jiné – že si snahou pomáhat a zachraňovat, co se dá, zřejmě vykupoval své černé svědomí. Podobně (bez onoho porušování

celibátu) to bylo s Josefem Vranou. A i když by bylo hezké, kdybychom měli takto jasně rozlišené dobro a zlo, církevní kolaborace měla janusovskou, nikoli jednoznačně temnou tvář.

A konečně se dostávám od vedlejších postav k hlavním – řádovým sestrám. Zkombinování středověké legendy o Vilemíně-Blažené s jejím potenciálním vlivem na některý řeholní řád, zajímavě spojené s možnou Vilemíninou-Blaženinou sestrou sv. Anežkou, patří k podařeným prvkům románu. Bohužel příběhu řeholnic se nevyhnuly zásadní problémy, ještě větší než zmiňuji výše.

Jeden z vlastně neuvěřitelných dějových kotrmelců je příchod sadistické bachařky Saulové jako nové sestry Paulity do řádu v době trvání komunistického režimu. Za normálních okolností by to jistě možné bylo, jenže k řeholnicím

nemohly v období 1950 až 1988 přistupovat nové členky; v roce 1968 se sice na krátko otevřelo okno příležitosti pro nové zájemkyně – ovšem jen pro ty, které projevily zájem o řádový život do roku 1950. I to ale bylo umožněno až od půlky srpna 1968, nikoli od dubna 1968, kdy na Bílou Vodu přichází Saulová. Posléze se sice umožnilo vstupovat i novým zájemkyním, už to ale bylo na libovůli (či zlovůli) komunistických struktur – a je v zásadě nepředstavitelné, že by pod tak pečlivým dozorem, pod jakým Bílá Voda byla, mohla do řehole vstoupit a zůstat tam i po roce 1971 bývalá příslušnice komunistických bezpečnostních sil.

Nu a především – z knihy a z rozhovorů kolem ní je hodně patrné, jak moc se autorka snažila najít skutečné svědectví či jakýkoli záznam o kněžském svěcení nějaké řeholnice.

INZERCE

INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

- » Otevíráme a promýšlíme témata moderní pravicové politiky
- » Hledáme vyváženou kombinaci mezi politickými idejemi a praxí
- » Pořádáme debaty a konference
- » Zpracováváme odborné analýzy

www.ippo.cz

Evidentně jej nenašla, takže hlavní hrdinkou je skutečně fiktivní postava bez náznaku skutečnosti (na rozdíl od jiných postav). Mám ale za to, že se Kateřina Tučková přes usilovnou snahu dokonale minula s mentalitou řeholnic z doby komunistického režimu. A možná o tom nechtěně svědčí i životní osudy nemalé části řeholnic vystupujících v knize před jejich vstupem do řádu – Marta, Agnieszka, Lena, Paulita: to všechno byly v zásadě životní ztroskotankyně, pro něž se řeholní život stal až v zásadě jakýmsi náhradním programem po životní havárii. Jako by žila v představě, že z jiných než podobných důvodů se do řeholí nevstupovalo a nevstupuje. Tak tomu ale nebylo. Nechci spekulovat o tom, jak velký podíl měly „normální“, životem nezložené ženy mezi řeholnicemi. Vím ale, že jejich spojujícím znakem byla poslušnost řádu, to, že nebyly rebelky.

Řeholnice, které přežily internaci padesátých let a vydržely nátlak na to, aby odešly do civilu, ty, které v řádech a kongregacích zvládly odstrčení na okraj společnosti a světa, nebyly mentálně nastavené na vzdor vůči staletým církevním pořádkům. Ano, vzdorovaly bezbožeckým komunistům, ale jejich mentalita byla v zásadě mentalitou poslušnosti vůči církevním představitelům a institutům. Není asi náhodou, že „davidkovská“ svěcení žen šla mimo půdu řeholí. Představa, že žena s předkoncilní mentalitou příslušnice ženské řehole přijme kněžské svěcení, je prostě mimo.

V roce 1906 vyšla v katolickém listu *Hlas* tato škodolibá parafráze přípravy antiklerikálních

článků a řečí: „Teď vraz do toho jednoho Havlíčka, zamíchej Husem, přečetl si p. Štěchovský recept v kuchařské knize na výrobu protiklerikálních omáček a nemeškal: „Aby boj se zpátečníky byl výsledný, úspěšný, nutno ho vésti v duchu Havlíčkově, boj proti klerikalismu musíme vésti také po příkladu Husově, jenž ve svatém zápalu pro pravdu bezohledně odhaloval všechny zlořády, jimž propadlo kněžstvo atd.““ Po přečtení *Bílé Vody* mám bohužel neodbytný dojem, že i dnes existuje cosi jako recept na román z církevního prostředí: nesmí chybět sexuální zneužívání, porušení kněžského celibátu, touha (v tomto případě uskutečněná) po svěcení žen na kněze, patriarchální přístup mužů k ženám... Většina z těchto motivů je v *Bílé Vodě* spíš okrajová a jen doplňují onen ústřední – ženské kněžské svěcení. Proč tam musely být, Bůh suď...

Je mi líto, že jsem tak negativní. Snad nejvíc mě mrzí, že *Bílá Voda* není oprávněnou oslavou věrných a statečných řeholnic, jejichž osudy byly dojemné a úctyhodné i bez toho, že by se nechaly vysvětit na kněze. Kdybych to uměl, napsal bych takový román sám. Protože to ale neumím, musím se spoléhat na ty, kdo dar vyprávění mají. Kateřina Tučková pro mě mezi takové lidi patří... Ale určitě jí sluší méně dryáčnického brownovského hledání senzací. ■

Stanislav Balík (1978), politolog, děkan Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Náčrt duchovního portrétu Stanislava Krátkého

Jiří Baroš

Stanislav Krátký v roce 1982, kdy působil jako farář v Hrádku u Znojma. Foto: pozůstalost kněze a spisovatele Zbislava Gajdoše Tarnovského

Jedna z velkých postav české církve posledních desetiletí, mikulovský probošt a biskup skryté církve Stanislav Krátký, by se v listopadu letošního roku dožil význačného jubilea – oslavil by sté narozeniny. Ačkoliv do *Kontextů* nepsal, psali o něm do časopisů, které jim předcházely, jiní autoři, zejména Petr Fiala a Jiří Hanuš. Ti se v devadesátých letech jako první věnovali na stranách *Revue Proglas* (a pak i *Teologického sborníku*) ožehavé otázce skryté církve, jejímž čelným představitelem Krátký byl. Rád bych tuto mimořádnou osobnost připomenul, a to trochu nevšedním způsobem – náčrtem jeho duchovního portrétu.

Věta „sám nepsal, ale psali o něm jiní“ nám o osobě Krátkého řekne něco mnohem hlubšího, než se na první pohled zdá. Rozsah žánrů, jimiž se o něm psalo, je bohatý. Najdeme o něm historická pojednání spojená především s dějinami moravské skryté církve, vyskytly se i (ojedinělé) pokusy reflektovat jeho teologické myšlení (a právě zde je bílé místo, jež by chtělo více zaplnit), vyšel s ním dokonce knižní rozhovor (a několik dalších rozhovorů v časopisech

a novinách). Asi nejrozsáhlejší soubor textů bychom však mohli označit slovem *svědectví* – jde o osobní vzpomínky, kterými probleskuje tu více, tu méně vědomí tajemné přítomnosti Někoho většího v jeho životě.

Lidé, kteří ho poznali, o osobnosti tohoto moravského duchovního chtěli psát, o čemž jsme se s Alešem Filipem dobře přesvědčili při přípravě sborníku *Jezdili s ním andělé*¹ i při editování dalších vzpomínek vydaných v roce 2020

na stránkách časopisu *Kontexty*.² Tito lidé chtěli psát (jistě z vděčnosti) o svém setkání s Krátkým, o tom, co pro ně toto setkání znamenalo. Cítili, že musejí podat svědectví, jak se jeho životní osud propletl s jejich příběhy a kolik dobra jim to přineslo. A třeba i jaký nový směr a smysl jim to dalo. Ačkoliv se to bude český člověk, charakterizovaný pověstnou plachou zbožností, jistě zdráhat přijmout, neexistuje podle mého názoru přesnější způsob, jak tuto skutečnost vyjádřit, než tento: setkání s Krátkým tyto lidi odkazovalo ke Kristu, o němž chtěl tento horlivý nástupce apoštolů, věrný evangelnímu radikalismu, celou svou silou – a opravdu neměl málo přirozených darů, naopak! – svědčit. Troufnu si říct, že nikdo jiný jim stylem života nepřipomínal příklad apoštola Pavla více než Krátký. Byl stejně jako Pavel neustále v pohybu a povzbuzoval křesťany v různých obcích (především) Moravy. A to nejen ve farnostech, ale i v domech, kde bydleli, jelikož stejně jako Pavel chodil po domech, přímo do rodin, jež na „sezení“ s ním často přizvaly své přátele. Nelze tak porozumět jednotlivým krokům a činům Krátkého, ba jeho životnímu příběhu jako celku, pokud nevezmeme v potaz jejich tožné směřování – „běh“ k identickému cíli a nezbytnost boje s podobnými překážkami na cestě Božím (ne)časem. Oba dva se rozhodli následovat Krista a činili tak, samozřejmě v jedinečných podmínkách své doby a místa, exemplárním způsobem. To, že hlavní myšlenka roku sv. Pavla („Buďte jako svatý Pavel!“) představovala pro Krátkého program, by jistě dosvědčili mnozí.

Rád bych se tu pokusil reflektovat několik faktorů, které ze Stanislava Krátkého činily nepřehlédnutelnou křesťanskou osobnost. Nebudu vycházet z již sesbíraných svědectví, nýbrž tak učiním prostřednictvím jeho vlastních textů.

Větu, že „sám nepsal, ale psali o něm jiní“, je totiž nutno zpřesnit. Neplatí totiž absolutně.³ Přesto Krátký své myšlenky nešířil hlavně skrze psané texty, nýbrž skrze promluvy. V prvé řadě byl totiž mimořádně talentovaným kazatelem. Na svém vzoru sv. Janu Zlatoústém si cenil, že „užíval jazyka své doby“ a že evangelijní poselství dovedl vždy „prakticky aplikovat pro potřeby svých posluchačů“ (*K plnosti*, s. 35).⁴ Výrazný projev doprovázený silným a jedinečně zabarveným hlasem, dialogizace a provokující řečnické otázky, které se obracely na neklidné srdce člověka, očividná vzdělanost a přehled, projevující se zmínkami o různých událostech současné doby i lidských dějin (i intelektuál se tak leccos dozvěděl), a hlavně autentičnost svědectví jeho života i příkladů (často obyčejných) lidí, jež rád (pro povzbuzení ostatních) zmiňoval – to vše charakterizovalo jeho působivé promluvy. Těm také, spolu s osobními setkáními s jednotlivci či malými společenstvími, dával jednoznačnou přednost před sepisováním textů. Nechtěl být suchým „znalcem“ (byť byl sám bezpochyby intelektuálně laděný člověk a při studiu teologických dokumentů postupoval velice systematicky), ale živým a ze „zbožného spánku“ posluchače probouzejícím kazatelem. Na psaní učených pojednání mu tak již nezbyval čas. Přesto pro své přátele a známé něco drobného (většinou jednostránkové texty) v posledních letech svého života pravidelně psal – *pozdravy přátelům*, které jim zasílal při různých příležitostech (tj. především k vánočním a velikonočním svátkům nebo při svých významných jubileích jako např. výročí kněžského svěcení).⁵ V navazujícím textu bych se skrze čtení těchto dopisů a knižního rozhovoru s Krátkým (a též několika dalších pojednání) pokusil vykreslit některé důležité rysy jeho osobnosti.

Křesťanská radost

Co bylo zdrojem jeho aktivity a tvořivosti? A jeho síly? Vždyť díky ní byl schopen čelit všem nepříjemnostem doby, z nichž asi nejtěžší bylo nepochopení z řad církve, kterou ovšem nikdy nepřestal milovat a při bilancování své životní zkušenosti o ní prohlásil, že už ví, jaká je – „je nezničitelná“ (*K plnosti*, s. 21). Na tento zdroj asi nejlépe poukazuje jedno z jeho hesel, v nichž vždy shrnoval určité základní pravdy víry: „Naše síla – radost z Hospodina!“ Radost ve svých pozdravech přátelům spojoval povětšinou s různými (misijními) setkáními (s dětmi, mládeží i dospělými), která v době bezprostředně předcházející psaní konkrétního dopisu učinil. Všechna tato setkání se vždy snažil poctivě vyjmenovávat. Na hlubší rovině ovšem byl pro něj důvodem radosti „návrat k našemu Otcí“. Ostatně, i ona nespočetná setkání s konkrétními lidmi prožíval jako „duchovní setkání srdcí, která se snaží o hlubší prožívání evangelia“. Vanul v nich podle něho Duch Boží, přičemž „jeho vanutí je plné radosti a naděje“. Právě ty Krátký považoval za samotnou DNA věřících. Sám byl radostný a radost vyzařoval, a to navzdory velkým dramům svého života. I v nich se totiž podle něj vždy vyjevila nějaká radost. Celý svůj kněžský život proto vnímal jako „zářící drama“.

Stará církevní moudrost říká o těch, kdo patří Hospodinu a žijí z Něj, že jsou naplnění (ba „zaskočení“, jak zní titul jedné knihy C. S. Lewise) radostí. Benediktinský opat Paul Delatte (1848–1937) dokonce tvrdí, že je povinností každého být radostným. V tom je podle něj zvláštnost křesťanského náboženství: radost je v něm přímo příkazem, máme o ni (aktivně) usilovat. Jak poznamenal anglický spisovatel Gilbert Keith

Stanislav Krátký při oslavě výročí deseti let kněžství v roce 1956. Foto: rodinný archiv Květoslava Šipra

Chesterton, skrytým tajemstvím opravdového křesťanského života je radost, kterou nám svět (tj. všechny nepříznivé okolnosti života) nemůže vzít. Benediktinka Mary David pak z toho dovozuje, že radost je pro křesťany darem i odpovědností. Spočívá v bohatství našeho srdce, jež je (zcela) naplněno Bohem, a proto mu již nic podstatného nechybí. Tato radost často roste v podmínkách na první pohled velice nepříznivých (tj. je v nich hojnost utrpení) a vyžaduje si od nás oběť (tj. vzdát se našich představ a plánů – říkat „buď vůle Tvá“ často bolí). Odehrává se nejjasněji v životě těch, kdo v prostotě svého srdce Bohu odevzdali úplně všechno.⁶

Na pozemské bohatství nebyl Krátký nikdy zvyklý, narodil se totiž do chudých poměrů, a nikdy ho také neodvádělo od touhy, aby jeho srdce naplňovala plnost Ducha svatého, jež v člověku utváří radost. Ostatně, „ad plenitudinem“, tedy „k plnosti“ (a to slovem i příkladem) bylo jeho biskupským heslem. Na této cestě k plnosti mu pomohla i „sestra chudoba“ a kontakt s utrpením. Vždyť již v dětství se musel s bratrem starat

o otce, jenž onemocněl španělskou chřipkou a skončil jako ležák. Aby se rodina uživila, musely se matka i děti hodně ohánět. Od malička měl v sobě jak podnikavost, která je doprovázena odvahou s nepřízněmi bojovat, a tím nezakrňt, tak hloubku, již dává kontakt s utrpením. Nikdy mu proto nevadilo, že se ocitl na periferii, neboť z ní sám pocházel a uvědomoval si, že na ní může člověk (paradoxně) snadněji růst. Dramatickou dobu nacismu a komunismu hodnotil jako privilegované „asketické cvičení“, které ho mělo připravit na pro něj asi nejtěžší zkoušku – nepochopení činnosti skryté církve ze strany dalších věřících, zejména některých představitelů církevní hierarchie. Musel se pohybovat v prostředí, v němž existoval od členů skryté církve jistý (jistě psychologicky krajně nepříjemný) odstup, protože si o nich (o těchto „pochybných“ – přípravou i svěcením) ostatní (spolubratři) mysleli, že to s nimi není všechno nějak v pořádku. V tomto kontextu si rád připomínal jeden výrok svého učitele, známého literárního vědce Arne Nováka, který mu v mládí poskytl stipendium, vypsané na připomínku tragické smrti syna Radovana, pro studium na klasickém gymnáziu. Když Němci zabírali filozofickou fakultu v Brně, citoval Novák z proroka Izajáše: „Moje síla je v mlčení a naději.“ Je příznačné, že si tento citát Krátký připomínal i v jiném kontextu – při scéně narození Krista (*K plnosti*, s. 150), která je přece ve své jednoduchosti a prostotě krásným vyjádřením tajemství křesťanské radosti. O tuto radost ale musel v celém svém životě bojovat.

Radost spojoval i s humorem. Smích je podle něj něco jedinečně lidského, jelikož nás právě on odlišuje od zvířat. I v nejtěžších chvílích by křesťan neměl ztratit schopnost úsměvu (*K plnosti*, s. 154). Z pozdravů přátelům vysvětluje, že

v posledních letech doprovázely Krátkého nemoci – v závorce dopisu ze září roku 2006 dokonce zmiňuje, že „to bylo již k nevydržení“. Dramatický boj s nemocí (měl problémy nejen s kyčelním kloubem, ale i s bérčovými vředy) vnímal jako zázrak a šťastné přežití mnohokrát odkládané operace kyčelního kloubu se mu jevil „jako mimořádný dar nebes“ a také „jako nový úkol“. Na tyto úkoly se vždy těšil. Doba nemoci pro něj představovala příležitost obrátit se s přimluvami k jeho „andělům“, zvláště pak k moravskému knězi a mučedníkovi komunismu Janu Bulovi, jehož větu „Člověk nikdy Boha dost nemiluje, a to je jediné, čeho musí litovat“ častokrát připomínal. Nemoc mu tak vždy byla spojencem nekrásnějších myšlenek, což je poznání, které si odnesl již z dětství (*K plnosti*, s. 18). Zároveň ji považoval za prohloubení mystického vztahu ke Kristu, neboť Kristus podle něj „trpěl nejen za nás, ale přímo v nás“ (*K plnosti*, s. 157). Tváří v tvář svým obtížím se odvážil dokonce říct, že „ho bolela noha Pána Ježíše“. Kristus, jenž byl pro něj cestou, pravdou i životem, ho totiž chtěl mít neustále poblíž svého kříže, jelikož kříž je podmínkou, aby člověk mohl dosáhnout svého určení. Kristův kříž nesl Krátkého, když nesl svůj kříž. Byl s Kristem na kříži, a přitom šťasten. Žil totiž s nadějí, že po kříži následuje vzkříšení: „Krista pohřbili, ale naději ne.“

Úžas a nadšení

V pozdravech přátelům se často objevuje slovo *úžas*. Každá maličkost představovala pro Krátkého důvod, aby žasnul. Dokonce celý rok 2004 prožíval jako rok „mariánského úžasu“. Přál si, aby nás všechny světlo mariánského úžasu prozářilo

ve dnech, které jsou před námi. A šlo v jeho případě vždy o dny plné různých návštěv a setkání, jež zažíval při své misii. Za „radostnou píseň“ považoval svou službu na exerciciích. Označoval to jako „misijní úžas“. Pěvně věřil, že když budeme „tím, čím máme být, oslovíme a získáme celý svět“. Často ho mile překvapovaly horlivost a nadšení věřících a mnohdy v tomto kontextu vyzdvihoval zásluhy laiků. Přesto považoval za zahanbující, kolik úžasných možností zůstalo nevyužito. Když však viděl někoho angažovaného, jásal (ba „skákal“) radostí. Počet aktivních lidí ho uchvacoval: „Tolik andělů jsem ani nečekal,“ prohlásil jednou, když se setkal s živým společenstvím nadšených věřících. Nikdy se necítil sám, neboť nikdy ve svém životě ani sám nebyl – velké tajemství křesťanského společenství se mu vždy ukázalo jako plné útěchy. „V tichém úžasu nad tajemstvím života“ žehnal těm, s nimiž se setkával na svých cestách. Za všechna setkání byl vděčný (jako sv. Pavel), vnímal je jako něco „od Boha nám daného“. Našel v nich onen stonásobek, který Kristus slibuje svým věrným učedníkům.

Ačkoliv se nám svět může zdát „špatný a zkažený, plný zla a nespravedlnosti“, podle Krátkého se za touto rouškou skrývá spousta dobra, krásy a radosti, což v nás vzbuzuje úžas.⁷ Jeho přístup ke světu byl autenticky křesťanský: jeho víra se nerodila ze strachu, nýbrž z úžasu nad nepopíratelnou přítomností mnoha dobrých věcí. Podepsal by jistě větu amerického rabína A. J. Heschela, dle něhož je absolutní úžas „pro pochopení Boží reality tím, čím je jasnost a zřetelnost pro pochopení myšlenek matematiky. Nežasneme-li, jsme k jemnostem hluchí.“⁸ Realita, kterou máme před sebou, nám byla dána jako dar: první aktivitou člověka je tak její přijímání a poznávání. V tomto postoji je údiv obsahující

přitažlivost, pro niž může člověk k životu přilnout a hledat v něm působení láskyplné Stvořitelovy ruky, který má vše, i v těch nejkrivějších dobách, pod kontrolou. Lidské hledání vychází z tohoto prvotního postoje úžasu nad přitažlivou skutečností, kterou tajemně řídí Boží prozřetelnost. Bůh mne (stejně jako všechny ostatní) ve všech okamžicích existence nepřestává utvářet. On je větší než já, je více mnou, než jsem já sám, jen díky němu existuji.⁹

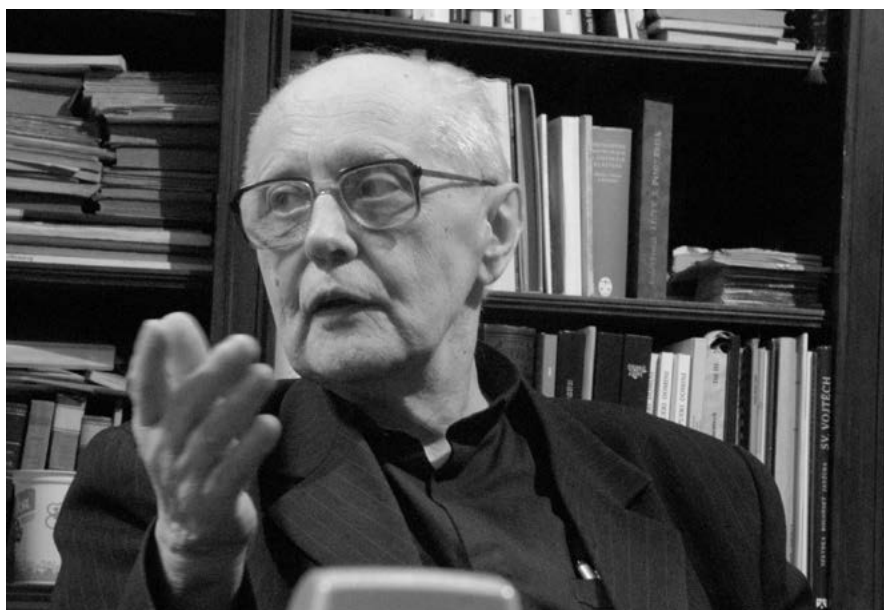
Krátký sám svou víru popisoval jako spontánní, důvěřivou a stále otevřenou pro úžas. Jak ale zmiňuje historik a diplomat F. X. Halas, „nikoho nenutil, aby dával víře stejný výraz“. Přijímal odlišnost a jinakost lidí; byť mu nebyla nikdy vlastní víra, která se musí prokousávat hromadami intelektuálních nejasností, zdůrazňoval, že tyto dva typy víry se plodně doplňují (viz *K plnosti*, s. 20 a 170). U intelektualistického pojetí víry ovšem vnímal riziko, že se redukuje pouze na „etickou oporu a pomoc v boji se zlem“, a tak přestane být živou vírou. Ta není ani nějakou ideologií, nýbrž žitým vztahem s Kristem, který nás zve do lásky, již má se svým Otcem. V Kristu jsme totiž přibráni do výměny lásky mezi Otcem a vtěleným a lidským Synem. Naplnění Duchem svatým, stáváme se takto účastníky Božího života.¹⁰ K tomuto podílu na Kristově životě jsme zváni prostřednictvím různých okolností, hlavně skrze ty, jež jsme nikdy neplánovali. V neskutečně pestrém osudu Krátkého, jenž zažil velké rány 20. století, byla většina věcí naprosto neplánovaných. To ale hodnotil pozitivně, protože „všechno neplánované má původ Boží, kdežto když plánuju něco já sám, tak si na tom příliš zakládám a vše sám ovlivňuju, a tím Bohu nezachovávám žádný prostor“ (*K plnosti*, s. 90). Rány (života), které dávají tvar, jak zdůrazňoval,

nezdeformovaly osobnost Krátkého k zahořklosti, byť z čistě světského pohledu by se našly nejrůznější důvody ke zklamání. Mladost a svěžest jeho ducha sice byla něco vybojovaného, ale ještě podstatnějším způsobem něco darovaného: „Bůh dává znaveným sílu a bezmocnému rozmnožuje zdatnost“ (Iz 40, 29). Dar víry ho vedl k tomu, aby stále nad něčím žasl: „Žasneme, že žijeme, žasneme, že církev přežila dvě tisíciletí, že naše církev přežila totalitu“ (*K plnosti*, s. 159). A tento úžas, který si uchoval i jako starý nemocný muž, se u něj pojil s nadšením kráčet novými nevyšlapanými stezkami, což vyjadřoval latinským heslem *novarum viarum*.

Malomyslnost, skleslost a smutek, které podle Krátkého ke křesťanům nepatří, je možno překonat jen živou vírou. Tato víra je zdrojem nadšení, jež se projevuje tváří v tvář jakékoliv výzvě. Dává nám též schopnost se s různými zklamáními a nepochopeními vyrovnat. A dává nám i sílu nadšeně tvořit (*K plnosti*, s. 159). Krátký stál u zrodu různých iniciativ („vždy chtěl pracovat

pro dobro církve“), ale asi ještě důležitější bylo to, že (jako správný duchovní otec, který má své děti) dokázal motivovat obrovské množství lidí, aby se pustili do různých aktivit. Asi jen málokdo v naší církvi se mu může rovnat v tom, jak ovlivnil různé osoby a díla, které se staly součástí veřejného prostoru v naší zemi. Působil jako biskup „buditel“, což vyplývalo z nastavení jeho víry. Ta byla optimistická, nikdy ne naivní, ale naopak ji charakterizoval smysl pro realitu (či *common sense*, což na něm zvláště oceňoval Petr Fiala). Jak sám napsal v pozdravu přátelům k Velikonocům roku 1999, tento optimismus „čerpá z pozvání k velké hostině lásky a z jistoty, že nás Otec miluje“. Hluboké porozumění tajemství církve, jež není nic jiného než „Ježíš Kristus rozšířený a darovaný nám“ a skrze niž má dojít k duchovnímu sjednocení všech lidí, aby se „zrodili k božskému životu“,¹¹ pro něj představovalo důvod pro elán do různých iniciativ. V jejich jádru však vždy stálo předávání víry, která nesmí zůstat u jednoho člověka, ale má se naopak dynamicky šířit dál.

Stanislav Krátký
v Mikulově v roce 2008.
Foto: Jan Polster

Vždy přesně vyjmenovávané lidové misie, na něž byl často zván jako hlavní kazatel, považoval za příklady jakési „duchovní mobilizace“ (*K plnosti*, s. 124). Podobně si vážil poutí (poutní místa byla podle něj „tvrzemi víry“) a duchovních cvičení (za tuto „radostnou píseň“ děkoval Duchu svatému). Ústřední roli při povzbuzování ve víře hrála podle něj díky své prostotě a srozumitelnosti Panna Maria. Celý život Kristův prožíváme jedinečným způsobem v tajemství růžence, na jehož hodnotu často upozorňoval.

Ve své činnosti se nechával inspirovat mnoha vzory – z pozdravů přátelům plyne, že pro něj měli zásadní důležitost sv. Cyril a Metoděj a nadšený šířitel jejich odkazu, moravský duchovní František Sušil (1804–1868). Různé skutečnosti a myšlenky z jejich života často připomínal. Církev a vlast u něj nikdy nestály v protikladu. Byť ho totalita krutě stíhala, po vzoru Sušila měla jak církev, tak vlast celé jeho srdce. Předávání víry se u něj vždy pojilo s důrazem na kulturu, jelikož příklady Cyrila a Metoděje ukazují, že „šíření víry vždy souvisí s pochopením kultury“. Skrze kulturu lze lépe najít „klíč k srdci člověka a díky tomuto klíči pak můžete do nitra člověka vnést křesťanství ne jako cizí prvek“ (*K plnosti*, s. 121–122). Neváhal přitom využívat i nové prostředky, protože doba může vyžadovat změnit cesty k cíli. V tom podle něj spočívala tradice svobody v církvi, která umožňuje zrušit zastaralé zákony a zásady (*K plnosti*, s. 100). Cíl ovšem zůstával stejný: křesťanství by mělo nabídnout člověku, co „nikdo jiný nemůže dát – štěstí lásky“. Právě „civilizaci lásky“, jak ji vyzdvihoval papež Jan Pavel II., jehož kroky poctivě sledoval, bychom podle Krátkého měli („směřováním k stále lepším věcem“) nadšeně budovat. Vůbec všemi pozdravy přátelům prostupuje zájem o apoštolské cesty

nástupců sv. Petra i radost ze studia jejich encyklik a dalších dokumentů. Považoval za důležité na cestě ke Kristu sledovat indikace papežů a jít s nimi v jednotě.

Z pozdravu přátelům též vysvítá, že zcela zásadní pro něj byla zkušenost krásy, kterou nám zprostředkovává umění. Úžas totiž podle něj „pramení právě z vnímání krásy“ (*K plnosti*, s. 114), která je odleskem krásy Boží či „paprskem Ducha svatého“. Krása, již nalézáme v umění, je podle něj způsobem, jak zachytit tajemství celého stvoření. Zkušenost krásy v nás probouzí jak naši touhu, tak intelektuální schopnosti. Souvisí proto s dalšími hodnotami, označovanými středověkými učenými za „transcendentální vlastnosti jsoucna“ – s pravdou a dobrem. Krátký se domníval, že všechny tyto hodnoty se spojují v lásce (*K plnosti*, s. 113). Nejlépe jim lze rozumět jako vyjádření lásky, kterou je Bůh. Ten nás obdaroval stvořením. Když zakoušíme jeho krásu, zakoušíme hlubokou jednotu se všemi věcmi a ta nás otvírá stvořiteli.¹² Jak Krátký poznamenal v jednom z pozdravů přátelům, tajemství vztahu s naším stvořitelem vyvrcholí v tajemství nebeského Jeruzaléma. O tom nikdy nepochyboval a celý jeho život ovládala touha přivést lidi k hlubšímu prožívání tajemství víry, aby již nyní měli na Božím životě účast. Ačkoliv procházíme slzavým údolím – neseme si své kříže, již dnes začínáme vstupovat do tajemství věčnosti.

* * *

Stanislav Krátký měl ve svém srdci radost, tvář v tvář Božímu stvoření úžas a výzvy života přijímal s nadšením. To byl jeho program a příkladem své osobnosti ostatní vyzýval, ať přijmou tento způsob života za vlastní. Při tom

samozřejmě čelil rezistenci většiny lidí, protože člověk se (instinktivně) bojí, že následováním Krista ztratí kontrolu nad svým životem. A mnoho lidí v sobě nemá vášeň konfrontovat se s tajemstvími křesťanství a proniknout jimi, a raději od nich odvrací svůj zrak.¹³ Nicméně Krátký dokázal oslovit zástupy lidí, a proto mnoho z nich vydalo svědectví o setkání s touto velkou osobností naší církve a vlasti. I mne mimořádně potěšuje, že jsem mohl letošní jubileum připomenout náčrtem jeho duchovního portréту. ■

/ „Via in via“: Cesta Stanislava Krátkého. Soubor vzpomínek na výjimečnou osobnost moravské církve (nar. 11. listopadu 1922), do nějž přispěli Pavel Vácha, Jana Fialová, Ludmila Krejčová, Marek Dunda, Marek Husák, Eva Blažková, Karel Rechlik a Jan Mazanec. Dostupné na webu www.casopiskontexty.cz/

- 1 Filip, Aleš – Baroš, Jiří (eds.): *Jezdili s ním andělé*, CDK, Brno 2012.
- 2 Viz zkrácená ukázka v tištěné verzi časopisu Kontexty: Filip, Aleš – Baroš, Jiří: „Mé srdce, pro co jsi bilo, to tě k Bohu ponese!“ Před deseti lety odešel Stanislav Krátký, *Kontexty* 6/2020, s. 50–54. Celý text je dostupný na webových stránkách časopisu *Kontexty*: Filip, Aleš – Baroš, Jiří (eds.): „Mé srdce, pro co jsi bilo, to tě k Bohu ponese!“ – část první (<https://casopiskontexty.cz/me-srdce-pro-co-jsi-bilo-to-te-k-bohu-ponese-cast-prvni/>) a část druhá (<https://casopiskontexty.cz/me-srdce-pro-co-jsi-bilo-to-te-k-bohu-ponese-cast-druha/>).
- 3 Krátký ve 40. letech přispíval do *Revue slovanských bohoslovců Museum*, v 50. letech vydával *Jiskry* (šlo o krátké myšlenky a meditace na každý den, které začal vytvářet strojopisnou formou v Brně-Husovicích, kde tehdy působil), ale i další brožurky úvah na různá duchovní témata a v 60. letech sepsal různá skriptá (často formou otázek a odpovědí, což posloužilo při přípravě bohoslovců ve skryté církvi) a náčrty vědeckých studií (*Konvergence víry a světového vývoje*,

Meritum Christi et meritum nostrum, Theodor Studita). V roce 1970 mu vyšla knížka *Druhý vatikánský koncil a jeho poselství* v nakladatelství Vyšehrad a ve stejném roce vytvořil dogmatickou expertizu ve věci možnosti svěcení žen pro kobeřický synod. V 80. letech přispíval do samizdatového časopisu *Sursum* (předchůdce dnešní revue *Salve*). Po revoluci poskytoval různé rozhovory, ale napsal i drobné vzpomínky na rozličné osobnosti (např. na dominikána Jakuba Zemka, biskupa skryté církve Václava Razika anebo ústavního soudce Vladimíra Čermáka) a k otázce skryté církve publikoval příspěvek v knize *Česká katolická eklesiologie druhé poloviny 20. století*, již editoval Vojtěch Novotný a v roce 2007 ji vydalo nakladatelství Karolinum.

- 4 Krátký, Stanislav: *K plnosti. Rozhovory Jana Mazance s dobrým bratrem a biskupem skryté církve*, Cesta, Brno 2004.
- 5 Tyto dopisy mám ve svém soukromém archivu. Podílel se mi přitom shromáždit (díky rodině Poukarových) velkou většinu pozdravů v poslední dekádě Krátkého života.
- 6 K myšlenkám tohoto odstavce viz Sister Mary David: *The Joy of God*, Bloomsbury, London 2019, s. 1nn.
- 7 Viz vzpomínku mikulovského farníka Slavomíra Měšťánka in Filip, Aleš – Baroš, Jiří (eds.): *Jezdili s ním andělé*, op. cit., s. 109.
- 8 Viz Giussani, Luigi: *Náboženský smysl*, Paulínky, Praha 2020, s. 187.
- 9 K myšlenkám tohoto odstavce viz tamtéž, s. 185–202.
- 10 Srov. McCabe, Herbert: *God Still Matters*, Continuum, London 2002, s. 7.
- 11 De Lubac, Henri: *Katolicismus*, KNA, Kostelní Vydří 1995, s. 21.
- 12 Schindler, D. C.: *Love and the Postmodern Predicament: Rediscovering the Real in Beauty, Goodness, and Truth*, Cascade Books, Eugene, 2018.
- 13 Scheeben, Matthias: *The Mysteries of Christianity*, The Crossroad Publishing Company, New York 2006, s. 6.

Jiří Baroš (1981), politický teoretik, působí na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity.

Petr Veselý v síti věcí, obrazů a slov

Barbora Kundračiková

Kuchyně, Božské srdce, podle Jindřicha Štreita, 2004–2005, olej a email na sololitu, 122 × 181 cm, Krajská galerie ve Zlíně. Foto: Ondřej Polák

Malíř, výtvarný pedagog a básník Petr Veselý (1953) patří mezi významné představitele současné české umělecké scény, avšak jeho život a tvorba jsou spjaty především s Brnem. Působil na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity a poté na Fakultě výtvarných umění VUT v Brně, vyučuje na zdejší Střední škole umění a designu. Žije v Brně-Jundrově, v bývalé kovárně na Veslařské ulici, kde byl až do roku 1956 kovářem jeho dědeček Vilém Veselý. V nakladatelství Větrné mlýny mu v roce 2014 vyšla básnická sbírka *Jundrov* (2014) a vloni sbírka *Kovadlina* (2021), z níž jsme přinesli ukázkou v loňském čtvrtém čísle *Kontextů*. Následující text se zamýšlí nad umělcovou rozsáhlou malířskou tvorbou.

*Náhlé ticho / k rozprostření / potom tlukot /
/ Hodiny / Srdce / stesk hrany / Přívěsek
ručníku / V koutě / dnění*

Petr Veselý, *Kovadlina*: Ráno, 2021

Na rozdíl od filozofie, která se strukturalismem a post-strukturalismem nasytila už dostatečně, humanitní disciplíny, zejména dějiny umění a kurátorská praxe, se k jejich řádnému vytěžení teprve blíží. Ať opakovaně revidovaný Piotr Piotrowski,¹ studia performativních umění,² respektive postkolonialismus „naruby“, po němž volá Matthew Rampley³ – všichni sdílejí shodnou snahu: nahlédnout celek současného světa jako strukturu částí, otevřenou, proměnnou, horizontální. Důvod je rovněž zřejmý: tváří v tvář jeho radikální proměně nezbyvá nic jiného, než vše dříve stabilní či bezpečné začít prověřovat – tentokrát navíc v souvislostech, pro jejichž vlastní zohlednění dříve nebyl žádný důvod, nebo je přímo provázela nechuť. Uvedené mi slouží jako odrazový můstek k pokusu o reflexi díla Petra Veselého na půdoryse modelu aktér-sít (Actor-Network Theory / ANT) francouzského filozofa Bruna Latoura, modelu sítě, který je často, byť spíše intuitivně nebo podprahově, přítomen také ve výše uvedeném „obratu“ humanitních disciplín.⁴

Svět bez teorie, ale o sobě

ANT je teoretický a metodologický přístup rozvinutý v kontextu sociálních disciplín. Tvrdí, že se vše, co v přirozeném světě existuje, nachází v neustále se měnících sítích vztahů. Lidé, předměty, myšlenky, procesy a jakékoli další relevantní faktory jsou považovány za stejně důležité a na

vznik sociálních sítí mají shodný dopad. Jako „teorie“ je ANT samozřejmě vysoce kontroverzní – stavět na roveň intencí a imaginací nadané spolu s tím, co obojí postrádá, je rozhodně kontraintuitivní představa. Jako žitá praxe je nicméně veskrze fascinující. ANT je spojena s kritikou konvenční i kritické sociologie.⁵ Přinejmenším intuitivně přitom využívá teorií starších. Zmínit lze rhizomy Deleuze a Guattariho, respektive výchozí principy konstruktivismu – vyhýbá se esencialistickým vysvětlením, neapeluje na pravdivost či správnost, nakonec, nefunguje ani jako teorie v původním slova smyslu. Jejím cílem je postihnout reálnou praxi – a je proto spíše strategií nebo nástrojem.

Nenechme se zatahnout do spleti významů, které pojmy „aktér“ a „sít“ evokují – představme si prostě dvůr vlastního domu nebo jedné jundrovské kovárny alias malířského ateliéru. O sít samozřejmě vůbec jít nemusí. Stejně tak nejde o transparentní systém, ve kterém zůstává věčně a nastalo zachována podstata všech „věcí“. Tím podstatným je, že neevokuje žádný apriorní řád. Je to „systém“, v němž neexistuje nahoře a dole, uprostřed a na okraji. Nic není větší ani menší, první ani poslední. Jistěže, střílím na vzdálený terč a možná poslepu, přesto však – právě teorie sítí nabízí podle mého jednu z možných strategií, jak bohaté a provázané dílo Petra Veselého vnímat.

Pavouk v síti

Petr Veselý má v českém prostředí pozici etablovaného outsidera. Někoho, kdo skutečnost, osobní, sdílenou, institucionalizovanou, nahlíží zvnějšku, je toho však schopen především proto,

I. Dvě zdi, 2015, plátno, akryl, 105 x 266 cm (dvě části). Foto: Martin Polák

že je tak intenzivně uvnitř ní. Právě tento pohyb mezi externím a interním nás k němu také vábí. V jeho existenciálním „vykořenění“ nacházíme svou vlastní podmíněnost a samotu, odcizení i touhu po sebe-uchopení, po vlastní historii. Je přitom jistým paradoxem, že najdeme-li právě v něm svůj klid, přijmeme-li právě tuto nejistotu jako výhodu a skutečný homerun, objevíme zároveň bohatství větší, než jaké si lze představit. Přesně to se nám – možná ale hlavně sám sobě – snaží Petr Veselý vysvětlit. Rozevřít vějíř prostoty, aby se ukázalo, jak zářivá a pestrá ve své šedi je.

Bylo by snadné se odtud vydat cestou reflexe jeho tvůrčích i osobních kvalit, nehraného intelektualismu a intuitivní spirituality, zakořeněné v dějinách umění stejně silně jako v domácím prostředí, které se díky tomu stává jednoduše posvátným. K potřebě chápat jakékoli gesto,

kterýkoli motiv jako potenciální klíč vedoucí k podstatě nacházející se mimo omezené lidské spektrum, mimo každodenní skutečnost, přičemž je právě *tento* okamžik neokázale povyšován na princip vší existence. Kdybych však měla operovat současným pojmovým aparátem a strategií Petra Veselého zobecnit, řekla bych, že na půdoryse jeho tvorby rozpoznáváme všechny tři velké mentální obraty druhé poloviny 20. století a počátku století 21. Počínaje tím lingvistickým jdeme vstříc materiálnímu, respektive performativnímu, to vše jaksí přirozeně, bez velkého křiku a krveprolévání.⁶ Řekla bych také, že modernu zde svěže střídá postmoderna, jenom proto ale, aby se zase zadními vrátky vrátila nazpět, byť možná o něco lehčí a svobodnější.⁷ A dodala bych, že při tom všem – podstatně – dokazuje, jak málo záleží na hranicích, pokud – znovu – přijmeme za svůj

2. Okno, Modrý dům, asi 1968, tempera na papíře, 841 × 594 mm. Foto: autor

ten prostý fakt, že nic není trvalé a na pravdu můžeme leda tak aspirovat.

Sám opis „dějiny malby“ souvisí jednak s naivní potřebou Petra Veselého jaksi – zbytečně – obhájit coby malíře, především je ale reflexí onoho výše zmiňovaného „způsobu uvažování“, který s ním spojuji. Dlouhodobě se totiž pohybuje v sousledných kruzích, udržuje se v permanentní pozornosti vůči tendencím a obrátům, jejichž podněty promýšlí a citlivě zapracovává do dalších a dalších vrstev a uskutečnění, k nimž postupně přistupuje. Z vlastního prožívání přitom vytváří historii, v některých obdobích živelněji, v některých spíše pasivně. Jeho produkce proto také nastupuje ve vlnách, z nichž ty menší rozvíjejí původní témata, kdežto ty nejsilnější už

nastavují limity novým. Zákon gravitace nicméně počítá se zpětným tahem – a ten je možné pozorovat také v tomto případě. Nezřídka se proto po letech na obzoru zjevuje sequel nebo rovnou dva, které zároveň mění původní rámování motivu.

Symptomatickým příkladem této cyklické skladby budiž téma iniciační – vlastní domov čili jundrovská kovárna, živá stejně tak v poezii jako v obraze. Její první, ještě dětské kresby jsou datovány počátkem 60. let a zachycují prostor mezi staveními, dvůr, případně ořešák, který jej stíní. Téma se v tvorbě Petra Veselého opakovaně vrací až do současnosti, ať už jako formalistická, kubistické poučky testující skica, jako grafické zhodnocení vizuálních kvalit výjevu nebo přirozené rámování portrétu vlastní ženy. Vrcholně minimalistická varianta pak zachycuje *Dvě zdi* (2015, obr. 1) rámuující jednu stranu dvora, větší a menší zářivě bílý obdélník. Právě tento motiv demonstruje logiku „asociativní formulace argumentu“, která se opírá o žitý prostor a jeho znalost. Činí tak přitom do té míry, že nezvratně opodstatňuje nejen některá spojení, ale také interpretace. Na základě této logiky jsou zmiňované *Dvě zdi* v přirozené rovnováze se *Zavěšenou lodí* (2003–2005), vizuální reflexí reálného objektu lodi, která je na dvoře domu uložena, a ta zase s *Omáčníkem podle Rabase* (2010), tentokrát spíše na základě formální vazby, případně *Plechovou vanou, Otcí* (2013), která se vztahuje nejen k rodinné historii, ale evokuje také roviny očisty, té fyzické i duchovní. Vzniká tak víceúrovňová mapa, ona latourovská síť,⁸ jejímiž body jsou konkrétní umělecká díla, jejichž význam či role se mění na základě vazeb, které mezi nimi za různých okolností vznikají. Je jasné, že v některých případech zůstávají stabilnější, v jiných vyvstávají postupně a zase zanikají. Pohyb po spirále k sobě přitom váže

nejen odlišná provedení týchž námětů – mějme přitom klidně na mysli třeba *Okno, Modrý dům* z roku 1968 (obr. 2) a téměř o čtyřicet let mladší *Vyklizený dům* (2006–2009, obr. 3) –, ale také principiálně protikladná uskutečnění textových a vizuálních reflexí konkrétních témat, schémat nebo kompozic. Jejich bytostným svorníkem, možná jediným svorníkem, se v určitém momentu stává hmotnost, prapodstata látky, již nelze dále redukovat, která je artikulovaná sama o sobě a v tomto smyslu disponuje kvalitou univerzálního, obecně platného principu. Cestou, kterou Petr Veselý volí, je soustavné zbavování se zbytečného, a to i za cenu osobního zranění či ztráty. Je jasné, že tento postup je riskantní, protože vyčerpávající – vyčerpává opakovaně jak malíře, tak jeho obraz. I proto jej ale máme, doslova, tak rádi. Vidíme to totiž. Určitým způsobem se tím vracím do rámce evolučních teorií⁹ – umění se zde ukazuje být spíše „nástrojem“ než výsledkem či dokladem určitého způsobu uvažování.¹⁰

Nové světy

Osobní „dějiny malby“ Petra Veselého začínají někdy ke konci 60. let minulého století. Pojímají období normalizace, transformace, nástupu i postupného úpadku globalizace. Jeho postupné zrání a etablování je pak spojeno s přelomem let 70. a 80., kdy dokončil studia na brněnské Střední uměleckoprůmyslové škole u Jiřího Coufala, aby následně nastoupil do ateliéru Jana Smetany na Akademii výtvarných umění v Praze. Podstatnou roli při jeho adaptaci sehrála nejen Smetanova osobnost, respektive přátelství jeho asistenta Karla Zavadila, ale také postupné zabýdlování v kolektivu podobně smýšlejících

spoluzáků, jejichž hlavním cílem bylo překonat limity „povrchního impresionismu“, kterým se normalizovaná akademie zevně bránila proti politickým tlakům doby. Prostřednictvím Smetany poznal francouzskou školu, zejména tvorbu Paula Cézanna, Georgese Seurata či Pierra Bonnard, respektive Belgičana Constantina Permekeho. Počínaje rokem 1977 měl navíc možnost navštěvovat nově otevřenou stálou expozici Starého českého umění v Jiřském klášteře na Pražském hradě.¹¹ Tato zkušenost i její dopady na jeho tvorbu byly mnohokrát reflektovány, on sám se k nim často vrací – objevil díky tomu fragment, barvu, zejména červenou, a ujasnil si některé z pouček kubismu, mimo jiné jím proponovanou redukci obrazového spektra. Projevilo se to bezprostředně, na obrazech z cyklu *Cestující* (1977, obr. 4), respektive v teoretické části diplomové práce, v níž se vyrovnával s Kubištovou teorií umění. Ověřil si, že skrze hmotu obrazu lze skutečně přemýšlet a takto se, jako k výsledkům

3. *Vyklizený dům*, 2006–2009, email na sololitu, 98,4 × 120 cm. Foto: Martin Polák

4. Cestující ve vlaku, 1977,
olej na plátně, 100 × 116 cm.
Foto: Martin Polák

mentální „práce“, vztahovat také k dílům minulosti. Každé z nich je nejen mementem, výrazem osobní zkušenosti, reflexí některého ze „starých“ příběhů, ale také konstrukcí, zhmotněným řešením konkrétního problému.

Diplomová práce sama byla nejen symbolickým návratem domů. Petra Veselého usadila v obraze a zcela doslovně také v rodném domě, v rodině a „malém“ životě, v „přírodě, s lidmi ji ‚obydlujícími‘ prací, v zemi, hlíně...“.¹² Důsledkem bylo soustředění na konkrétní prostředí, na eliadovské „místo“, k němuž se jako k bezpečnému bodu opakovaně obrací on sám i řada jeho kritiků.¹³ Petr Nedoma tak například píše: „Místo je pro něj bodem, momentem, k němuž se vrací, k němuž se celou svou osobností znovu vztahuje, neboť zřetelně pociťuje dávno přerušenou vazbu k původnímu řádu a diskontinuitu našeho chaotického plutí uměle vytvořených vztahů a struktur, jež jsou chápány jako pozitivní výsledek

lidského konání.“¹⁴ Svůj původ zde má však také jistý „zvláštní minimalismus“, o němž pro změnu Marcel Fišer hovoří jako o „ekvivalentu prostoty a zároveň abstrakci ve vlastním slova smyslu, tedy redukci všeho podružného a směřování k jádru výpovědi“.¹⁵ Přičemž rozvíjí vlastně tentýž obraz jako Nedoma – o němž lze snad hovořit jako o „archetypální zkušenosti o sobě“. Tato prostota nás totiž „vede za věcnou stránku skutečnosti k lidem, kteří v tomto domě kdysi žili, utvářeli jeho podobu a byli utvářeni jím, k rodové paměti...“ A právě v tomto „přirozeném“ kontextu se pak usazuje základní rejstřík postupů, s nimiž Petr Veselý standardně operuje – juxtapozice celku a detailu, osamostatnění barvy i volba zemitých tónů. Ustavuje se způsob zacházení se znakovým systémem, respektive vlastní proces pojmenovávání, redukce a abstrakce předmětného světa, jejíž míra je tím pozoruhodnější, čím intimnější či domovu bližší vybraná témata jsou.

Nic, anebo všechno

V průběhu 80. let – na jejichž počátku začal působit na Katedře výtvarné výchovy Pedagogické fakulty tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně (dnešní Masarykově univerzitě), aby se následně podílel na vzniku Fakulty výtvarných umění brněnského Vysokého učení technického – se přístup Petra Veselého k malbě proměnil. Přednost začal dávat kresbě, rychlé a „méně náročné“ (na světlo i čas), také ale schopné viděné fixovat. Postupující proces vyprazdňování plochy plátna, fragmentarizace skutečnosti a její pomalé mizení, respektive pozůstávání v nosných momentech, které demonstrují cykly *Držení* (obr. 5), *Deště* a *Kmeny* (polovina 80. let), nejlépe ale zřejmě raná interpretace Kubištova *Sv. Šebestiána* (1984–1987), má svou protiváhu v postupném obhospodařování okolitého světa. Ne však ve smyslu vnitřně provázané struktury – konkrétní, elementární prvky jsou chápány, podobně jako v malbě, jako svorníky, stabilní, uzlové body odolávající změně a zároveň ji demonstrující.

Výsledkem je sousledný proces, na straně jedné adopce kresby jako primárního nástroje konceptualizace, na straně druhé rozšíření spektra o „přirozený“ svět. Spektrum možností, které se tak autorovi nabídl, je pestré a bohaté – z každé realizace vyplývá nespočet dalších, přičemž jsou promýšleny nejen v různých médiích, ale také v dalších potenciálních uskutečněních. Příkladem budiž volný konvolut prací pocházející z přelomu posledního desetiletí, čítající sádrový odlitek s názvem *Svorník* (1989, obr. 6), prostorovou instalaci *Klenba* (1989, obr. 7) a písмовou kresbu *Ozvěna, Zas...* (1993–1994, obr. 8), respektive celý soubor kreseb, reflektujících téměř až

transcendentální akustický zážitek spojený s Mohylou míru.

Transformace je tak v tvorbě Petra Veselého přítomna hned dvakrát, jako historická i osobnostní epocha. Dorůstá v malíře, ale tak trochu, aniž by si toho kdokoli všiml, protože při tom rozvíjí „ne-malířské“ prostředky. Dokladem budiž vrcholné provedení už zmiňovaného „návratu“ – z cyklu *Formáty* – symbolicky započaté v roce 1977 a dokončené v roce 2015, jehož podstatná etapa se však odehrála v malé „skice“ z roku 1981. Jeho úběžníkem se stává prostor ve smyslu *mezery* mezi jednotlivými typografickými znaménky, plochami barvy, mezi médiem a skutečností nebo také mezi dřevěnými latěmi (a mimo ně). V tomto smyslu bere Petr Veselý postmodernu vážně, přinejmenším vážně promýšlí její principy. Parafrázuje při tom Dalibora Chatrného, cituje Bohumila Kubištu, nevědomky napodobuje o něco starší „sondování terénu“

5. Držení, kolem 1985, tuš a tempera na lepence, 24,6 × 24,2 cm. Foto: autor

6. Svorník, 1989, sádra, kov, cca 50 × 50 × 9 cm.

Foto: autor

7. Klenba, 1989, kov, sádra s klišem, výška 190 × cca 200 × 200 cm. Foto: autor

8. Ozvěna, Zas..., 1993–1994, tuš na papíře, 700 × 475 mm. Foto: Martin Polák

Bedřicha Dlouhého, v postupujícím usebrání jde cestou Adrieny Šimotové či Václava Boštíka, sdílí úděl podobně „vyloučeného“ Daniela Balabána, a nepozorovaně tak vstupuje do proudů jdoucích napříč středoevropským regionem transformačního období.

Pomáhá mu v tom jednak stabilní „bytí doma“, pevně usazené ve struktuře města, jednak vlastní pedagogické působení, respektive účast na

neformálním uměleckém sdružení Tovaryšstvo malířské, které založil v roce 1986 společně s Vladimírem Kokoliou, Petrem Kvícalou a Janem Steklíkem, jakýmsi jeho čestným hostem.¹⁶ Především s ním se také začal vytrvale utkávat ve vlastní verzi šachu, v němž je každý tah nejen opakováním tisíckrát provedeného gesta, ale také vizualizací času, jeho finálním uskutečněním svébytným o sobě sama. U něj také usilovně

„dostudovával“ to, co mu školní prostředí nenabídlo. Odtud *Záznamy*, textové kresby, odtud pozornost vůči marginálnímu a čistý humor tak trochu bez vtipu. Jakkoli náhodné, toto uskupení mělo pro Petra Veselého, podobně jako pozdější vstup do Umělecké besedy nebo účast na sympozích v Mikulově a Dolních Kounicích, velký význam. Chalupeckým proponovaná „splendid isolation“ předchozích desetiletí se tak definitivně uzavírá i jeho přispěním – za kuropění, ne však večírkem, tak jako tomu bylo u pražských Tvrdohlavých, ale ranní cestou přes dvůr do ateliéru, při které se na svět usilovně kouká „bez brýlí malíře“. Případně odváděním dcerky do školy, opravou schodiště, hrabáním listů z ořešáku, obhospodařováním staré kovárny, prostě životem, o jehož vnitřní, pevné povaze se nepochybuje.

Prostor a objekt

Zisky transformačního období zúročila jedna z nejriskantnějších výstav tohoto období – proběhla v roce 1993 pod názvem „Kresby a objekty“ v brněnské Galerii Jaroslava Krále, tedy rok poté, co se Petr Veselý stal odborným asistentem na nově vzniklé Fakultě výtvarných umění brněnského Vysokého učení technického. Představila jej jako autora minimalistických, trojrozměrných objektů a instalací – a téměř tak z rámce malby v pojmání dobové kritiky vyloučila. O téměř dvacet let později nicméně svéprávnost této polohy zpečetila podobně koncipovaná přehlídka uspořádaná Richardem Adamem ve Wannieck Gallery sumarizující prostorovou tvorbu Petra Veselého z let 1988 až 1996, nesoucí již neostýchavě název „Nic“.¹⁷ K té první Jiří Valoch napsal: „[U]mělec zhodnotil a přehodnotil své dřívější

zkušenosti a uplatnil je v kvalitativně nové podobě. [...] To, co dřív zobrazoval, to dnes bezprostředně prezentuje jako konkrétní objekt, jako citát autentického materiálu nebo předmětu.“¹⁸ K té druhé Alena Pomajzlová poznamenala: „Umělec hledá ty nejjednodušší věci, zbytky, náznaky, z nichž vyzařuje energie. Jsou to zdánlivě banální, obyčejné věci, fotografie, místa, nenápadná, neefektivní, oproštěná. Na nich malíř nově formuluje otázku paměti, zajímá ho, co se ztrácí a co zůstává, jak se věc oživuje malířskou interpretací, spojováním a odpojováním, posuny a volbou místa.“¹⁹

V tomto kontextu několik poznámek – první se týká opakujícího se NIC, jednou napsaného velkými tiskacími písmeny na šepsovaném plátně, podruhé zhmotňujícím se vlastním bytím, ukazujícím se jako překvapivě hmotné, téměř fyzické. Vzpomeňme Johna Cage a mezeru, těžko definovatelný stav „mezi“, který však vše okolo bezpečně ustaluje, jako nesamozřejmý trend tohoto období. Další poznámky pak míří ke konotacím obecným, k minimalismu a k performativnímu obratu. Minimalismus (a s ním spojené arte povera, konceptualismus, umění instalace ad.) je jednou z forem univerzálního jazyka, která se osvědčila mimo jiné při revizi středoevropského umění druhé poloviny 20. století, přičemž posloužila celé řadě autorů při pronikání do rámce západoevropského kánonu. Minimalismus je všeobecně srozumitelným jazykem právě proto, že umožňuje komplexní skutečnost, plnocennou osobnostně nebo historicky, transponovat takovým způsobem, aby uvedené, ač neformulované bylo stále viděno a rozpoznáváno, věc samu ale nezatěžovalo. Spojkou mezi tímto využíváním minimálních prostředků a performancí pak buď právě ono soustředění na fragment, který

je náhle chápán jako samonosný, autonomní, a v tomto smyslu jako permanentně se uskutečňující. Performativní obrat vychází z předpokladu, že všechny lidské praktiky jsou „prováděny“ ve vzájemné interakci. Tento přístup vstoupil do společenských věd někdy v průběhu devadesátých let 20. století, jeho kořeny ale sahají hluboko do jeho poloviny. V jeho pozadí lze tušit intenzivní potřebu problematizovat reprezentaci jako sociální a kulturní akt – jako akt vědomý a sebe-vědomý.

Vzniklý systém je z podstaty horizontální – stejně jako se mění jednotlivé pozice, mění se samozřejmě také jejich významy. A je vizuální – závisí nejen na našem čtení situace, ale protože jde o akt předvádění se a reprezentace, je podmíněn viděním. A tady začínají být věci skutečně zajímavé, protože náhle nejsou určeny ani svou funkcí, ani svou trojrozměrnou bytností, ale svou existencí v ploše spektra. Když tedy Petr Veselý ke zdi postaví opěru, doprostřed místnosti dá klín nebo jím podepře vanu, nedělá z mého pohledu nic jiného, než že jako malíř pojímá celek prostoru, koncipuje obraz o třetím rozměru. Jak píše Valoch: „Desky se stávají svébytnou vizuální skladbou, rytmem, zároveň porůznu propouštějí světlo, a tak aktualizují vztah mezi ‚uvnitř‘ a ‚venku‘. Z jiných prken je sestavena velká plocha na zemi – její část je tmavší, neboť jsou v ní prkna víc zašedlá, omšelá časem, zbytek je světlejší, protože je vyskládán z prken s čerstvějším povrchem. Dvě podoby stejného tedy utvářejí skladbu, která nám ze všeho nejvíce připomíná obyčejnou deskovou podlahu. Je to prostě poloha desek, lišících se subtilními barevnými odstíny (které nám připomenou barvy na dřívějších Veselého malbách!) a tak vypovídajících o tom, co má celá skladba společného a čím

se liší, ale také o proměnách a čase, v němž se odehrávají.“²⁰

Kuchyně, Božské srdce

A tady někde začíná velký oblouk, kterým se v „mezičase“ 90. let Petr Veselý vrací k malbě. Vedle všech těch trámků, podpěr, klínků, kropek, kbelíků, motouzů nebo sklenic, sádry a soli, van, které ho ještě intenzivněji spojují s tradicí intimního bytí doma, a zároveň z něj činí autora, který je identifikován jako pokračovatel „české lyrické tradice“, se totiž znovu objevuje malba o sobě, rezonující zkušeností s gotickým deskovým obrazem, fragmentem a červenou barvou, po které už měl zřejmě doopravdy „hlad“. Obojí přitom usazuje a jistí výchozí monochromní barevnost, *šedá*, která už má v tuto chvíli povahu skutečné, samostatné entity. Proces pozvolné destrukce, který fragmentární stav děl anonymních středověkých mistrů demonstrovuje, se v jeho pojetí stává zjevnou předností. Je chápán jako znak, oproštěný, redukovaný, čitelný spíše v rámci komunikace než sám o sobě – to nakonec velice působivě ilustruje zoufalá neschopnost Petra Veselého se k těmto pracím zpětně vrátit.²¹

Tento přístup mu alespoň dočasně umožňuje vytěžít zájem o latentní náhodnost či arbitrárnost významových struktur, reflektovanou dříve hlavně ve steklíkovských textových kresbách a záznamech. Vznikají působivé „torzální“ malby – *Trojice* (1998), *Stojící Madona* (1998–1999), především však vrcholné *Setkání* (1998, obr. 9). Vzniká také problematický, protože opožděný oltářní obraz *Vzkříšení Krista* určený pro kapli Vzkříšení ve Vratislavicích (2001–2002), na

něž navazuje otevírací boční oltář zachycující mj. výjev *Večeře v Emauzích*, respektive *Prázdňý hrob*, *Cesta do Emauz*, *Noli me tangere...*, kterému předcházela série malířských návrhů z let 2002–2004. A spolu s tím explicitně vystává klíčová otázka – co kdyby jej namaloval „o vteřinu později“? Co jediná vteřina mění, co ustavuje? Malířovými slovy řečeno: „O tom je celé umění, když se něčeho dotkneš, tak to zmizí, tak už to vlastně není. Možná je to malování marný pokus tu vteřinu zastavit.“²²

Zmiňované síťování či znakovost zní v těchto souvislostech trochu nedostatečně, ba možná přímo smutně. Právě z tohoto zdroje nicméně Petr Veselý čerpá, když parafrázuje fotografická zátiší Jindřicha Štreita a vytváří na jejich základě zátiší o sobě – *Kuchyně*, *Božské srdce* (2004–2005, obr. na titulní str. článku), respektive *Ložnici s Madonou* (2004–2005). Podobným způsobem,

tj. jako před-obraz, jako podíl na skutečném, jsou ale využívány také „obyčejné“ novinové snímky, přičemž vznikají obrazy *Trojice*, *Kardínál Beran v Alpách* (2015) nebo *Odcházení podle Wima Wenderse* (2018). Pozůstávání figury, gesta, obratu je samozřejmě tklivé, brání se všemu, o čem uvažujeme jako o bytném, živém. Má v sobě ale také komický prvek – červenou také nežhne jenom plamen, ale i žárovka. Vizuální databanka Petra Veselého je skutečně bohatá. Jak jinak si vysvětlit „Adamovo ucho“, tj. soubor koláží *Richard se sluncem prozářeným uchem ve vlaku cestou do Ostravy* (2019), *Nohy Jana Mertvy* (2016) nebo *Boty Petra Hrušky* (2016)? Při všem tom procítění a zduchovnění neradno zapomenat, že Petr Veselý především *vidí* a tohle vidění uchopuje – opět – jako grafický znak, se kterým si může dělat, co chce, kterým ale také vytyčuje vlastní žitý prostor. Dotýká se jej *Prsty* (2021)

9. Setkání, 1998, olej
a tužka na sololitu,
120 × 158 cm,
soukromá sbírka.
Foto: Martin Polák

10. Přizpůsobení hmotě,
Gastonu Bachelardovi,
2016, olej na plátně,
160 × 200 cm.
Foto: Martin Polák

nebo ramenem (*Těsně*, 2006), přičemž nastoluje otázku vzájemné blízkosti. V tomto směru zůstává součástí stejné generace a myšlenkového nastavení jako už zmiňovaný Petr Hruška nebo bratři Balabánovi, jejichž vazbu na „periferní“, na to, co je z podstaty místní a „divné“, co tak úplně nehraje nebo neštymuje, také sdílí – vedle zřejmé aspirace na „veškerenstvo“ rovněž ve vědomí jeho vnitřní, paradoxní komiky.

Hmota malby je základem – z ní jako opory obrazného *prostoru* asociativně-logický postup Petra Veselého přímo vyplývá. A zatímco v první fázi usiluje původní formalismus, zaujetí vizuální skladbou věci, přetavit ve způsob uchopování reality o sobě, přičemž obraz pro to etabluje jako nejvhodnější nástroj, ve fázi druhé se obrací k předmětnému světu jako takovému, jako *obraznému*, a ve fázi třetí začíná vytyčovat jeho okolní hranice či limity. Do tohoto kontextu spadají cykly věnované *Oknům* (90. léta), *Dvěřím* (počínaje rokem 2003), *Stropům* a *Pokojům* (počínaje

rokem 2005). Nejprve jde samozřejmě o vztahování k „domovu“, či lépe – domu a jeho obhospodařování. Jak píše Miroslav Koval, „[o]bnova vztahu k místu v úctě a porozumění jeho odvěkým hodnotám je cílem Petrova bytostného tázání, které vzdor intimnosti není záležitostí ryze soukromou, ale má hluboký obecný význam. Odkrývá zasuté vrstvy sdílené lidské paměti pozorností k tomu, co v jádru prostých věcí přetrvává a navrácí nás živé skutečnosti.“²³

Paralelně s výše uvedeným se však jeho pohled obrací také vně, ke krajině. Odtud *Deště* a *Kmeny* konce 80. let, využívající trojrozměrné objektovosti, odtud malířské, na barvě zakládané *Krajiny* (nejintenzivněji okolo roku 2002) a *Mlhy* (po roce 2004), později – jako jakýsi nejen symbolický přechodný stav – *Závěsy*, implicitně obsažené již ve *Vrstvách* a fragmentech drapérií pocházejících z období okolo roku 2005, explicitně se pak vyjevující po roce 2013. Sám k tomu uvádí: „Už před více lety jsem si najednou uvědomil,

že závěs nemusí skrývat jen to, co je za ním, ale možná mnohem naléhavěji to, co je před ním.²⁴ Tyto doslovné „šedé hadry“ tak představují další z kapitol evropského vizuálního umění, v němž je drapérie zevním prostředkem konstrukce objemu, jeho významu, ve své juxtapozici se však stává předmětem nevýznamným, prázdným.²⁵ (*Přizpůsobení hmotě, Gastonu Bachelardovi*, 2016, obr. 10).

Teplý kousek skutečnosti

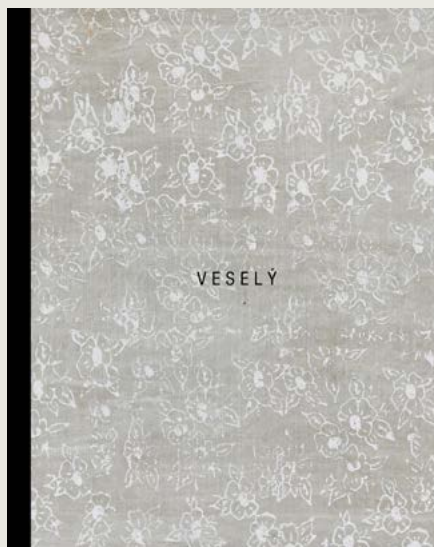
V jednom z nejpůsobivějších textů, které byly tvorbě Petra Veselého věnovány, Jiří Hůla píše: „Obrazům se nemusí rozumět, nejde o to, je slovy vysvětlit, je možné se v nich orientovat citem. Když máte štěstí a když jste na to připraveni, poznáte i to zasunuté uvnitř a všední věci spatříte docela jinak. Je to slavnostní chvíle, mžik

oka, který vás vytrhává z anonymity lidského chumlu – a zároveň žene zpět k ostatním. Přímou pudově a s pevnou vírou, že se vám podaří ten podivuhodný kousek skutečnosti uchopit, a ještě teplý předat dál, zamíříte (právě tak jako malíři) k druhým lidem.“²⁶ A v doslovu k první publikované sbírce poezie Patra Veselého nazvané *Jundrov* pak připomíná Zdeněk Volf slova Martina Stöhra, redaktora nakladatelství Host a editora staršího, nikdy neuveřejněného výboru *Klíčem z kosti*: „Četl jsem to s takovým tím pocitem [...], že bych to opravdu napsal já a zapomenul na to, taková krása!“²⁷

Blízkost, kterou tím oba autoři naznačují, a sice že poslu rozumíme, protože jím sami ve svých představách jsme, je přesně tím dojmem, který kolem sebe Petr Veselý vytváří. Platí to přitom nejen pro jeho tvůrčí činnost, ale také pro tu pedagogickou – vedle brněnských vysokoškolských fakult je potřeba zmínit téměř třicetileté

INZERCE

Vyjde počátkem roku 2023

Petr Veselý — Monografie

Petr Veselý (1953) je výraznou osobností české malby posledních pěti desetiletí. Výběr téměř dvou stovek jeho prací, tvořící obrazovou část monografie, je kontextualizován původními eseji historičky umění Barbory Kundračkové, umělce Václava Krůčka a filozofa Miroslava Petříčka, doplněn je několika dalšími dříve publikovanými odbornými texty. Výběrový soupis díla Petra Veselého je koncipován tematicky a opatřen autorskými poznámkami osvětlujícími genezi a souvislosti jeho tvorby.

Pevná vazba, 230 × 300 mm, 304 stran

učení na brněnské „Šuřce“, dnešní Střední škole umění a designu. Vedle toho je pak potřeba připomenout také jeho rozhlasovou činnost, již se výrazněji věnuje od roku 2011. Obojí je dalším vloženým prvkem do mozaiky jeho celoživotního gesamtkunstwerku, který v Čechách téměř nemá obdoby. Tak trochu přitom připomíná obraz, příznačně se opírající o fotografii – *Kuchyně, Božské srdce*. Takovou kuchyni je totiž nejen jeho ateliér, vlastně sestava ateliérů, ale také valná většina jeho výstav – vždy formovaných jako „vnitřní prostor“, jako reverz prostoru „prázdného“. Do jeho rámce náleží jak vlastní dílo, tak (nejen) pomyslně také tvorba jiných, citem i myslí spřízněných autorů, čímž odkazují také na jeho bohatou kurátorskou působnost, mj. v souvislostech dolnokounického bienále „Zpřítomnění“. Osobně si ale výjimečně cením především výstav „Okno před záclonou“²⁸ či „Strom. Pocta Jindřichu Pruchovi“²⁹, které poukázaly na některé z podstatných spojníc mezi uměním po konci dějin umění, a tím tomuto konci předcházejícím.

Svět Petra Veselého je kompaktním univerzem, ne neprodyšným, ale s danými svorníky, kolem nichž se pne vše nejasné a proměnné, včetně něj samého. Má svůj dvůr, obehnaný bílými, šedookrovými (dřevěnými) a režnými (cihlovými) zdmi a tyčkovým plotem, uvnitř se dvěma starými ořešáky. Pod střechou kůlny je zavěšená dřevěná loď. A jenom kousek od ní je ateliér, vlastně dva, z nichž ten druhý právě dostal nové okno a celý se tím množstvím světla chvěje. Sem se chodí být. Nabývat jistoty. Občas se může zdát, že už je toho moc, že ozřejmování už bylo *moc*. Ale toto je *ono*. Závěrem proto ještě jednou Hůla: „Příliš jsme si zvykli jeden druhého podezírat. První předpoklad, se kterým má divák předstupovat před výtvarné dílo, ale je – umělec

to myslí poctivě. Nelže a nešidí. Má co povědět a chce nám to sdělit. Musí malíř vědět, co všechno se odehrává v jeho obrazech? Možná docela stačí, když rozpozná, že přišel okamžik, ve kterém má právě přestat.“³⁰ ■

- 1 Nejnověji prostřednictvím pražského Bienále Ve věci umění (více zde – <https://matterof.art/cz/2022>). V roce 2022 však vznikl také první český překlad Piotrowského díla – *Významy modernismu. K historii polského umění po roce 1945*. Hradec Králové: Galerie moderního umění, 2022.
- 2 Alice Koubová. *Myslet z druhého místa: K otázce performativní filosofie*. Praha: Akademie múzických umění, 2020.
- 3 Jako hostující editor připravil Matthew Rampley 2. číslo časopisu *Umění* vydané v roce 2021. (Více zde – <https://www.umeni-art.cz/cz/issue-detail/2-6Me5NY>) Vedle toho lze zmínit – Matthew Rampley. *Decolonizing Central Europe: Czech Art and the Question of 'Colonial Innocence'*, Visual Resources, DOI: 10.1080/01973762.2022.2087168
- 4 Bruno Latour. *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Milton Keynes: Open University Press, 1987. *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford UP, 2005.
- 5 John Law (ed.). *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul, 1986.
- 6 Ke srovnání: Tony Bennett, Patrick Joyce (eds.). *Material Powers. Cultural Studies, History and the Material Turn*. London / New York: Routledge 2010. Judith Butler. *Excitable Speech. A Politics of the Performative*. Londýn / New York: Routledge 1997.
- 7 Srov.: Hilton Kramer. *The Triumph of Modernism: The Art World, 1987–2005*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers 2013.
- 8 Na latourovské dekonstrukci sociálního spektra a kritice post-strukturalismu staví mj. také stále se rozvíjející materialistická filozofie. Zejména pak Graham Harman a jím formulovaná objektivně orientovaná ontologie. V případě materiálně silně podmíněné tvorby P. Veselého se nabízí aplikovat její poznatky také zde. Podstatným „problémem“ je nicméně specifické uchopování věci, hmoty, jako „pouze“ označující – které přímo oponuje Harmanově „anti-antropocentrickému“ uvažování. Srov.: Graham Harman. *Art and Objects*. Cambridge: Polity 2020.
- 9 Srov.: Stephen Davies. *The Artful Species: Aesthetics, Art, and Evolution*. Oxford: Oxford University Press 2013.

- 10 Srov.: Alva Noë. *Strange Tools: Art and Human Nature*. New York: Hill & Wang 2016.
- 11 Otevřena byla už na konci roku 1976; katalog s úvodem Jiřího Kotalíka a texty Otakara Votočka, respektive Lubomíra Slavíčka vyšel v roce 1988.
- 12 Marcel Fišer (ed.). *Diplomové práce na Akademii výtvarných umění v Praze 1969–1989*. Cheb: Galerie výtvarného umění v Chebu 2018, nestr.
- 13 Mircea Eliade. *Mýtus o věčném návratu. Archetypy a opakování*. Praha: OIKOYMENH, 1993.
- 14 Petr Nedoma. *Petr Veselý* (kat. výst.). Brno: Galerie Jaroslava Krále 1993, nestr.
- 15 Fišer 2018, nestr.
- 16 Vladimír Kokolia, Pavel Ondračka. *Tovaryšstvo malířské: Vladimír Kokolia, Petr Kvíčala, Jan Steklík, Petr Veselý*. Brno: Kulturní a informační centrum města Brna, 1994.
- 17 Výstava proběhla ve dnech 15. 12. 2011 až 4. 2. 2012, jejím kurátorem byl Richard Adam.
- 18 Jiří Valoch. *Cesty k objektu. Ateliér 1993/17*, s. 18.
- 19 Alena Pomajzlová. *Nic. Ateliér 2012/25*, s. 4.
- 20 Valoch 1993, s. 18.
- 21 Ondřej Čech, Stanislav Diviš. *Divnej ročník – blízka setkání: 21. mikulovské výtvarné sympozium „dílno“ 2014*. Mikulov: Společnost pro rozvoj MVS „dílno“ 2014 (rozhovor s Petrem Veselým).
- 22 Čech – Diviš, 2014.
- 23 Miroslav Koval. *Petr Veselý. Pokoje* (kat. výst.). Šumperk: Galerie Jiřího Jílka 2006, nestr.
- 24 Čech – Diviš, 2014.
- 25 Odkazují alespoň na – Gaston Bachelard. *Poetika prostoru*. Praha: Malvern 2009.
- 26 Jiří Hůla. *Poznámky k obrazům Petra Veselého*. Olomouc: Divadlo hudby, 1997.
- 27 Zdeněk Volf. Doslov. In: Petr Veselý. *Jundrov*. Brno: Větrné mlýny 2014.
- 28 Oblastní galerie v Jihlavě, 19. 4. – 27. 5. 2018.
- 29 Galerie Slováckého muzea, 28. 4. – 16. 9. 2016.
- 30 Jiří Hůla. *Poznámky k obrazům Petra Veselého*. Olomouc: Divadlo hudby Olomouc, nestr.

Barbora Kundračíková (1986), historička umění, působí na Katedře dějin umění Univerzity Palackého a v Muzeu umění Olomouc.

INZERCE

Nevíte, co pod stromeček?

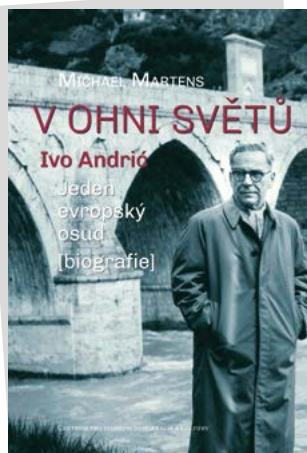
tvar

Neváhejte!

Do konce roku předplatné Tvaru ještě za původní cenu:

tištěné předplatné 525 Kč
on-line předplatné 300 Kč

itvar.cz/predplatne

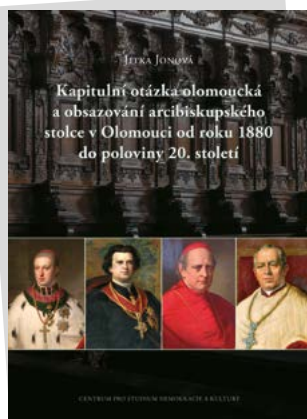
Michael Martens

V ohni světů

Ivo Andrić – jeden evropský osud

Velmi čtivý a oceňovaný životopis jugoslávského spisovatele a diplomata Ivo Andriće (1892–1975), nositele Nobelovy ceny za literaturu (1961) se ohlíží za nevšedním životem literáta, který prošel evropskými turbulencemi 20. století. V mládí působil v protihabsburském spolku Mladá Bosna a mezi jeho přátele patřili i sarajevští atentátníci z roku 1914. Jako diplomat se zúčastnil oslavy narozenin Adolfa Hitlera, řešil dodávky zbraní s Göringem, po válce vstoupil do Titovy komunistické strany a na Stalinovo pozvání navštívil Moskvu. Prostřednictvím životopisu Ivo Andriće kniha zároveň poutavě líčí spleť dějin zemí bývalé Jugoslávie v 19. a především ve 20. století.

B5, brožovaná s klopami, 328 stran + 4 strany fotopříloha

Jitka Jonová

Kapitulní otázka olomoucká a obsazování arcibiskupského stolce v Olomouci od roku 1880 do poloviny 20. století

Řešení kapitulní otázky olomoucké bylo komplikováno snahou státní moci o vliv na obsazování kapitul a volbu arcibiskupa, podobně kanovníci někdy úspěšné řešení komplikovali, zvláště lpěním na starých privilegiích. Dá se téměř říci, že největší podíl na definitivním vyřešení kapitulní otázky olomoucké tak měly historické okolnosti jako zánik monarchie, zánik šlechtických výsad a nová ustanovení kanonického práva.

A5, vázaná, 212 stran

Petr Lozoviuk, Martina Vítková

Etnologie pláže

Pláž představuje velmi produktivní prostředí pro reflexi řady společenských procesů a fenoménů. Aspekty osobní intimity, které zůstávají obvykle ve skrytu, se zde prolínají s jinak běžně tolerovaným chováním na veřejnosti. S tímto konstatováním je spojen posun ve vnímání zde praktikované kontroly sociálního jednání a pravidel pro jeho utváření: co je jinde nepřípustné, zde bývá tolerováno. Jestliže veřejný prostor představuje pro chování jednotlivce „scénu“ a prostor soukromí jakési její „zákulisí“, pak je možné pláž považovat za prostranství, které kombinuje obě tyto charakteristiky. Autoři předkládané práce argumentují, že rozvíjení těchto a podobných myšlenek se věnuje „etnologie pláže“, originální oborový příspěvek usilující o reflexi tzv. kultury všedního dne.

A5, brožovaná, 188 stran

Nechci, aby se z auta stal luxus!

Alexandr Vondra

**EVROPŠTÍ
KONZERVATIVCI
A REFORMISTÉ**

www.alexandrvondra.cz
www.ecrgroup.eu

**GREEN DEAL
A ENERGETICKÁ
BEZPEČNOST**

SKUPINA ČEZ
PARTNER PROJEKTU

Válečný konflikt na Ukrajině postavil Green Deal do zcela nového světla. Kromě dekarbonizace se musí Evropská unie rovněž urgentně zabývat otázkou energetické bezpečnosti, která bude mít dopad v legislativní i finanční oblasti.

Projekt realizovaný ve spolupráci se Skupinou ČEZ se zaměřuje nejen na nové regulatorní tendence v EU, ale mapuje také dostupné nástroje zaměřené na financování zelených projektů z prostředků EU.

Výstupy najdete na www.euroinfoproject.eu

Projekt je podporován Skupinou ČEZ

ESEJISTICKÁ SOUTĚŽ

Pravého břehu – Institutu Petra Fialy

Hledáme talentované studenty a mladé autory!

Finanční odměna pro tři nejlepší eseje
a nabídka pravidelné spolupráce s Pravým břehem.

Více informací: www.pravybreh.cz/soutez

Předplatné časopisu *Kontexty* na rok 2023

Všem zájemcům o časopis *Kontexty* doporučujeme předplatné, je to nejspolehlivější a nejlevnější způsob jeho pravidelného odběru.

Roční předplatné (6 čísel včetně poštovného): 1 000 Kč

Objednávky předplatného:

- vyplněním objednávkového formuláře na: www.cdk.cz/casopisy/kontexty
- e-mailem na adrese: objednavky@cdk.cz
- případně telefonicky na čísle: 545 213 862 nebo písemně na adrese: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno

Způsob úhrady předplatného:

- **bankovním převodem** na účet č. 120 402 514 / 0600 (variabilní symbol = číslo objednávky)
- **platební kartou** (pouze při objednání prostřednictvím objednávkového formuláře na www.cdk.cz, viz výše)
- **hotově** v redakci časopisu (Venhudova 17, Brno)
- **příloženou složenkou typu C** (do zprávy pro adresáta uveďte „Kontexty“)

Předplatitelé *Kontextů* mají 25% slevu při nákupu knih CDK v internetovém knihkupectví www.cdk.cz

